DINKO TOMAŠIĆ

POLITIČKI RAZVITAK HRVATA

HKN

HRVATSKA SAVREMENA BIBLIOTEKA

KNJIGA I.

UREDNIK LJUBO WIESNER

DINKO TOMAŠIĆ

POLITIČKI RAZVITAK HRVATA

IZDANJE
HRVATSKE KNJIŽEVNE NAKLADE
NEOVISNIH KNJIŽEVNIKA, ZAGREB

1938

Uspomeni
moga brata Slavka

Ovaj skup rasprava i eseja nastavak je mojih ranijih radova, koje sam objavio u knjizi Društveni Razvitak Hrvata. Svi ovi radovi samo su odlomci jednog sistematskog djela o sociologiji Hrvata na kojemu radim.

D. T.

I. DIO

SUKOB SVJETSKIH SILA I POLITIČKI RAZVITAK HRVATA

I.

Za vrijeme velikih seoba naroda, pa do početka sedmoga vijeka, završilo se doseljavanje raznih slavenskih skupina u Podunavlje i na Balkan. Neke od tih skupina prodrle su do Alpa i zauzele čitavu obalu Jadranskoga mora. U to doba započela je i borba među nasljednicima rimskoga carstva; na Istoku je definitivno zavladao Bizant, a na Zapadu se je vodila borba između rimskoga pape i franačko-njemačkih vladara, između latinskog kršćanstva i germanske kulture. A upravo na toj tromeđi, gdje su se sukobljavali bizantski, germanski i rimski utjecaji, u sjevero-zapadnom dijelu Balkana, razvila se je u toku devetog i desetog vijeka prva hrvatska država. Nema sumnje, da je sukob među nasljednicima rimskoga carstva bio jedan od odlučnih činilaca u postanku hrvatske sredovječne države.

Područje, koje su naselili Hrvati, bilo je u gorskom dijelu teško prohodno, a u primorju vrlo podesno za gusarenje uslijed visokih planina, koje strmo silaze prema moru praveći mnoge luke, zaljeve i uvale, zaštićene dugim nizom otoka. Hrvati, organizirani u ratnička plemena i zaštićeni tako strateški povoljnim položajem svoje zemlje, nisu se dali pokoriti; jedina alternativa, koja je ostavljena okolnim vlastima, bila je da pomažu razvijanje što jače centralne vlasti kod Hrvata, pa da tako

posrednim putem, s pomoću kontrole nad tom centralnom vlašću, šire svoj kulturni i politički utjecaj na hrvatska plemena. Tako su Hrvati naizmjence, a često i u isto vrijeme, bili podvrgnuti germanskom, bizantskom i latinskom političkom i kulturnom utjecaju, već prema tome na koju su stranu naginjali njihovi vladari.

Široki narodni slojevi u toj hrvatskoj državi imali su svoju autohtonu slavensku kulturu, koja se je uvelike razlikovala i od germanske i od latinske, kao i od bizantskog načina života, mišljenja, vjerovanja i društvene organizacije. Zato je uvađanje tuđega političkog i kulturnog utjecaja svagda izazivalo snažan otpor širokih narodnih slojeva; široki narodni slojevi opirali su se uvađanju njima stranih shvaćanja i njima strane društvene organizacije.

U čitavoj daljnjoj povijesti sve do naših dana za politički i kulturni razvitak Hrvata ostala su i dalje odlučna ova dva osnovna činioca: hrvatsko je područje bilo i ostalo granično područje, na kome se križaju i sukobljuju rimski, germanski, bizantski i slavenski utjecaji; i drugo: na hrvatskom je području postojao gotovo neprekidan sukob između kulturne i političke orijentacije vladajuće skupine i kulturne i političke orijentacije širokih narodnih slojeva. Uslijed toga je vrlo često povijesni razvitak Hrvata i okolnih zemalja išao obratnim smjerom od onoga, kakav su željeli oni, koji su nad Hrvatima vladali. U vezi s tim, pojedine okolne vlasti često su pokušale da iskoriste nezadovoljstvo širokih narodnih slojeva kod Hrvata za svoje ciljeve i interese.

II.

Kad su srednjevjekovni hrvatski vladari konačno došli u potpunu zavisnost od rimske crkve, Bizant se je oslonio na široke narodne slojeve i širio svoj utjecaj među njima u obliku borbe za slavenski jezik u crkvi, za istočne crkvene obrede i za veću jednostavnost u crkvenoj organizaciji. U toj borbi našao se je niži kler, široki narodni slojevi i manje ugledni rodovi na jednoj strani, a viši kler, vodeći plemenski glavari i dvor na drugoj strani. Borba protiv latinskog utjecaja širila se je također i u obliku raznih hereza (»krstjani«, »bogumili«, »patareni«), koje su se također oslanjale na široke narodne slojeve i koje su po svojoj crkvenoj organizaciji i po svojim shvaćanjima bile bliže puku nego što je to bilo latinsko kršćanstvo.

Usprkos oštre stoljetne borbe Rima protiv upotrebe slavenskog jezika u crkvenim obredima, Hrvati su očuvali taj privilegij sve do danas, iako je poslije raskola veći dio Hrvata definitivno pripao latinskoj crkvi. Ali upravo taj dualizam latinskoga i slavenskog obreda kod Hrvata ostao je u toku stoljeća, pa sve do danas, podloga za ideju ujedinjenja istočne i zapadne crkve, za koju su se uvijek naročito zalagali istaknuti hrvatski misionari i crkveni dostojanstvenici. Ideja ujedinjenja istočne i zapadne crkve znači u stvari ekspanziju katoličanstva prema istoku, a jedna od polaznih točaka i fronti toga prodiranja bio je hrvatski teritorij, na kome su se sukobljavali pravoslavno-bizantski, islamski, slavenski i latinsko-katolički utjecaji i težnje.

S druge strane, kad je germanstvo prodiralo prema jugu i istoku u obliku reformacije i protestantizma, katolička je crkva posvetila naročitu pažnju hrvatskom području, a s tim u vezi je protureformacija bila u hrvatskim krajevima naročito aktivna. Taj stav prema protestantizmu bio je u interesu i hrvatskoga plemstva i hrvatskog svećenstva, jer su time ovi slojevi spriječili prodiranje ugarskog protestantskog plemstva i svećenstva u Hrvatsku, a to je svakako znatno doprinijelo očuvanju hrvatske kulturne i političke posebnosti. Sprječavanjem širenja protestantizma na granici Hrvatske i Ugarske osnažene su protuliberalne struje u hrvatskom kulturnom i političkom životu.

III.

U doba kad se je razvijala hrvatska država na istočnoj obali Jadranskog mora, trgovačka republika Venecija došla je do naročite moći i ugleda zato, što je držala gotovo čitavu trgovinu s istokom u svojim rukama. Ali Venecija nije mogla biti sigurna za svoje brodove sve dotle, dok su istočnom obalom Jadrana vladali Hrvati, koji su tražili od Venecije danak za sigurnu plovidbu u svojim vodama. Iz tih razloga je Venecija u toku stoljeća sve do svoje propasti nastojala definitivno zavladati istočnom obalom Jadrana, što joj je djelomično uspijevalo.

Poslije ujedinjenja svih država na Apeninskom poluotoku, nova nacionalistička Italija preuzela je u nasljedstvo ulogu Venecije, a s time i aspiracije

za dominacijom istočne obale Jadrana, na kojoj obitava isključivo hrvatski etnički elemenat.

K razlozima, koji su Veneciju silili, da teži za dominacijom istočne obale Jadrana, nadošli su još i drugi. Industrijski razvitak Italije, zbog nedostatka sirovina, sili ovu državu, da osigurava za sebe sirovine u balkanskim državama; kako su te države ujedno i najbliža tržišta i prirodno zaleđe Jadrana, nastoji ih Italija dovesti pod svoj utjecaj i radi svojih ekonomskih i radi svojih strateških ciljeva.

Londonski ugovor iz 1915. god., kojim je Italiji obećana istočna obala Jadrana za njeno sudjelovanje u ratu, zauzimanje otoka Sasena, zatim ekonomska i politička kontrola nad Albanijom, samo su logički rezultati ove vjekovne težnje našega prekomorskog susjeda za dominacijom Jadrana i Balkana.

Osim toga Italija se je poslije dolaska fašizma na vlast razvila u pomorsku velevlast i od težnje za dominacijom Jadrana i Balkana razvile su se težnje za dominacijom čitavoga Sredozemnog mora i za osnivanjem velikoga kolonijalnog carstva. Uslijed tih težnji Italija je morala doći u sukob s Britanskim carstvom, koje je dotle dominiralo Sredozemnim morem, a djelomično i Balkanom. Za Britansko carstvo je to more, kao i Balkan i Podunavlje, od vitalnog interesa uslijed povećanja strateške važnosti ovih krajeva poslije poljuljane ravnoteže u Sredozemlju. Sredozemlje je najkraći put u britanske kolonije, od kojih zavisi opstanak i održanje samoga carstva. U vezi s tim sve jače prevladava među engleskim državnicima mišljenje, da

su Jadran i Dunav od odlučne važnosti u pitanju obrane Sueskoga kanala.

Težnja Italije za dominacijom Sredozemlja i Balkana ugrožena je međutim još i nastupom jedne nove svjetsko-političke sile, ugrožena je aktivnim nastupanjem Sovjetskog Saveza u evropskoj politici. Sovjetski Savez na osnovu ugovora u Montreux-u i radi svoga uskog prijateljstva s Turskom osigurao je za sebe izvjesne mogućnosti slobodne upotrebe Dardanela, čime je ispunjena vjekovna težnja Rusije za izlazom na Sredozemno more.

U vezi s tim razvitkom i poremećenom ravnotežom u Sredozemlju nastala je borba za kontrolu njegova istočnoga i krajnjeg zapadnog dijela; abesinski rat i španjolski rat samo su odrazi poremećene ravnoteže sila u ovom dijelu kontinenta. Nije dakle nikakovo čudo, što je s tim u vezi znatno porastao interes za istočnu obalu Jadrana, za Podunavlje i za Balkan, i na strani Velike Britanije i na strani Italije.

Interes i Velike Britanije i Italije za istočnu obalu Jadrana nije nastao samo radi njihove međusobne borbe u Sredozemnom moru i težnje za kontrolom Balkana, nego i radi toga, što se obje osjećaju ugrožene od mogućnosti, da Sovjetski Savez s pomoću prijateljskih ugovora izbije na Jadran isto onako, kao što postoji mogućnost, da se pojavi u Egejskom moru. Posljedica ovoga razvitka i ovih mogućnosti su i nedavni ugovori o prijateljstvu između nekih balkanskih država, kao i ugovori između tih država i Italije.

S tim je u vezi isto tako i podjela interesnih sfera na Balkanu i u Podunavlju između Njemačke

i Italije, jer je - za slučaj bilo kakvih komplikacija u Sredozemlju - za Italiju od odlučne važnosti da ima osigurano zaleđe na istočnoj obali Jadrana, u Podunavlju i na Balkanu.

Borba velikih sila za promjenu sadašnje ravnoteže u Sredozemlju i za dominaciju Sredozemnog mora i Balkana u uskoj je vezi također s težnjom Njemačke da izbije na Jadran, kao i s težnjom te države, da preko Balkana osigura sebi prodiranje na istok. U slučaju pripojenja Austrije Njemačkoj bila bi ta uvećana Njemačka vrlo malo udaljena od Jadrana - a to je svakako najslabija točka na osovini Rim-Berlin. Taj će novi Reich nužno trebati izlaz na Sredozemno more i slobodan prolaz preko Balkana, bilo u obliku teritorijalnih osvajanja, bilo u obliku prijateljskih saveza i ugovora, jer je izlaz na Sredozemno more i put preko Balkana neophodno potreban za jednu od osnovnih težnja i predratne i današnje Njemačke, a to je prodiranje na istok. Propaganda nacionalnog socijalizma i trgovački ugovori s balkanskim i podunavskim državama poslije dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj, treba da posluže toj svrsi. I kao što su se nekad na hrvatskom području sukobile težnje Rima, Venecije, Franačko-njemačkog carstva i Bizanta, tako se ponovno sukobljuju na tom istom području interesi njihovih nasljednika: Italije, Njemačke i Sovjetskog Saveza. Ideološki »rat protiv komunizma«, vođen s jedne strane od Njemačke, a s druge strane od Italije, samo je novi oblik borbe protiv »slavenske opasnosti« i predznak političke i ekonomske borbe za kontrolu Balkana i Podunavlja.

U slučaju sukoba između Sovjetskog Saveza i Njemačke, Njemačkoj je neophodno potrebna kontrola Podunavlja i balkanskih zemalja radi ishrane i radi petroleumskih izvora, jer i na jednom i na drugom Njemačka oskudijeva. S druge strane, iz tih istih razloga, nastojat će Sovjetski Savez da spriječi prodiranje Njemačke u ta područja, jer o tome može zavisiti ishod samoga rata. Tako će balkanske zemlje u slučaju ovakovog sukoba u stvari postati prvo područje borbe između tih dviju svjetsko-političkih sila.

Pojačano političko i ekonomsko prodiranje Njemačke u istočni Balkan i napori Sovjetskog Saveza za održanje prijateljskih veza i ugovora sa podunavskim i balkanskim državama, simptomi su ovog novog oblika germansko-slavenskog sukoba. Međutim dok je za njemačko carstvo neophodno potrebna ekonomska kontrola Podunavlja i Balkana, dotle je za Sovjetski Savez od vrlo velike važnosti u strateškom i političkom smislu, da između ruskog i njemačkog područja postoji stabilan blok nezavisnih država.

IV.

Kao što su već u srednjem vijeku romanski narodi zaustavljeni u prodiranju na istok, a germanski narodi u prodiranju na jug, i to upravo na obalama istočnoga Jadrana, tako su na isti način i na istom području nešto poslije njih zaustavljeni u prodiranju prema zapadu i sjeveru tursko-mongolski narodi: Mađari i Turci.

Konjički nomadi Mađari, koji su početkom srednjega vijeka naselili Podunavlje i nametnuli se

tamošnjem slavenskom poljodjelskom stanovništvu, pokušali su da prodru na Jadran. To im je djelomično i uspjelo, jer su bili u tome potpomognuti od rimske crkve. Osim toga iskoristili su unutrašnje borbe u hrvatskom srednjevjekovnom kraljevstvu, u kome su se široki slojevi puka borili protiv kulturnog i političkog utjecaja latinske crkve, kojemu je podlijegala vladajuća skupina. Ipak, uslijed neprohodnosti područja i fizičkog otpora hrvatskih plemena, Mađari nisu bili u stanju, da potpuno politički pokore Hrvate. Oni su samo djelomično podvrgli Hrvate svojoj vlasti s pomoću ugovora s predstavnicima najistaknutijih hrvatskih rodova. Taj je ugovor ostavio potpunu unutrašnju nezavisnost hrvatskim plemenima na području između Gvozda (obje Kapele i Lička Plješivica) i Neretve. Hrvatska je ostala i dalje posebno kraljevstvo sa svojim posebnim saborom i kralj Ugarske morao se je posebno kruniti kao kralj Hrvatske. Pod utjecajem rimske crkve i Mađara, predstavnici najistaknutijih hrvatskih rodova na tom području razvijali su se u feudalnu gospodu i postepeno su prodirali prema sjeveru i istoku, kamo su prenijeli hrvatsko ime i tradicije o nezavisnosti hrvatskog političkog područja. U toku čitavoga srednjeg i novog vijeka, sve do propasti feudalnog poretka u Hrvatskoj (polovinom XIX. vijeka), ti su hrvatski feudalci u borbi za očuvanje svojih feudalnih interesa protiv presizanja sa strane mađarskih feudalaca, očuvali hrvatsku državnu ideju i s tim u vezi težnju za političkom, kulturnom i ekonomskom nezavisnošću Hrvata.

Međutim su u toku XV. vijeka Turci prodirali prema hrvatskim i ugarskim zemljama. Pritisak Turaka doveo je i ugarsku i hrvatsku feudalnu gospodu pod vlast austrijskih vladara, ali tako, da su i hrvatski i ugarski feudalci sačuvali unutrašnju autonomiju svaki na svom području. To je bio početak onoga političkog, kulturnog i ekonomskog trijalizma unutar austrijske monarhije, koji je uslijed neustaljene ravnoteže između germanske, mađarske i slavenske komponente, konačno doveo do propasti austro-ugarskog carstva. Hrvati su u ovoj unutrašnjoj borbi u austrijskom carstvu izvršili naročitu zadaću; oni su zaustavili prodiranje Germana i prodiranje Mađara na Balkan i na Jadransko more.

Ali prodiranje Turaka s jedne strane, a pretenzije Mađara, Nijemaca i Talijana s druge strane, imali su naročiti utjecaj na daljnji kulturni i politički razvitak Hrvata, a s tim u vezi ti isti činioci znatno su utjecali i na velike obrate u svjetskoj politici.

Već su hrvatski feudalci pod pritiskom opasnosti od mađarizacije i od germanizacije pokazivali težnje i kovali planove za potpunu političku nezavisnost Hrvatske, a ideološka podloga za takav pokret bila je tradicija i uvjerenje, da je hrvatska država nekad bila potpuno nezavisna, da nikad nije bila silom pokorena i da u stvari nikad nije ni prestala biti državom. Tako je od kraja XIII. vijeka, pa do sredine XIV. vijeka nekolicina istaknutih hrvatskih rodova (Bribirski, Nelipići, Babonići) uspjela, da se potpuno emancipira od ugarskih vladara i da nezavisno vlada hrvatskim područjem od Drave do

Jadrana. Kasnije u XVII. vijeku hrvatsko plemstvo, građanstvo i seljaštvo spremalo je odcjepljenje Hrvatske i Ugarske od austro-njemačke dominacije (urota Zrinsko-Frankopanska), ali plan nije uspio, jer su katoličke zemlje: Francuska, Poljska i Venecija odbile da pomognu Hrvatima u borbi protiv bečkoga dvora.

Poslije propasti feudalnoga poretka u austrijskoj carevini, sredinom XIX. vijeka, tradicije i težnje za nezavisnošću preuzeli su hrvatski građanski slojevi u nasljedstvo od hrvatske feudalne gospode, jer su ti slojevi zamijenili feudalnu gospodu u političkom i kulturnom vodstvu Hrvata. Ali uslijed propasti feudalnog poretka u austrijskoj carevini opasnost od germanizacije i od mađarizacije postala je još veća, jer se je sada ta težnja pojavila u obliku njemačkoga i mađarskog nacionalizma, u težnjama tih nacionalizama ne samo za političkim i kulturnim zarobljivanjem, nego i u njihovim težnjama za ekonomskim iskorišćavanjem Hrvata i hrvatskih krajeva. U hrvatskim naime krajevima austro-ugarski vladajući građanski slojevi ometali su razvitak industrija, jer su ti krajevi trebali da posluže samo kao tržište za industrijske proizvode iz ostalih austro-ugarskih zemalja, a uz to i kao vrelo sirovina. Reakcija na tu političku, ekonomsku i kulturnu zavisnost od Austro-Nijemaca i Mađara izbila je kod Hrvata u obliku hrvatskoga građanskog nacionalizma.

Ovaj se je građanski nacionalizam kod Hrvata pojavio najprije u obliku sveslavenske ideologije, koja se je oslanjala na tradiciju o slavenskom podrijetlu Hrvata i bila ojačana još i činjenicom,

da je slavenski elemenat u Austro-Ugarskoj sastavljao većinu stanovništva, a ipak je taj elemenat bio i politički i ekonomski i kulturno podčinjen. Te su okolnosti veoma jačale solidarnost svih Slavena u Austro-Ugarskoj i bile su povod obrazovanju ideologija i pokreta, koji su u početku išli za tim, da se austrijsko carstvo reorganizira tako, da i slavenski elemenat dobije u njemu odgovarajući utjecaj; no kad vladajući slojevi nisu izašli ususret tim težnjama, razvile su se među slavenskim narodima Austro-Ugarske ideologije i pokreti, koji su konačno doveli do raspada Austro-Ugarske, do stvaranja nekolicine novih država na tom području, a time je začet zamršeni posljeratni problem Srednje Evrope, Balkana i Podunavlja.

V.

U razvitku, koji je doveo do propasti Austro-Ugarske carevine i do novih posljeratnih problema, imali su Hrvati naročito važnu ulogu. Pod pritiskom provaljivanja Turaka u Evropu, pokretan stočarsko-nomadski elemenat neslavenskog i slavenskog podrijetla, prodirao je i bio naseljavan u hrvatskim krajevima. Budući da su ovi stočari dolazili iz krajeva, koji su bili pod utjecajem Bizanta, većim dijelom bili su pripadnici grčko-istočne crkve. Poslije dolaska u hrvatske krajeve, jedan dio tih stočara prešao je na katoličku vjeru rimskog i istočnog obreda, a i jedni i drugi, pravoslavni i katolici, postepeno su slavizirani, u koliko nisu bili slavenskog podrijetla.

U toku razvijanja srpskog i hrvatskog građanskog nacionalizma grko-istočnjaci su se identificirali sa srpstvom, a katolici s hrvatstvom i u tome je začetak hrvatsko-srpskog sukoba, koji je kasnije pojačan drugim okolnostima i koji - uz znatne izmjene svoga izvornog sadržaja - traje sve do danas. Ova pomiješanost Hrvata i Srba na istom području u Austro-Ugarskoj bila je, uz ranije navedene okolnosti, od naročitog značenja po sudbinu Monarhije.

Austro-ugarski vladajući slojevi dugo su pokušavali da iskoriste Srbe u Hrvatskoj u svojoj borbi protiv Hrvata, naročito dok je i kraljevina Srbija bila politički i ekonomski zavisna od Austro-Ugarske. Ali kad je Srbija ekonomski i vojnički ojačala i tražila povećanje svoga područja i izlaz na Jadransko more, politika Srba u Hrvatskoj krenula je obrnutim pravcem: oni su naime počeli prihvaćati jugoslavensku ideologiju, u cilju zajedničke borbe protiv austro-njemačkog i mađarskog političkog i ekonomskog iskorišćavanja, koja je borba bila u skladu sa ciljevima vanjske politike Srbije. To je bio početak političke saradnje između Hrvata i Srba u hrvatskim krajevima, čija je ideološka podloga bila stvaranje kulturne, političke i ekonomske zajednice svih južnih Slavena. Ovaj je pokret znatno doprinio rušenju Austro-Ugarske i stvaranju današnje Jugoslavije. Međutim pošto je jugoslavenska ideja samo djelomično ostvarena i pošto je ova ideologija iskorišćena u cilju provađanja političke dominacije, hrvatsko-srpski sukob se je upravo u Jugoslaviji zaoštrio do maksimuma, tako da se postojanje hrvatskog pitanja već i službeno priznaje.

Stvaranje Jugoslavije, uslijed ulaska hrvatskih krajeva u ovu državnu zajednicu, dovelo je Hrvate i Srbe, a prema tome i hrvatsko-srpsko pitanje u središte mediteranskog, balkanskog i srednje-evropskog problema i nijedan se od tih problema ne može pravilno shvatiti ni riješiti bez poznavanja i rješenja hrvatskoga pitanja. Koliko je ovo tačno, vidi se i po tome, što je hrvatsko pitanje bilo do sada jedan od najvažnijih činilaca, koji su utjecali na vanjsku i na unutrašnju politiku Jugoslavije.

VI.

U međuvremenu su i među šire hrvatske slojeve počela prodirati shvaćanja, da su oni u novoj državi sprječavani u svom kulturnom, političkom i ekonomskom razvitku. Reakcije Hrvata na ovu situaciju razvijale su se u nekoliko pravaca, koji su davali mogućnosti najrazličitijim kombinacijama u svjetskoj politici sutrašnjice. Važnost Hrvata i hrvatskih krajeva u tima svjetsko-političkim kombinacijama je u tome, da one i počinju i završavaju na obalama Jadrana, a uključuju uz to i ostali teritorij naseljen hrvatskim etničkim elementom.

Za razliku od Srba, veći dio Hrvata po vjeri pripada katoličkoj crkvi, pa su zato još od početka srednjega vijeka Hrvati i hrvatski krajevi poslužili Vatikanu kao uporište za njegovu istočnu politiku. Jedan dio Hrvata bio je upotrebljen u borbi kršćanstva protiv islama u toku XV. do XIX. vijeka; oni su za tu borbu pretrpjeli veliki gubitak u krvi, u međusobnom istrebljivanju i u materijalnim do-

brima, koji su Hrvati dali u borbama za tuđe interese. No uslijed toga, što su se nalazili na graničnom području između kršćanstva i islama, Hrvati su usvojili djelomično i islamsku kulturu, tako da je islam isto tako kao i katoličanstvo postao sastavni elemenat današnje hrvatske nacionalne kulture. Uslijed te okolnosti, kao i uslijed pomiješanosti s grkokatolicima i grko-istočnjacima, slabio je utjecaj ekskluzivnog i netolerantnog katolicizma među Hrvatima, a to je bio jedan od osnovnih preduvjeta za ideju sjedinjenja istočne i zapadne crkve, za ideju ekspanzije katolicizma prema istoku.

Međutim s druge strane pravoslavlje se je kod Srba oduvijek identificiralo sa srpstvom, a srpstvo se počelo smatrati gotovo sinonimom političke dominacije. Time je ideja sjedinjenja crkvi pretrpjela snažan udarac, a s njome i onakove struje u hrvatskom katolicizmu, koje su težile za zbliženjem Hrvata i Srba radi ideje sjedinjenja crkvi. Uslijed tih okolnosti pojačao se je među Hrvatima ekskluzivni katolicizam, koji naglašava, da su hrvatstvo i katoličanstvo isto tako identični kao što je srpstvo i pravoslavlje. Na ovoj ideološkoj podlozi ekskluzivnog katolicizma kod Hrvata, prave kombinacije one struje u svjetskoj politici, koje rade na ostvarenju bloka katoličkih država između Baltika i Jadrana. Taj bi blok država imao višestruku zadaću u obrani i ekspanziji katolicizma: on bi sprječavao utjecaje nacističke Njemačke i Sovjetskog Saveza, razbio bi definitivno onaj sistem ugovora i saveza, koji je Francuska poslije rata izgradila u Srednjoj Evropi i Balkanu i služio bi kao fronta katoličkoga prodiranja prema istoku.

Sličan plan o bloku katoličkih država u srednjoj Evropi provađala je s uspjehom katolička crkva u srednjem vijeku. Tada su te države poslužile kao obrana od prodiranja pravoslavlja i islama. U skladu s tim intencijama rimski je papa uz pomoć hrvatskih velikaša doveo početkom XIV. vijeka na ugarsko-hrvatski prijesto dinastiju Anžuvinaca. Već god. 1370. ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. Anžuvinac, pošto je postao i kraljem Poljske, vladao je državom, koja se je protezala od Baltičkoga do Jadranskog mora.

Kad god je katolička crkva doživljavala gubitke i poraze na zapadu, oživljavala je ideja sjedinjenja radi nadoknade na istoku. Današnja aktivnost katoličke crkve u borbi protiv Sovjetskog Saveza i protiv »komunizma« vođena je u tom istom duhu i bit će sve jača što je teži položaj te crkve u Njemačkoj i drugdje na zapadu. Utoliko više, što je pravoslavlje izgubilo podršku carske Rusije, pa bi stoga pad sovjetskog režima otvorio velike mogućnosti prodiranja katolicizma u Rusiju i dalje prema istoku. Hrvatski teritorij, gdje se križaju i sukobljavaju i germanski i katolički i slavenski utjecaji i interesi, već danas ima važnu ulogu u ovoj borbi, a ta će uloga postati još važnija u skoroj budućnosti.

Uz tu navedenu svjetsko-političku kombinaciju Hrvati se nastoje iskoristiti i za neke druge težnje svjetskih razmjera, koje su naročito došle do izražaja poslije dolaska nacionalnog socijalizma na vlast u Njemačkoj.

Nesumnjivo je utvrđeno, da su široki slojevi puka, koji su naselili područje, na kojemu se je

razvijala hrvatska država, slavenskog podrijetla. Oni su mnoge osobine svoje slavenske kulture, kao što su jezik, običaji, shvaćanja i društvena organizacija, sačuvali ili u cijelosti ili djelomično do danas. Neki međutim sumnjaju, da li je ona mala ratnička skupina, koja je s pomoću Rima, Franaka i Bizanta osnovala prvu hrvatsku državu, bila slavenskog ili kakovog drugog podrijetla. U posljednje vrijeme, uslijed propagande njemačkog nacionalnog socijalizma, ponovno je oživjela teorija, da je ta ratnička skupina, koja je osnovala srednjevjekovnu hrvatsku državu, bila gotskog podrijetla. Tim putem su se ovakova shvaćanja razvila u ideološku podlogu za one svjetsko-političke kombinacije, koje u skoroj budućnosti zamišljaju ostvarenje velikoga nordijsko-germanskog imperija, koji bi se protezao od skandinavskih zemalja do Jadrana. To bi bila podloga za svjetsko gospodstvo nacionalnog socijalizma i germanstva, kako to zamišljaju njihovi današnji ideolozi.

VII.

Kad je val velike Francuske Revolucije zahvatio Evropu i po prvi puta poslije Turaka ugrozio opstanak austrijskog carstva, ondašnji vodeći slojevi kod Hrvata: plemstvo, svećenstvo i inteligencija, stali su na stranu proturevolucije i doprinijeli su da se održi integritet države, koja se je već rušila uslijed revolucija vlastitih naroda. Tako se je dogodilo, da su Hrvati 1848. god. spasavali onu istu državu, koju su 70 godina kasnije rušili zato, što su došli do uvjerenja, da su od države, koju su po-

mogli stvarati i održavati, konačno bili politički i kulturno zarobljeni, a ekonomski izrabljeni. U toku tog političkog preokreta prodirale su među sve slojeve Hrvata ideje Francuske Revolucije, to jest ideje političke i ekonomske demokracije i ideje kulturnog liberalizma.

Te su ideje bile potpuno u skladu sa shvaćanjima hrvatskih seljaka, koji su stoljećima živjeli društveno organizirani u zadrugama, u ustanovama potpune ekonomske, političke i društvene jednakosti. Na tim temeljima, na idejama francuske revolucije, i na autohtonim shvaćanjima i pogledima hrvatskog seljaštva, razvijao se je hrvatski seljački pokret. Ovaj je veliki pokret konačno integrirao čitavo hrvatstvo u jednu duhovnu cjelinu, a uz to je radi svojih liberalnih i demokratskih nazora i radi svojih socijalnih shvaćanja pokazao veliku ekspanzivnu snagu šireći svoju ideologiju na okolne krajeve i narode.

Ideologija je hrvatskog seljačkog pokreta potpuno u skladu sa velikim okupljanjem svih demokratskih snaga, koje se danas vrši u čitavoj Evropi u obranu građanskih i političkih sloboda, jer su te slobode došle u pitanje pod pritiskom raznih totalitarnih, diktatorskih i autoritativnih pokreta i režima.

U obliku hrvatskoga seljačkog pokreta Hrvati su ušli u konačnu fazu borbe za svoju političku slobodu i za socijalnu pravdu, a od činilaca, koji odlučuju u politici srednje-evropskih, mediteranskih i balkanskih zemalja, zavisi, da li će se ta borba razvijati u ovom dijelu svijeta s većim potresima ili bez njih.

SADRŽINA HRVATSKOG NACIONALIZMA[1])

I.

Narod možemo shvatiti kao skup društvenih slojeva, koji su povezani idejom zajedničkih interesa i osjećajem zajedničke pripadnosti. Te se ideje i osjećaji zasnivaju na zajedničkoj kulturi, razvijaju se putem zajedničkih tradicija, putem odgoja, pomoću društvene organizacije, a učvršćuju se i pomoću simbola (ime, zastava, himna, heroji, spomenici, svetkovine, itd.).

Već u onoj najužoj skupini (porodica, ulica, selo) u kojoj se čovjek kreće u svojem djetinjstvu, on razvija osjećaje ljubavi, mržnje, straha, pokornosti, otpora itd. Kada kasnije čovjek postane član većih skupina (narod, stranka, crkva, društveni sloj, društvene klase) on prenaša te iste osjećaje na drugove, prijatelje, neprijatelje, vođe, pokrete, i t. d.

Simbolima je svrha, da te osjećaje privrženosti ili neprijateljstva, koji se razvijaju u najranijem djetinjstvu i u užoj sredini, prenašaju na veći skup ljudi, na veće područje ili na čitavo čovječanstvo; tako nastaju lokalne i univerzalne težnje i osjećaji.

Rekli smo da je narod skup društvenih slojeva; ali interesi tih slojeva ne moraju u s v a k o m p o-

1) Štampano u »Savremeniku«, lipanj 1937.

g l e d u biti identični; šta više, mnogi interesi slojeva, od kojih se sastoji neki određeni narod, često su u međusobnoj protivnosti. Naročito se zapažaju te protivnosti između puka i gornjih slojeva, između seljaštva, radništva i malog građanstva s jedne strane i povlašćenih slojeva s druge strane. Razlike u interesima ovih slojeva mogu doći do izražaja u različitoj sadržini nacionalizma.

Nacionalizam je težnja naroda, da se njegove vrijednosti (kultura, interesi, osjećaji, težnje) afirmiraju ili da prevladaju nad vrijednostima drugih naroda. Uslijed toga je osnovno kod svakog nacionalizma: težnja za kulturnom, političkom i ekonomskom samostalnošću. Kad je ta samostalnost postignuta, razvija se u određenim okolnostima težnja za političkom, kulturnom i ekonomskom ekspanzijom i konačno, ako su za to okolnosti podesne, može se razviti težnja za političkim, ekonomskim i kulturnim vodstvom svijeta.

Međutim svaki je današnji narod sastavljen od više slojeva, koji imadu različite vrijednosti; uslijed toga u nacionalizmu dolaze do izražaja u prvom redu vrijednosti onoga ili onih slojeva, koji dominiraju, koji vode i odlučuju u nekom narodu. Tako će sadržina nacionalizma biti drukčija, ako vodi bogato građanstvo, drukčija, ako je na vlasti radništvo i drukčija opet, ako dominira seljaštvo. Radi toga možemo naći i u razvitku hrvatskoga nacionalizma utjecaje feudalnih, građanskih i seljačkih ili pučkih shvaćanja.

II.

Početke hrvatskog staleškog nacionalizma možemo vidjeti već u težnjama hrvatskih narodnih vladara, njihovih biskupa i dvorjana, koje su išle za tim, da ujedine što više hrvatskih plemena i da prošire područje hrvatske sredovječne države. Međutim ovi su slojevi bili pod drukčijim kulturnim i političkim uplivom nego što su bili široki narodni slojevi, pa su u propagiranju svoje kulture, svojih težnja i interesa dolazili u sukob sa plemenskim glavarima i sa pukom. To je bio jedan od važnih uzroka kratkotrajnosti vlade narodnih kraljeva.

Sporazum predstavnika hrvatskih plemena i ugarskog kralja Kolomana, poslije pada vladavine hrvatskih kraljeva, nastavak je ovog hrvatskog staleškog nacionalizma. Predstavnici nekolicine jačih hrvatskih plemena traže od Kolomana, da im prizna njihove plemenske posjede i da ih oslobodi plaćanja zemljarine. Priznavajući Kolomana za kralja, ova su hrvatska plemena time osigurala svoje posebne plemenske interese na području između Gvozda i Neretve. Oni su time sačuvali rodovsko-plemensku društvenu organizaciju protiv nastojanja nekih plemenskih glavara i svećenstva, koji su išli za tim, da sruše plemenski poredak, da organiziraju centraliziranu državnu vlast, da prisvoje jedan dio plemenskih zemalja i da nametnu svim podanicima poreze, daće i feudalne odnose. Iz tih razloga su se predstavnici hrvatskih plemena, koja su ugovarala sa Kolomanom, potpuno zadovoljili sa ekonomskom, kulturnom i političkom samostalnošću u unutrašnjim poslovima na području

između Gvozda i Neretve, to jest svaki na svom plemenskom području. Njihova se težnja za političkom nezavisnošću očitovala naročito u tome, što su tražili od Kolomana, da se posebno kruni za hrvatsko-dalmatinskog kralja i da saziva posebni sabor za hrvatsko-dalmatinsku kraljevinu.[2])

Ovakav sporazum između predstavnika hrvatskih plemena i Kolomana od osobite je važnosti za daljnji razvitak hrvatskog nacionalizma u tome, što se je od onda pa u toku čitave hrvatske povijesti sve do danas sačuvala tradicija, da Hrvati nisu bili pokoreni, nego da su slobodno, od svoje volje izabrali Kolomana ugarskog za svog kralja. Ta je ideja posebnosti i težnja za političkom slobodom i nezavisnošću ponovno naročito naglašena u početku XVI. vijeka, kada je hrvatsko više plemstvo i svećenstvo izabralo Ferdinanda I. iz kuće habsburške za svoga vladara. Interesi i težnje biskupa, opata i knezova hrvatskih, koji su se sastali na vijećanje u franjevačkom samostanu na Cetinu, bili su ugroženi uslijed naglih i uspješnih provala Osmanlija.

Nastaje ovdje pitanje, koje su to bile okolnosti, koje su omogučile naglo i uspješno prodiranje Osmanlija i koje su time ugrozile interese vladajućeg sloja u Hrvatskoj.

Sociolozi se slažu u tome, da su izvjesni demokratski i socijalni elementi, koje nalazimo u otomanskom feudalizmu, u islamskoj vjerskoj organizaciji i u samim osnovnim načelima islama, znatno doprinijeli naglom širenju muslimanstva. Prije svega islamski feudalizam nije bio nasljedan i prema

2) Uporedi Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1916.

tome je bilo onemogućeno stvaranje nekog posebnog feudalnog staleža. (Tek 1777. god. objavljeno je u Bosni pravo nasljedstva na spahiluke i počelo je stvaranje nasljednih islamskih feudalnih porodica). Vrijednost čovjeka kao čovjeka, bez obzira na njegov rad, zanimanje, vjeru, narodnost, bogatstvo i društveni položaj, vrlo je naglašena u islamu. Islamsko društvo naglašava skromnost u privatnom životu i dozvoljava isticanje bogatstva i luksuza samo na javnim objektima. (Tako su i kod nas u Bosni najjači tragovi islamske civilizacije ostali u obliku mnogobrojnih džamija, parnih kupelji, česama, itd.) Uz to je politički sistem na kojemu je bila organizirana islamska država davao mogućnosti brzog društvenog uspona iz najniže u najviše društvene slojeve, bez obzira na nacionalne razlike. (Tako se je i moglo dogoditi, da su i mnogi Hrvati brzo poslije prelaza na islam došli do važnog položaja u političkom i društvenom životu otomanskog carstva).

To su bili razlozi koji su omogućili, da se je muslimanska vjera širila i unutar islamskih država i izvan njih na miran način. Prisilna preobraćenja i vjerski progoni protive se duhu islama i takovi su slučajevi bili relativno rijetki. Širenju islama doprinijelo je i pomanjkanje nekog posebnog svećeničkog staleža, jer se u islamu smatra za teologa svaki onaj koji poznaje vjerske propise i zakone, bez obzira na njegovo zanimanje. Na taj način svaki musliman postaje propovjednik i širitelj muslimanske vjere.[3])

3) Mahomet, Le Koran, prijevod sa komentarom od M. Savary, Paris, Garnier frères.

Vjerska, društvena i nacionalna tolerancija islama omogućila je i kršćanima slobodan razvitak bez obzira na njihovu narodnost i vjeru. Utvrđeno je, da je i onda, kada je kršćansko stanovništvo bilo podvrgnuto otomanskom feudalizmu, izbijalo manje poteškoća između kmetova i feudalnih gospodara, nego što je to bilo u zapadno-evropskom kršćanskom feudalizmu (kod nas je u Bosni i Hercegovini tek u drugoj polovici XIX. vijeka došlo do jačeg feudalnog pritiska). Tako se je i kod nas dogodilo, da su uslijed nasilja domaćeg feudalnog plemstva kmetovi dočekivali tursku vojsku kao neko olakšanje, a mnogi su i bježali »u Turke«: »Kmeti bježe pred nepodnosivim nasiljem u »vlahe«... i u »Turke«. Tragikomična je pojava, kako se knezi Zrinski i Erdedi, kapitul zagrebački, biskup i dr. međusobice okrivljuju, da kmete bezdušno taru, da će pobjeći svi seljaci i tako opustiti Hrvatska itd.... Možemo vjerovati tim optužbam. Neprestane bune nevoljnika svjedoče o tih užasih...«[4])

Sasvim je razumljivo da hrvatsko visoko plemstvo i svećenstvo, u ovakovom položaju, dok je imalo vlastito seljaštvo protiv sebe, nije bilo u stanju, da samo brani svoje feudalne i crkvene interese, koji su bili ugroženi i iz nutra i iz vani. Zato je to plemstvo i svećenstvo tražilo na zapadu pomoć protiv Otomanske carevine.

Uporedi Levy, R., An introduction to the Sociology of Islam, London, 1931.
Lybyer, A., The Government of the Ottoman Empire, Cambridge, Mass., 1913.
V. Ćorović, Bosna, u Narodnoj Enciklopediji, Zagreb.
[4]) Vl. Mažuranić, Prinosi, Zagreb, 1919. pod kmet.

Ferdinand se je obvezao, da će uzdržavati za obranu Hrvatske 1000 konjanika i 200 pješaka i radi toga ga hrvatski knezovi, biskupi i opati biraju za kralja. Međutim Ferdinand se nije držao svojih obećanja, i onda ga to isto plemstvo i svećenstvo moli, da se drži danog obećanja, jer da su ih svi napustili: i papa i Mlečani, kao i slavonsko plemstvo i svećenstvo. Ipak i tom prilikom, iako je to visoko plemstvo i svećenstvo bilo nesposobno, da se samo brani, oni naglašavaju, da su nacionalno i politički posebna, slobodna i nezavisna skupina: »Neka znade vaše veličanstvo, da se ne može naći zabilježeno, da bi ikoji vladar silom zavladao Hrvatskom, jer smo se mi poslije smrti našega posljednjega kralja Zvonimira slobodnom voljom pridružili svetoj kruni kraljevstva ugarskoga, a poslije toga vašemu veličanstvu.«[5])

Daljnji je tok hrvatske povijesti ispunjen težnjama i austrijskih vladara i ugarskog plemstva, da se autonomija hrvatskih zemalja što jače suzi. Plemstvo i svećenstvo se brani od toga i traži na saboru od 1606. od kralja Rudolfa:... »da od sada u buduće podjeljuje službe i generalate u Slavoniji i Hrvatskoj domaćim sinovima, a banu da se povrati stara puna vlast od Drave do mora i da ban stoji na čelu kraljevstvu i Krajinama«[6]). Na istom se saboru zahtijeva, da u granicama Hrvatske i Slavonije bude priznata samo katolička vjera. Na ovaj način je hrvatsko plemstvo i svećenstvo tražilo za sebe takovu političku i kulturnu samostal-

---

[5]) Cit. prema Šišić: Pregled, Zagreb, 1916.
[6]) Ibid.

3

nost, koja je bila dovoljna da zaštiti njihove feudalne i crkvene interese.

Međutim sabori se nisu sazivali, njemačke čete i njemački generali i dalje su dolazili u Hrvatsku, Krajina je izuzeta ispod banske vlasti i centralističke težnje Beča bivale su sve jače. Ovakovo je stanje dovelo do urote Zrinskog i Frankopana.

Petar Zrinski se je najprije obratio na katoličke države: Francusku, Poljsku i Veneciju, ali kada su te države jedna za drugom odbile da ga pomognu, obratio se je Zrinski na Tursku.

Cilj je Zrinskoga bio, da pomoću sultana ostvari otcjepljenje Hrvatske i Ugarske od Austrije. Ta je nova država trebala biti pod pokroviteljstvom Otomanskog carstva, ali uz uvjet, da će Turska »vazda ostaviti netaknutu vjeru, slobodu i ustav zemlje«.

Od osobite je važnosti činjenica, da su Petar Zrinski i Krsto Frankopan proglasili svojim kmetovima na Hrvatskom primorju i u Gorskom kotaru oslobođenje, ako se za njih dignu na oružje. Možda je s ovim u vezi lijepa uspomena na Petra Zrinskog i Krstu Frankopana, koja se je održala u narodnoj predaji na Hrvatskom primorju i u Gorskom kotaru, što inače nije slučaj sa drugim feudalcima u hrvatskim krajevima.

Isto su tako i građani pristali da pomognu ustanak Zrinskoga. Zagrebačko građanstvo sakupljeno na Markovom trgu (20. ožujka 1670.) odmah je pristalo uz Zrinskoga »jer hoće da učine ono što i ostala zemlja«.

Jedino se je svećenstvo usprotivilo ustanku, jer je visoko svećenstvo smatralo, da su interesi crkve bili bolje zaštićeni u centralističkoj Austriji, negoli

u posebnoj hrvatsko-ugarskoj državi pod pokroviteljstvom Turske, gdje bi katoličanstvo moglo biti ugroženo s jedne strane od ugarskog protestantizma, a s druge strane od Islama.[7])

I ako urota Zrinsko-Frankopanska nije uspjela, i ako rod Zrinskih i Frankopana sa svojim nasiljima nije ostavio najljepšu uspomenu[8]), ipak je ova urota od osobite važnosti za daljnji razvitak hrvatskog nacionalizma iz ova dva razloga: prvo, ovdje se javljaju svi hrvatski slojevi (izuzev visoko svećenstvo) ujedinjeni u cilju borbe za potpunu političku nezavisnost, a drugo, tragedija Zrinskog i Frankopana ostaje u toku daljnje povijesti Hrvata simbol hrvatskog nacionalizma, to jest simbol žrtava doprinesenih u borbi za nacionalnu slobodu i nezavisnost.

III.

Posljednje jače napore hrvatskog staleškog nacionalizma nalazimo u prvoj polovici XIX. vijeka, kada se hrvatsko plemstvo i svećenstvo bori protiv mađarskog građanskog nacionalizma. Mađarski građanski nacionalizam traži uvedenje mađarskog jezika u Hrvatsku, slobodu vjeroispovijesti, dokidanje privilegija, ukinuće kmetstva, centralističko uređenje države, ekonomsku i nacionalnu ekspanziju na Jadran.

U to doba je politički utjecaj hrvatskog građanstva minimalan, a politički utjecaj seljaštva ni-

---

[7]) Uporedi Šišić, op. cit.

[8]) Uporedi J. Predavec, »Selo i seljaci«, Zagreb, 1935.

kakav, i zato hrvatsko plemstvo i svećenstvo brani svoje interese time, što traži održanje latinskog jezika, protivi se slobodi vjeroispovijesti i dokinuću kmetstva i bori se za političku nezavisnost hrvatskog sabora. Hrvatski staleži i redovi, u borbi za svoje staleške i crkvene interese, bore se za svoje privilegije i za svoju političku autonomiju, ali ne za potpunu nezavisnost Hrvatske. Njihov je cilj, da spase stalešku Austriju i jedine reforme koje traže jesu federativno uređenje Austrije, jer bi u takovom uređenju Austrije njihovi staleški interesi bili najbolje sačuvani.

Za vrijeme građanskih revolucija u zemljama austrijske monarhije 1848. god. u hrvatskoj je građanski sloj još uvijek nerazvijen i bez jačeg utjecaja na političko vodstvo Hrvatske. U to doba Hrvatsku još uvijek vodi visoko plemstvo i svećenstvo, koje je u uskim vezama sa bečkim dvorom. Bečki dvor u cilju suzbijanja revolucije računa sa dva proturevolucionarna činioca: sa vojskom, u čiju se lojalnost nije sumnjalo, i sa Hrvatskom, u kojoj je političko vodstvo bilo čvrsto u rukama proturevolucionarnih elemenata. U vezi sa takovim planovima postavljen je i Jelačić za bana.

Pošto su postepeno silom ugušeni pokušaji revolucije i ustanci u Češkoj, u Galiciji i u samom Beču, ostalo je još da se svlada revolucionarna Mađarska. Mađari su pokušali da se sporazume sa Hrvatima i da i njih pridobiju za revoluciju. Išli su tako daleko da su pristajali i na odcjepljenje Hrvatske od Mađarske. Isto je tako i bečki dvor polagao velike nade u Hrvate: »Ovdje se očekuje, nada i želi, da će Ugarska biti tek onda pacificirana kad ti budeš u Pešti«, piše barun Franjo Kulmer, član jedne od dvorskih koterija, Josipu barunu Jelačiću, generalu i banu Hrvatske. I tako je ban Jelačić sa hrvatskom vojskom prešao Dravu i započeo rat sa Mađarima. U međuvremenu je proglašena republika u Beču i kada su Mađari htjeli pomoći revolucionarni Beč, da ga oslobode od vojničke opsade, Jelačić je to osujetio sa svojom vojskom, jer je zadržao mađarsku vojsku od prodiranja prema Beču dotle dok Beč nije pao. Tako je hrvatska vojska, u službi feudalne Hrvatske, bila jedan od odlučnih činilaca u pobjedi proturevolucije.[9])

Ipak se i ova staleška borba Hrvata vodi u ime načela narodnosti. U svojoj proklamaciji kaže Jelačić: »... Mi hoćemo jednakost i ravnopravnost sviju pod krunom ugarskom živućih naroda i narodnostih... Narodi, kao i pojedini ljudi imaju svoju čast i poštenje, koje treba da im je pretežnije od sama života...«[10]) Tim putem je i rat Hrvata sa Mađarima, usprkos toga što je vođen za staleške interese, ipak utjecao na razvijanje nacionalne svijesti i nacionalnog ponosa Hrvata, i uspomena na rat sa Mađarima i na bana Jelačića se je zadržala u tradiciji i povijesti kao simbol borbe Hrvata za nacionalnu nezavisnost.

IV.

Poslije 1848. staleški nacionalizam u Hrvatskoj postepeno ustupa mjesto građanskom nacionalizmu,

---

9) Uporedi J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb, 1936.
10) Ibid.

ali utječe na nj, i taj se utjecaj zapaža sve do u najnovije vrijeme. Tako n. pr. današnje težnje za korporativnim uređenjem države i nisu drugo nego nastojanja, da se zaštite i učvrste staleški interesi izvjesnih povlašćenih staleža protiv interesa širokih narodnih slojeva; to je u stvari težnja za povratak u staleško društvo srednjega vijeka. Tako se u pastirskom pismu hrvatskog episkopata od 12 siječnja 1937. kaže ovo:

»Liberalizam je počinio veliko zlo time, što je uništio sva staleška gospodarska društva (cehove, bratstva, itd.). Premda ni ta nijesu bila bez pogrješaka, ipak se njihovim ispravcima ne bi nikad došlo do sadanjeg nereda u gospodarstvu. Taj sadanji nered moguće je zato popraviti opet samo staleškim organizacijama i međusobnim povezivanjem svih privrednih grana. Svi članovi istih zvanja neka se združe u samoupravna socijalna tijela (organizme) — korporacije, ove opet u viša tijela, a interese sviju imala bi povezivati i nadzirati država.«[11])

Razumije se, da bi država, o kojoj se ovdje govori i koja bi nadzirala korporacije, bila u stvari samo skup predstavnika nekolicine privilegiranih slojeva i staleža, koji bi tom korporativnom državom upravljali kao i ranije staleškom, to jest u cilju zaštite svojih užih interesa, a na štetu interesa širokih narodnih slojeva.

Ovakova država mora biti nužno organizirana na organskom i hierarhičnom načelu[12]), to jest na načelu po kojemu postoji jedno vrhovno središte,

[11]) Pastirsko pismo, Zagreb, 1937.
[12]) Uporedi, Načela društvene obnove, Zagreb, 1937.

jedno vrhovno vodstvo, a svi ostali dijelovi toga tijela imaju jedinu zadaću da sarađuju u skladu sa direktivama vodstva. Ovakova državna organizacija je nužno i protuliberalna i protudemokratska i u protivnosti sa načelom, da je narod izvor svake vlasti.

V.

Krajem XVIII. i početkom XIX. vijeka sve je veći broj intelektualaca u hrvatskim krajevima. Pored intelektualaca u redovima visokog klera i visokog plemstva ima mnogo intelektualaca iz građanskih, seljačkih i malih plemićskih slojeva. Interesi ovih intelektualaca su identični sa interesima višeg plemstva i svećenstva; i jedni su i drugi naime bili ugroženi s jedne strane uslijed težnja Austrije za germanizacijom, a s druge strane uslijed težnja Ugarske za mađarizacijom. Iz tih razloga hrvatsko građanstvo ne vodi borbu protiv hrvatskih feudalnih staleža, da ostvari načela francuske građanske revolucije, načela liberalizma i demokracije, nego naprotiv intelektualci i građanstvo sarađuju sa plemstvom i svećenstvom, da bi očuvali one interese koji su im bili zajednički, da bi očuvali svoje političko i kulturno vodstvo u Hrvatskoj.

Hrvatski građanski nacionalizam bio je uslijed takovih prilika više nalik na njemački kulturni nacionalizam, nego na francuski socijalni nacionalizam. I hrvatski građanski nacionalizam, kao i njemački, naglašava u prvom redu kulturno jedinstvo i polaže naročitu pažnju na narodni jezik i narodnu kulturu kao oznaku posebnosti i identifikaciju

narodnosti. I hrvatski građanski nacionalizam kao i njemački idealizira narodnu kulturu, a zaboravlja pri tome da ispituje realno stanje i realne potrebe širokih narodnih slojeva. Uslijed toga hrvatski »preporoditelji« maštaju o sveslavenstvu, ilirstvu i jugoslavenstvu; ugroženi od pangermanstva i od mađarizacije, a bez doticaja sa širokim narodnim slojevima, sa pukom, oni traže zaštitu i pomoć u zamišljenoj veličini sveslavenskog ili ilirsko-jugoslavenskog kulturnog i političkog jedinstva. Iz tih razloga su hrvatski intelektualci onoga vremena bili spremni i da napuste hrvatsko ime, jer im je to ime izgledalo previše lokalno i regionalno za njihove ekspanzivne težnje i za njihove književne ambicije.

Kulturne sličnosti i osjećaji zajedničke pripadnosti sa ostalim Slavenima razvili su se uslijed zajedničkog podrijetla svih Slavena, sličnih okolnosti sredina u kojima su Slaveni živjeli i sličnosti jezika. Utjecala je na te slavenske osjećaje i tradicija iz ranije hrvatske književnosti, naročito one u Dalmaciji, i konačno slična sudbina svih Slavena u Austriji, gdje su bili i politički i kulturno i ekonomski zapostavljani, iako su sačinjavali većinu stanovništva.

Međutim osim ovih okolnosti utjecala je na panslavenske osjećaje hrvatskih intelektualaca još i katolička crkva sa svojim univerzalnim težnjama, a naročito sa idejom sjedinjenja istočne i zapadne crkve. Ideju sjedinjenja je donijela protureformacija; to je bila težnja, da se nadoknadi gubitak, koji je rimska crkva pretrpjela na zapadu uslijed reformacije. S tim je u vezi i pokret unijaćenja.

Sa tom protureformatorskom idejom oduševio se je i Juraj Križanić, protureformator, misionar i najjači ideolog Sveslavenstva kod nas. Njegovo je gledište bilo da su svi Slaveni jedan narod, da treba da imaju jedan sveslavenski jezik, jednu crkvu i jednu državu.[13])

I kasnije, kad je francuska revolucija zadala drugi teški udarac katolicizmu na zapadu, ponovno se javlja ideja sjedinjenja crkava, ideja saveza katoličanstva i pravoslavlja za očuvanje crkvenog i monarhijskog autoriteta; to je bila garancija protiv revolucionarnih ideja Zapada, koje su rušile i monarhijski apsolutizam i crkveni univerzalizam, a umjesto toga postavljale načelo demokracije i načelo narodnog samoodređenja i nezavisnosti. Strossmayer, Rački, Pavlinović i drugi neki istaknuti katolički svećenici onoga vremena smatrali su, da je slavenstvo i jugoslavenstvo potpuno u skladu sa univerzalnim težnjama katolicizma i sa proturevolucionarnim i apsolutističko-monarhijskim karakterom pravoslavlja.

Ova je ideologija prevladavala kod jednog dijela katolički orijentiranih Hrvata intelektualaca sve do u najnovije doba. Tako se u jednom članku Seniorskog vjesnika tvrdi, da »u glavnijim kulturnim i socijalnim pitanjima imaju katolicizam i pravoslavlje jednake nazore i interese«.[14])

---

[13]) Jagić, Život i rad Jurja Križanića, Zagreb, 1917. V. Vodnik, Križanić Juraj, u Narodnoj Enciklopediji, op. cit.

[14]) Uporedi Sukob dviju ideja, Šibenik, 1937.

VI.

Međutim ne može se poreći, da hrvatski građanski nacionalizam već od svojih najranijih početaka nije težio i za političkom nezavisnošću Hrvata. Samo što je ta težnja za političkom samostalnošću Hrvatske bila nepotpuna, bila je djelomična, i to baš radi toga, što su se građanski intelektualci politički povezali sa feudalcima i crkvenim dostojanstvenicima, kojima je bilo u interesu održanje austrijske monarhije. Ipak, i kraj takovih prilika, hrvatski intelektualci u »narodnim zahtjevanjima« od 1848. traže: sjedinjenje svih hrvatskih zemalja, posebnu hrvatsku vladu odgovornu saboru i potpunu autonomiju u unutrašnjim poslovima.[15])

Ali u daljnjoj borbi sa mađarskim nacionalizmom, hrvatski su intelektualci, kao nosioci hrvatskog nacionalizma, postigli samo ono što je onda najbolje odgovaralo njihovim užim interesima, a to je bila autonomija u unutrašnjoj upravi na području vjerskom, sudbenom i prosvjetnom (Nagodba). Koliko je slaba veza bila tih intelektualaca i feudalaca sa širokim narodnim slojevima, vidi se najbolje iz toga što je hrvatski sabor sve do kraja XIX. vijeka imao staleški karakter (biskupi, velikaši, visoki činovnici i predstavnici korporacija pozivlju se u sabor) i što je broj izbornika u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji još 1910. bio svega oko 50.000.

U međuvremenu sve više sazrijeva među vodećim intelektualcima ideja o potrebi rušenja Austrije u cilju potpune političke, ekonomske i kulturne

---

15) Novine dalm. hèrv. slavonske, Zagreb, ožujak 1848.

emancipacije Hrvata. Hrvati su naime sve više postajali svijesni, da su u monarhiji i ekonomski i politički i kulturno bili zapostavljeni i iskorišćeni. Međutim ta ideja o potrebi potpunog prekida sa Austrijom razvijala se je u dva pravca. Jedno je bila ideologija Starčevića i Kvaternika o potpuno slobodnoj hrvatskoj državi, a drugo je bila ideologija narodnog i državnog jedinstva svih južnih Slavena.

Ideja narodnog jedinstva bila je potpuno u skladu i sa težnjama Srbije i srpskog nacionalizma, koji su išli za ujedinjenjem svih Srba u jednu nezavisnu državu. I tako dolazi do saradnje hrvatskog i srpskog građanskog nacionalizma u cilju rušenja Austrije i stvaranja zajedničke države. Razumije se, da su hrvatski intelektualci, koji su bili nosioci toga građanskog hrvatskog nacionalizma, bili uvjereni, da će njihovi interesi u toj budućoj zajedničkoj državi sa Srbima biti daleko bolje zaštićeni nego što su bili u Austriji. Zato su oni i zamišljali organizaciju te buduće države na takav način, koji bi pružio najbolju garanciju za unapređivanje interesa građanske Hrvatske. Najrazrađeniji plan za organizaciju buduće Jugoslavije dao je Franjo Supilo, jedan od najistaknutijih hrvatskih intelektualaca onoga vremena. Supilo zamišlja Jugoslaviju uređenu na federativnom načelu. Ta bi federativna država imala zajedničke vanjske poslove, zajedničku vojsku i zajedničku najvišu nastavu. Osim toga bio bi zajednički samo onaj dio financija, ekonomskih i saobraćajnih poslova, koji bi bili potrebni za vođenje zajedničke administracije. Sva ostala uprava, školstvo, sudstvo, vjerska

uprava, poljodjelstvo, trgovina, financije i saobraćaj bili bi autonomni za pojedine autonomne vlade. Supilo je zamišljao pet takovih autonomnih zemalja: Srbija i zemlje, koje će joj pripasti, Hrvatska sa Dalmacijom i Istrom, Slovenija sa svim slovenskim zemljama, Bosna sa Hercegovinom, Crna Gora i zemlje, koje će joj pripasti.

Ideologija narodnog jedinstva konačno je postala vodeća ideologija hrvatske predratne inteligencije i bila je jedan od osnovnih činilaca koji su doveli do stvaranja Jugoslavije.

Međutim, kao što je mađarski građanski nacionalizam bio ranije jači u borbi sa hrvatskim feudalno-građanskim nacionalizmom, tako su i kod stvaranja Jugoslavije okolnosti pogodovale srpskom građanskom nacionalizmu, čiji su nosioci smatrali, da je centralističko uređenje države najbolja garancija za zaštitu njihovih užih interesa.

Na taj su način nosioci hrvatskog građanskog nacionalizma ostali s jedne strane bez zaštite svojih staleških interesa, a s druge strane bez ikakovog dodira sa širim narodnim slojevima i bez poznavanja potreba i težnja tih slojeva.

Već ranije je jedan dio hrvatske građanske inteligencije, uslijed nepoznavanja autohtone kulture svoga vlastitog naroda, usvojio simbole srpskoga nacionalizma, to jest junačku narodnu pjesmu, kosovski mit, ideju Dušanovog carstva, ideju o superiornosti dinaraca, itd. Tim putem je jugoslavenstvo postalo gotovo identično sa srpstvom. Drugi jedan dio hrvatske građanske inteligencije, isto tako uslijed nepoznavanja težnja, shvaćanja i potreba hrvatskog seljaštva, pokušao je da usvoji

izvjesne simbole pangermanstva, kao što je mit o superiornosti nordijske rase i s tim u vezi teorija o gotskom podrijetlu Hrvata i o gospodskom sloju Hrvata. Treći opet su htjeli usvojiti izvjesne simbole talijanskog fašizma, kao što je na pr. rimski pozdrav (dizanje ispružene desne ruke).

Isto tako uslijed nepoznavanja stvarnih potreba, težnja i shvaćanja širokih narodnih slojeva, narodni se duh shvaćao kao nešto što potječe iz transcedentalnog svijeta i što je uvijek isto, stalno i nepromjenljivo od početka do konca života svakog naroda, a narodna se ideja shvatila kao nešto što je narodu upečaćeno od providnosti i što određuje vječne zakone o udesu naroda i o stvaranju kultura. Time se narodna borba prebacuje na nešto što je izvan samog naroda, a to priječi da se pokrenu žive snage koje leže u širokim narodnim slojevima. Kada se ti slojevi ipak pokrenu i traže da se vodi računa i o njihovim shvaćanjima i potrebama, onda se javlja težnja hrvatskog građanskog nacionalizma za autoritativnim uređenjem države i društva.

VII.

Osim staleškog i građanskog nacionalizma razvijao se kod Hrvata od najranijih vremena još i nacionalizam puka, nacionalizam najširih i zapostavljenih narodnih slojeva. U rodovsko-plemenskoj društvenoj organizaciji ovi su najširi narodni slojevi bili zapostavljani i iskorišćavani od rodovskih i plemenskih poglavica i od jačih rodova već od doseljenja Hrvata u ove krajeve. Slabiji i manje

ugledni rodovi, kao i oni slojevi stanovništva, koji nisu pripadali rodovsko-plemenskoj organizaciji, koji dakle nisu bili »plemeniti«, nisu imali gotovo nikakovih prava i gotovo nikakove zaštite. Na ovom zapostavljenom položaju najširih narodnih slojeva zasniva se njihovo nezadovoljstvo i njihova težnja za otporom, što će služiti kao glavna podloga razvitku nacionalizma puka, čim se Hrvati sukobe sa stranim kulturnim utjecajima i težnjama stranih skupina za političkom, ekonomskom i kulturnom dominacijom nad Hrvatima.

Na području gdje je dominirala rodovsko-plemenska društvena organizacija ovaj je nacionalizam puka došao do izražaja u borbi protiv domaćih kraljeva i u borbi protiv latinskog svećenstva. Otpor protiv latinskog svećenstva očituje se u borbi za narodni jezik i domaće svećenstvo u crkvi i u borbi protiv uvađanja feudalnih odnosa.

Nema sumnje, da je borba za glagolicu s jedne strane značila borbu za vlast i proširenje ninske biskupije, kao i težnju za političkim i kulturnim utjecajem Bizanta, ali je s druge strane borba za glagolicu značila i borbu za jedan crkveni sistem, koji je bio mnogo bliži potrebama i shvaćanjima puka. Borba za glagolicu znači istovremeno borbu protiv oduzimanja imanja i ustanovljivanja feudalnih odnosa na crkvenim imanjima, borbu za svećenstvo, koje se po svom govoru, po svom načinu života i po svom izgledu ne bi mnogo razlikovalo od običnog puka, i razumije se da su borci za glagolicu znali da iskoriste u tom cilju opće nezadovoljstvo puka protiv postojećeg društvenog poretka. Iz tih razloga je puk ustrajao u toj borbi i

protiv papa i protiv svojih vlastitih kraljeva i protiv biskupa i latinskog svećenstva, tako da su se glagolica, a s njom i demokratskiji način crkvenog uređenja širili i obuhvatili konačno skoro cijelu Istru, hrvatsko primorje, vojničku krajinu, dobar dio građanske i jedan dio posavske Hrvatske, pa Dalmaciju do Neretve. Još u XVIII. vijeku na Lošinju popovi nisu poznavali niti latinskih slova; u to doba se senjski kanonici zaklinju, da će braniti slovensku liturgiju i hrvatski jezik.

Demokratsko shvaćanje Hrvata u pogledu crkvene organizacije dolazi do izražaja već u vinodolskom zakonu. Po tom zakonu je pop u mnogom pogledu izjednačen sa pučanima i podvrgnut je disciplinskom sudu kneza i općine.[16])

I povijest Bosne, čini se, nije ništa drugo nego posljedica borbe puka i bosanske narodne crkve protiv težnja rimske kurije, da i Bosni nametne svoje shvaćanje kršćanstva i svoju crkvenu organizaciju. I puk i bosanska vlastela bili su uz bosansku narodnu crkvu. Puk zato što je on tu crkvu smatrao svojom, što ta crkva za razliku od rimske crkve nije poznavala desetine i nije nametala puku nikakovih naročitih tereta, zatim što je po jednostavnosti organizacije odgovarala demokratskim shvaćanjima širokih narodnih slojeva u Bosni i konačno zato što je svećenstvo te crkve i po svojim

---

[16]) Uporedi: J. Tkalčić, Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj, Zagreb, 1904.
L. Jelić, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae, Veglae, 1906.
V. Mažuranić, Prinosi, op. cit. pod crkva.

nazivima i po svojem odijevanju i načinu života bilo vrlo blizu puku.

Bosanska su vlastela bila uz tu narodnu bosansku crkvu zato što je ta crkva bila izvjesna garancija za njihovu državnu posebnost; bosanska crkva i bosanska država bile su jedno i ta je okolnost doprinijela da se je Bosna dugo opirala i križarskim vojnama i različitim inkvizicijama, koje je rimska kurija upućivala da slomi Bosnu i da je podvrgne svojoj kontroli.[17])

Težnja za crkvenom organizacijom, koja bi bila bliža shvaćanjima puka, došla je ponovno do izražaja revolucionarne 1848. god. Te godine na narodnoj skupštini u Zagrebu, među ostalim »narodnim zahtjevanjima«, traži se i: »Ukinuće celibata, i uvedenje narodnog jezika u cerkvu polag starinskoga hérvatskoga prava i običaja«.

VIII.

Puk je vodio borbu ne samo protiv onog kršćanstva, koje je uvađalo feudalne odnose i tuđu kulturu, nego isto tako i protiv svjetovne vlasti, koja je bila usko povezana sa crkvenom i čiji su interesi također bili često upereni protiv interesa puka. Ova veza između crkvene i svjetovne vlasti i borba puka protiv jedne i druge, a u cilju obrane interesa najširih slojeva, naročito je dobro osvijetljena u pobuni hrvatskog puka protiv kralja Zvonimira, kako je to opisano u kronici popa Dukljanina.

[17]) Uporedi V. Klaić, Povjest Bosne, 1882 .
V. Mažuranić, Prinosi, op. cit. pod hereza.

Prema toj kronici, hrvatski puk se buni protiv toga što kralj Zvonimir »išće izvesti njih i žen i dice njih, i s papom ter s cesarom otimati mista, gdi je bog propet i gdi je greb njegov. A što je nam za to? I Hrvati meju sobom... viće učiniše... i kada reče poglavica: »Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine«... Hrvati počeše govoriti: »Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine naše izvede rića boga i inim mista toliko daleko obujimati...« I tako oni na kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počeše sići njega i tilo njegovo raniti i krv prolivati...«

U ovom je opisu pobune puka protiv vlastitog kralja jasno izražena težnja puka, da ostane gospodar na svom domu, da sam prosuđuje svoje interese i da sam gospodari svojom sudbinom. Tu je dakle jasno izražena težnja i za kulturnom i za ekonomskom i za političkom emancipacijom naroda.

Sličnu pojavu imamo i u Bosni. Kad su bosanski vladari došli pod previše jak utjecaj Rima, bivali krunjeni od Rima i za uzvrat počeli progoniti pristalice posebne bosanske narodne crkve, izazvali su tim svojim radom čitav puk i jedan dio vlastele protiv sebe. U opasnosti od Rima puk bosanski i jedan dio vlastele održavali su veze sa Osmanlijama i tako su počeli prvi utjecaji i prvi dodiri bosanskog puka i islama. Zajednička opasnost i zajednička borba, a zatim demokratske crte jednako i islama kao i bosanske crkve, omogućili su da je Bosna pala pod vlast sultana bez ikakovog otpora i da je islam naglo i bez poteškoća bio prihvaćen od bosanskog seljaštva.[18])

[18]) Ibid.

Iste težnje zapažamo neprekidno u toku daljnjih vjekova hrvatske povijesti; te se težnje manifestiraju u stalnim pobunama širih narodnih slojeva protiv vladajućih slojeva, i to jednako u donjim i u gornjim hrvatskim krajevima, na području i plemenske i zadružne kulture.

Seljačka buna u XVI. vijeku pod vodstvom Matije Gubca borba je »za opću slobodu i stalešku jednakost; za opće plaćanje poreza i opću vojnu dužnost za obranu domovine, te za dokinuće carina i mitnica u korist trgovine i prometa«. Seljaštvo je tu bunu shvatilo kao borbu »za staru pravicu«, jer su baš tu izreku uzeli kao geslo pobune. Konačno seljaci izjavljuju: »Da smo gospodu pobijedili, osnovali bismo posebnu carsku vladu u Zagrebu; ovdje bismo sami pobirali poreze i daće, pa se i sami brinuli za čuvanje granica«.[19]) Seljaci nedvojbeno i ovdje izriču uvjerenje, da su oni sposobni, da sami sobom upravljaju, da oni sami najbolje znaju, koji su njihovi interesi i konačno, da oni traže uređenje društva na načelu ekonomske i političke demokracije. Snagu u toj borbi daje im tradicija i uvjerenje, da je negda postojalo baš takovo uređenje društva, da je postajala »stara pravica«, ali da su im njihova prava oteta od gospode.

I seljački pokret u Hrvatskoj 1848—9. godine ponovno postavlja iste zahtjeve. I tada seljaci traže, da se ukine sudska vlast gospoštija, da se seljacima dade barem pravo uživanja u vlastelinskim šumama, livadama i pašnjacima i da se ukine isključivo pravo vlastele na krčmarenje, mesarenje, kao

19) Šišić, op. cit.

i pravo na pijacovinu i mlinarinu. Konačno traže i ovom prilikom seljaci, da se provede poreska jednakost. Seljaštvo je tada ušlo u otvorenu fizičku borbu sa gospodom za postignuće svojih težnja, jer je seljaštvo bilo svijesno, da je gospodi bilo samo do toga, da zaštite svoje interese, jer su se gospoda 1848. god. borila u glavnom samo za postignuće nacionalne nezavisnosti, ali ne i za postignuće većih društvenih reforma, koje bi zadovoljile težnje seljaštva. Na pobune seljaka 1848. god. gospoda odgovaraju strijeljanjem i vješanjem i tako ponovno ugušuju pokret seljaka za bolji društveni poredak.

Težnju hrvatskoga seljaštva za političkom vlašću i za uređenjem takove države, koja će najbolje odgovarati interesima seljaštva, izjavio je vrlo jasno u ime seljaka na saboru od 1848. god. zastupnik Pavlec ovim riječima:

Promatrajući sadašnjost i prošastnost vidimo da je u zakonotvorstvo uticala do sada samo jedna frakcija pod užasnim aristokracije imenom. Otud je slijedilo, da su svi zaključci smijerali samo na ugnjetenje naroda u duhu aristokratičnom, dakle narod nam nije imao historije kroz dvije stotine godina... Sve što se o slavi naroda govori, to je samo slava aristokracije, a slava naroda našega bila je ropstvo...[20])

20) Nov. dalm. hèrv. slavonske, sèrpnja, 1848.

VIII.

Iste misli vodilje, koje su u toku stoljeća pokretale hrvatski puk, da se bori za svoju kulturnu, ekonomsku i političku slobodu, pokreću i danas seljački pokret u Hrvatskoj. Antun Starčević, koga možemo smatrati kao preteču hrvatskog seljačkog pokreta, ovako se izražava o položaju seljaštva u građanskoj državi:

Građani, uobće, imaju mnogo i lepa znanja i eto dosta imanja, i svu vlast u šakah... a seljani su bez imanja i bez znanja, dakle bez prava, prem najviše rade i terpe za dobro obćenito.[21])

Iz tih istih razloga Antun Radić i ostali osnivači Hrvatske Pučke Seljačke Stranke god. 1905. naglašavaju:

HPSS će nastojati i raditi, da se čitav hrvatski narod, koliko živi na okupu, ujedini i uredi u svoju državu sa svojim zakonima i uredbama i to na osnovu onakvoga mišljenja o državi i vladi, o pravu, zakonu i vjeri, kako se očituje u životu slavenskoga puka i slavenskih mislilaca, koji s pukom skladno misle i osjećaju, a sve obzirom na potrebe puka i čitavoga naroda.[22])

U svom programu od 1921. Stjepan Radić precizira kako bi trebalo da izgleda država, koja bi najbolje odgovarala potrebama puka. Stjepan Radić traži direktnu političku demokraciju, to jest on traži da čitav narod plebiscitom, pučkom inicijativom i pučkim referendumom neposredno stvara one

21) A. Starčević, Ustavi Francezke, Zagreb, 1889.
22) A. Radić, Sabrana Djela, VII., Zagreb, 1936.

zakone, koji su od naročitog značenja za narodni život. Isto tako se u ovom programu traži potpuna ekonomska demokracija »u duhu staroga običajnoga prava, a u skladu sa današnjim mišljenjem i potrebama seljačkoga naroda«. U toj državi ne smije biti iskorišćavanja ekonomski slabijih od ekonomski jačih, jer »najočitiji je zahtjev pravičnosti, da svakome pripadaju plodovi njegova rada... a država kao privredna zajednica stvara posebni zakon o svačijem pravu na ljudski život«. Isto tako se u toj državi zakonom uvodi sveopće osiguranje za slučaj privredne nesposobnosti, a naročito starosti, »da nitko bez svoje krivnje ne ostane bez sredstava za život«.[23])

Današnji vođa hrvatskog seljačkog pokreta Dr. Maček izrazio je ovim riječima tu stoljetnu borbu hrvatskog puka za svoju političku, ekonomsku i kulturnu samostalnost:

Stotine se godina Hrvati bore za svoju narodnu slobodu i samostalnost. Hrvatski seljački pokret dao je hrvatskoj narodnoj borbi za slobodu i samostalnost stvarnu sadržinu... Nema razlike između nacionalnog pitanja i njegove socijalne i ekonomske sadržine... Mi se zato borimo za slobodnu Hrvatsku, da bi ostvarili seljačku pravicu... Životna je potreba seljaštva, da selo prevlada vladajuće sile kapitalističke civilizacije i da preuredi društveni poredak prema svojim shvaćanjima i interesima. Drugim riječima, da ostvari seljačku državu u kojoj će se svi drugi društveni slojevi ravnati prema životu i potrebama seljačkog naroda.[24])

23) Božićnica, 1923.
24) Vođa govori, Zagreb, 1936.

U drugoj zgodi Dr. Maček tu istu misao izražava ovako:

Politička sloboda bez socijalne pravice ne znači za narod ništa. Znači samo za jednu malu šaku ljudi, koji sjede na grbači cijelog naroda. A mi hoćemo, da u narodu hrvatskom ne bude gospodar nitko drugi, osim slobodnog hrvatskog seljaka, udruženog s onim radništvom i onim građanstvom, koje je svijesno, da je korijen samo u seljaštvu i da, ako je zdrav taj seljački korijen, samo onda mogu i oni na pošten način živjeti i napredovati.[25])

U toku dugih stoljeća hrvatski nacionalizam imao je jedan isti osnovni zahtjev: zahtjev za političkom, ekonomskom i kulturnom samostalnošću. Međutim ta politička, ekonomska i kulturna samostalnost drukčije je shvaćena od staleža, drukčije od građana, a drukčije opet od seljaštva i ostalog puka. Staleško i autokratsko uređenje države najbolje odgovara interesima imućnih građana i povlašćenih staleža, dok seljaštvo, radništvo i malo građanstvo vidi u demokraciji, u vladi puka, najbolju zaštitu svoje političke moći, ekonomske sigurnosti i kulturnog razvitka.

---

[25]) Gospodarska Sloga, 10 svibnja 1937; godišnji izvještaj.

IDEJE FRANCUSKE REVOLUCIJE I POLITIČKI RAZVITAK HRVATA

Još prije francuske revolucije reforme cara Josipa II., prosvijetljenog apsolutiste, imale su izvjesnog odjeka u hrvatskim zemljama. U cilju da učvrsti apsolutnu carsku vlast, Josip II. je poveo borbu protiv privilegija plemstva i svećenstva. To je bila borba ideje prosvijetljene centralističke države protiv staleškog uređenja društva. U skladu s tim težnjama šire se u zemljama austrijske monarhije spisi, koji izvrgavaju ruglu svećenstvo i plemstvo, traže dokinuće kmetstva, vjersku toleranciju, unapređivanje trgovine i obrta i pridizanje prosvjetnog i ekonomskog standarda širokih narodnih slojeva.

U vezi s tim idejama, a u cilju učvršćivanja centralne vlasti, Josip II. izdaje patent o vjerskoj toleranciji, stavlja kler pod neposrednu kontrolu državne vlasti, smanjuje prihode visokog svećenstva, konfiscira crkvenu imovinu i dokida neke crkvene redove. Istovremeno se proglašuje lična sloboda kmetova, odjeljuje se sudstvo od uprave, dokida se tortura i batinanje i konačno uvodi se opća poreska dužnost.

Ove ideje ondašnjih pisaca kao i reforme Josipa drugoga nisu mogle ostati bez utjecaja na seljaštvo i ostali puk, kao i na jedan dio intelektualaca podrijetlom iz nižih društvenih slojeva. Međutim pogrješka je Josipa II. bila u tome, što nije vodio

računa o nacionalnim osjećajima pojedinih naroda Monarhije i što je svoje socijalno-revolucionarne ideje htio iskoristiti u cilju germanizacije austrijskog carstva. Na taj način je car Josip imao protiv sebe ne samo plemstvo i svećenstvo, nego također i građanstvo u pojedinim zemljama Monarhije, jer dok je plemstvo i svećenstvo bilo ugroženo od težnji za dokidanjem staleške države, dotle je nenjemačko građanstvo bilo ugroženo od težnji za germanizacijom. Pod pritiskom svih tih utjecajnih slojeva i uslijed neuspjeha u vanjskoj politici, reforme Josipa II. doživjele su slom i staleška je država ponovno uspostavljena kako u ostalim zemljama Monarhije tako i u Hrvatskoj.

Međutim iako su reforme Josipa II. doživjele potpuni slom, težnje širokih narodnih slojeva, a naročito seljaštva, za poboljšanjem svog socijalnog i ekonomskog položaja, nisu time bile slomljene, nego su šta više, uslijed novih okolnosti bivale sve jače. Jedan od naročito važnih događaja, koji su pojačavali ove težnje hrvatskog puka za ekonomskom, političkom i kulturnom emancipacijom, bila je Francuska Revolucija i okupacija Dalmacije i drugih hrvatskih zemalja sa strane Napoleonovih četa.

Dalmacija i ostale hrvatske i slovenske zemlje bile su potrebne Napoleonu radi prodiranja na istok, naročito u borbi protiv carske Rusije. Međutim francuske čete, koje su vodile ratove u ime načela slobode, jednakosti i bratstva, nisu se mogle zadovoljiti običnim fizičkim osvajanjem zemalja, nego su nastojale opravdati ta osvajanja time, što su u

osvojenim krajevima obarale stari i uvađale novi društveni poredak.

Velika razlika između francuske revolucije i revolucije, koju je htio provesti prosvijetljeni apsolutizam, je u tome, što Francuzi ne samo što nisu dolazili u sukob s idejom narodnosti, nego su tu ideju još i oživljavali uporedo sa revolucionarnim promjenama na području uprave i sudstva, zatim putem kulturnog i ekonomskog pridizanja širokih narodnih slojeva.

Tako su u kratkom razdoblju svoje uprave u hrvatskim zemljama Francuzi donekle ukinuli postojeće društvene razlike i privilegije, odvojili su sudstvo od uprave, ustanovili su jednakost sviju pred sudom, ukinuli su torturu i batinanje, uveli su u sud branitelje, reformirali su tamnice, oslobodili su kmetove i u nekim krajevima su predali zemlju u vlasništvo seljacima; podizali su škole za osnovnu, srednju, višu i stručnu izobrazbu, unapređivali su poljodjelstvo, isušivali su močvare, gradili su bunare u krajevima bez vode, unapređivali su stočarstvo i uveli su veterinarsku službu; uveli su poštansku službu, organizirali su trgovinu, znatno su snizili razne namete na seljačke proizvode, potpuno su ukinuli namete na vino i omogućili su vinu slobodan izvoz, uveli su higijensku službu i unapređivali su zdravstvo; unapređivali su saobraćaj i uveli su narodni jezik hrvatski kao službeni, započeli su sa izdavanjem prvih hrvatskih novina, uveli su načelo poreske jednakosti i načelo sudjelovanja širih narodnih slojeva u državnoj administraciji. Ukratko francuska uprava u hrvatskim zemljama dokinula je staleški poredak i uvela demokratsku organizaciju

u cilju kulturnog i ekonomskog unapređivanja širokih narodnih slojeva.[1])

Za provađanje svih tih reforama bila su potrebna materijalna sredstva i francuska je uprava namicala ta sredstva djelomično putem oporezivanja, a djelomično putem zajmova. Posljedica je toga bila, da su bili oporezovani širi slojevi, a naročito seljaštvo. To su iskoristili svećenici, pa su vodili među masama aktivnu propagandu protiv »bezvjeraca i jakobinaca«. U tome su se naročito isticali župnici i red Franjevaca.

Francuska uprava u hrvatskim zemljama nije bila načelno uperena niti protiv vjere niti protiv crkve. Za vrijeme njihove uprave bilo je šta više osnovano pet sjemeništa za odgoj katoličkog, a jedno sjemenište za odgoj grkoistočnog svećenstva, a u svim svjetovnim školama, koje je podigla francuska uprava, bilá je nastava gotovo isključivo u rukama svećenstva. Ali francuska je uprava unašala slobodarske ideje, ukidala privilegije i smanjivala prihode povlašćenih slojeva i zato su ti slojevi organizirali otpor. Kolika je bila mržnja tih slojeva i koji su bili motivi te mržnje protiv »jakobinske kuge«, kao primjer neka posluži ovaj dokumenat, koji je nađen na koricama matice krštenih župe Fužine. Župnik te župe napisao je poslije odlaska Francuza ovo:[2])

> 15 studenog 1809 Francuzi posvojiše ove pokrajine, te ih upravljahu barbarski i tiranski. Iz nezasitne pohlepe za novcem kao proždrvljive gusjenice, tražili su kako bi novac iz samoga kamenja izvukli, dok nijesu 17 kolovoza 1813. kad je buknuo rat protiv njihove prekomjerne strasti, da zavladaju cijelom Evropom, protjerani — — —

[1]) Uporedi Šišić, Pregled, op. cit.

[2]) V. Žilić, Obzor, feljton, sept. 1936.

U znak radosti nad odlaskom Francuza, taj je župnik spjevao pjesmu, koja među ostalim ima i ove redke:

Nigda Velci a sad Francuzi
slipci, tati i lupeži
kuga svita i morija
je franceska sliparija...

Ali to nije bilo i mišljenje puka o idejama koje je donijela francuska revolucija i koje je propagirala francuska uprava u hrvatskim zemljama. Puk je imao o tome svoje mišljenje i izražavao je to mišljenje u svojim pjesmama, kao što je na primjer ova:[3])

Ovako Francuz sam govori,
za to noć i dan se bori,
da potere gospošćinu,
i utvrdi slobošćinu:
grofi, popi, plemeniti,
da se mogu skoreniti,
da broj ljudeh bude dvojih,
samo dobrih i zločestih.

[3]) J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb, 1936.

II.

Međutim ideje francuske revolucije vrlo su teško prodirale među vladajuće staleže u Hrvatskoj, među plemstvo i svećenstvo. U Ugarskoj, gdje je protestantizam otvorio put idejama građanskog nacionalizma, liberalizma i demokracije, već na saboru od 1832—1836., prevladala je ideja o potrebi potpunog dokidanja kmetskih odnosa i demokratizacije društva. Na tom istom saboru predstavnici hrvatskih »staleža i redova« bore se vrlo odlučno protiv dokidanja kmetskih odnosa, jer da će »hrvatsko plemstvo propasti, ako se oslobode kmetovi i ukine tlaka«. Predstavnici hrvatskog plemstva i svećenstva na tom saboru bore se i za održanje latinskog jezika kao službenog na hrvatskom području i tek onda kad su uvidjeli opasnost, da im se nametne madžarski jezik kao službeni u Hrvatskoj, prihvatili su ideju, da se na hrvatskom području latinski zamijeni s hrvatskim narodnim jezikom. Isto su se tako predstavnici hrvatskih staleža i redova na tom saboru uporno borili protiv slobode vjeroispovijedanja, to jest protiv slobodnog širenja protestantizma na području Hrvatske.[4])

S jedne strane strah plemstva i svećenstva od protestantizma i socijalno-revolucionarnih ideja, a s druge strane ekonomski nerazvijeno, nedovoljno asimilirano i politički neutjecajno građanstvo, bili su činioci, koji su odlučili, da su hrvatski vladajući slojevi onoga doba prihvatili samo nacionalnu ideju francuske revolucije, dok su u pogledu socijalnih

4) Šišić, op. cit.

ideja bili potpuno na strani proturevolucije i zato su odbili ponudu revolucionarnih madžarskih elemenata za zajedničku borbu protiv Beča i za rušenje Austrije.

Hrvatski vladajući slojevi odlučno su za očuvanje carske i staleške Austrije i kad austrijska carska obitelj pred revolucionarnim pokretom od 1848. bježi iz Beča u Innsbruck, banska konferencija u Zagrebu zaključuje, da se zamoli cara i dvor, da se presele u Zagreb. U međuvremenu pod utjecajem revolucija u Parizu, Njemačkoj, Beču i Italiji, Madžarska je spremna, da se potpuno odcijepi od Austrije; madžarski revolucionari traže u tom cilju ponovno pomoć Hrvata i spremni su pristati čak i na potpuno odcjepljenje Hrvatske i Slavonije od Ugarske, ali umjesto toga hrvatska vojska u službi hrvatskih staleža i redova ide u rat protiv Madžara i u kritičnom momentu pomaže da se spasi carska i staleška Austrija i sprječava, da ideje francuske revolucije prevladaju u političkom i socijalnom životu austrijskih naroda.

Ovu ulogu ondašnjih vladajućih slojeva u Hrvatskoj vrlo ilustrativno prikazuje Josip Horvat u svojem djelu *Politička povijest Hrvatske* i to na temelju Kulmerovih pisama Jelačiću. Kulmer, prijatelj Jelačićev, bio je član dvorske klike u Beču. On je i doveo Jelačića za bana i Jelačić je vladao u Hrvatskoj po Kulmerovim instrukcijama. U pismu od 29. VIII. 1848. obavještava Kulmer Jelačića o akciji Madžara, da pridobiju Hrvate za saradnju protiv Beča: ... »Oni hoće učiniti Hrvatima sve koncesije, dapače i onu hrvatskog govora u ugarskom saboru. Slavonija neka ostane podvrgnuta banu i

cijela granica; ali u buduće da ban ima primati naloge od ugarskog ministarstva. Ako se ne bi s naše strane pristalo na to, onda su spremni pristati na podpuno odcjepljenje Hrvatske i Slavonije od Madžarske«. Horvat smatra da se je Kulmer bojao, da bi Hrvati mogli pristati na te madžarske ponude, pa je tražio od Jelačića da sa vojskom prijeđe Dravu i obećao mu u tu svrhu 80.000 forinti.[5])

III.

U međuvremenu hrvatsko seljaštvo nije čekalo, da feudalni odnosi budu dokinuti od hrvatske feudalne gospode i svećenstva. Hrvatsko je seljaštvo naime, pod utjecajem revolucionarne propagande, samo počelo uskraćivati tlaku i ostale daće plemstvu i svećenstvu:

»Dosta dugo jesu se neka gospoda s našim žuljem i znojem hranila, a sada neka se sami hrane, jer tko ne ore, ne sije i ne kopa, neka ne jede i ne pije...«[6]) Ove okolnosti, zatim propaganda, koja je prodirala iz Madžarske, pa onda očekivanje rata sa Madžarima, prisilile su hrvatske vladajuće slojeve, da donekle legaliziraju faktično stanje.

Međutim hrvatski su staleži i redovi nastojali, da što manje odstupe od svojih privilegija i da što više sačuvaju stari poredak. Oni pristaju samo na to, da se feudalni poredak samo djelomično dokine, to jest staleži i redovi, potpomognuti također

[5]) J. Horvat, op. cit.

[6]) A. Jelačić, Seljački pokret u Hrvatskoj, Zagreb, 1925.

i od građanskih slojeva, pristaju na to, da se dosadašnjim kmetovima prizna uglavnom samo vlasništvo oranica, dok traže za sebe isključivo pravo raspolaganja šumama i livadama, a što se tiče vinograda, da odnosi ostanu nepromijenjeni to jest, da seljaci, u koliko posjeduju vinograde na feudalnim posjedima, i dalje ostanu u kmetskim odnosima. Isto tako staleži i redovi, poduprti od predstavnika građanskih slojeva, hoće da zadrže i dalje za sebe monopol trgovine (krčmarenje, mesarenje, pijacovina, mlinarina, maltarina).[7])

Da bismo mogli pravo ocijeniti rad hrvatskog sabora od 1848. god., moramo znati, tko je sve sačinjavao taj sabor. Tu su bili najprije patrijarh grčko-istočni, biskupi jedne i druge crkve, podkapetan, viceban i protonotar, prisjednici banskog stola, gubernator riječki, upravitelji državnih imanja, veliki župani, župan turopoljski, svi kneževi, grofovi i baruni, koji su imali veleposjede u Hrvatskoj i Slavoniji. Osim toga bili su tu zastupnici svih kaptola i konzistorija jedne i druge crkve, kao i pravoslavni manastiri koji su posjedovali imanja. Zatim zastupnici pojedinih županija i kotareva, zastupnici krajiških regimenta, zastupnici slobodnih gradova i varoši, poveljnih trgovišta i općina, kao i jedan predstavnik zagrebačke pravoslovne akademije. Predstavnici gradova i varoši bili su relativno dosta jaki na ovom saboru; međutim oni su, kao što je već naglašeno, u glavnom podupirali zahtjeve plemstva i svećenstva.

[7]) Ibid.

Nastaje pitanje, zašto je hrvatsko građanstvo, u pitanjima od životnog interesa po seljaštvo, bilo na strani plemstva i svećenstva, a protiv seljaštva, i ako je poznato, da je u francuskoj revoluciji baš građanstvo oborilo feudalni poredak i da je u tome bilo potpomognuto od seljaka. Ima više razloga, koji objašnjavaju ovaj protuseljački stav hrvatskog građanstva.

Uslijed slabih prometnih veza, plemićskog i svećeničkog monopola izvangradske trgovine, kao i uslijed nepokretnog okolnog poljoprivrednog stanovništva, koje je živjelo u autarhičnim zadrugama i bilo nezavisno od okolnih tržišta, trgovina se nije mogla razvijati u većim razmjerima, tako da je građanski sloj u Hrvatskoj sredinom XIX. vijeka bio vrlo nerazvijen i relativno slab i ekonomski i brojčano u odnosu prema plemstvu i svećenstvu. Zagreb, koji je bio najveći grad Hrvatske, imao je 1848. svega oko 16.000 stanovnika. Jedan dobar dio stanovništva tih malih gradova u Hrvatskoj otpadao je na plemstvo, svećenstvo i njihovu poslugu, a ostalo su bili mali obrtnici i mali trgovci uz nešto đaka i građanskih intelektualaca. Još od doba proturevolucije utjecaj je svećenstva na malo građanstvo bio vrlo velik. Od protureformacije broj svećenstva, a naročito vjerskih redova u Hrvatskoj bio je vrlo velik i svećenstvo je k tome imalo čitavu nastavu u svojim rukama.

Osim toga, ti su mali gradovi u Hrvatskoj uživali naročite privilegije: to su bili »slobodni gradovi«, koji su sami birali svoju upravu i imali svoje posebno sudstvo. Ta se je gradska uprava birala uvijek između bogatijih građana i položaji u

gradskoj upravi bili su često doživotni i prelazili čak i u nasljedstvo od oca na sina.[8]) Time se je stvarala posebna građanska aristokracija, koja je bila sastavni dio feudalnog poretka i nije imala razloga da se bori za dokidanje feudalizma i oslobođenje seljaka.

Iako su postojale stroge društvene razlike između plemstva i građanstva, ipak su ta dva sloja bila u uskim ekonomskim odnosima. Plemstvu je naime bio potreban novčani kredit, pa je u pomanjkanju posebnih financijskih ustanova taj kredit nalazilo kod bogatijih građana, a ovi su opet smatrali, da su im ušteđevine najsigurnije uložene, ako ih daju u zajam feudalcima. Na saboru od 1848. jedan od zastupnika iz građanskih slojeva tako i opravdava svoj i svojih drugova stav protiv potpunog dokidanja feudalnog poretka: »... Na utamanjenje pako ovih prava ne mogu pristati za to, jer bi time bili oštećeni ne samo plemići, koji su u najnovije vrijeme dobra pokupili, već bi oštećena bila ona klasa ljudi, koja žilu životnu jedne države sačinjava, t. j. građani, jer ovi novce imadu kod boljara ...«[9])

Treba k ovome dodati još i tu okolnost, da je jedan relativno znatan dio ovog građanstva hrvatskog u ono doba bio nehrvatskog podrijetla i to građanstvo još nije bilo dovoljno asimilirano, pa se nije osjećalo ni ekonomski ni kulturno ni politički povezano uz hrvatsko seljaštvo; kućni i ulični jezik toga građanstva bio je njemački, a isto tako i nje-

---

[8]) Uporedi Šišić op. cit.

[9]) Jelačić, op. cit.

gova kultura. To je stanje pojačavano centralističkim težnjama austrijskih vladara, koji su forsirali slanje njemačkih činovnika i oficira u Hrvatsku. Ali i domaće činovništvo i oficiri bili su odgajani u njemačkim školama i zavodima, tako da su literatura, novine i kazališne predstave u hrvatskim gradovima onoga vremena bile gotovo isključivo na njemačkom jeziku.

U ovakovoj sredini razvijala se je hrvatska inteligencija onoga doba. Ta je inteligencija bila sastavljena od pripadnika plemićskih, svećeničkih i građanskih slojeva; jedan neznatan dio građanske inteligencije dolazio je direktno iz seljačkih i radničkih slojeva; seljački su se naime sinovi uslijed nepokretnosti i zatvorenosti seljaka iz ovih krajeva malo školovani, a oni, koji su od seljaka išli u škole, bili su većinom u svećeničkim i vojničkim slojevima. Radništva u pravom smislu još nije ni bilo, jer je postojao u gradovima još samo obrt, a ne industrija.

Iz tih razloga nacionalno svijesna inteligencija, kao i nacionalno svijesno plemstvo i svećenstvo udružili su se u zajedničkoj borbi protiv Madžara, čiji je nacionalizam i liberalizam ugrožavao jednako i interese hrvatskog plemstva, kao i interese hrvatskog svećenstva i hrvatske inteligencije. Radi toga je borba ovih slojeva u obliku t. zv. »narodnog preporoda« bila samo politička, a ne i socijalna, to jest jednako građanska inteligencija, kao i plemstvo i svećenstvo išli su za tim da osiguraju za sebe političku prevlast u Hrvatskoj protiv madžarske ekspanzije, a nije im bilo do toga da se promijeni postojeći društveni poredak. U tom pogledu su ovi hrvatski slojevi bili potpomagani od Austrije, koja

se je bojala snaženja madžarskog nacionalizma i liberalizma, čiji je konačni rezultat morao biti odcjepljenje od Austrije.

Na taj je način seljaštvo na saboru od 1848. ostalo bez svojih predstavnika. Bilo je samo nekoliko zastupnika, koji su shvatili seljačke interese i koji su težili ne samo za političkim nego i za socijalnim promjenama i preuređenjem hrvatskog društva, ali je saborom dominiralo plemstvo i katoličko svećenstvo, potpomognuto od pravoslavnog svećenstva i od imućnog građanstva.

IV.

Kazali smo, da je 1848. bilo nekoliko intelektualaca iz građanskih slojeva, koji su se borili za interese seljaka i tražili korjenitu promjenu društvenog poretka. Ovi su intelektualci bili pod utjecajem ideja francuske revolucije. Tako na primjer »Saborske Novine«, list intelektualne ljevice, u svom uvodniku od 10. srpnja 1848. kažu ovo:

> Francija oduševljena slobodom i pravdom to je dokazala one noći od 4. kolovoza godine 1789. jednim mahom prekinuvši sve vladanje i podajništvo gospodsko, begluk i harač bez pogodbe i bez uvjeta, kojim se činom ona pope na visinu gdje jedina posvetjena i proslavjena stoji... Kervavi prizori franačkoga prevrata nisu pripisati onim blaženim zakonotvorcem, no zlovoljnim onim vlasteljima, koji se posebne koristi svoje zavolj koristi domovine odreći nehtiaše...

Dok su ovako predstavnici intelektualne hrvatske ljevice htjeli da se reorganizacija hrvatskog društva provede po uzoru Francuske, hrvatsko plemstvo i svećenstvo je uzimalo kao uzor Englesku, jer je engleski nacionalizam bio aristokratski nacionalizam i u engleskoj su aristokratski i viši svećenički slojevi uspjeli da pravovremeno provedu izvjesne reforme, a da kod toga ipak zadrže i dalje vlast u svojim rukama. S tim u vezi upozorava jedan od zastupnika na saboru 1848. hrvatsko plemstvo i svećenstvo, da je seljaštvo hrvatsko u stanju da silom postigne svoje zahtjeve, ako plemstvo i svećenstvo dobrovoljno ne dokinu sve feudalne odnose:[10])

> Vele neki, da sada valja uzet za primjer onu deržavu, koja polako ali sigurno napred stupa, kao Engleska. To samo u mirno doba biti može i nama se valja ugledat u primjer Francezke... sila je, nemože se na manjinu pazit. Mi smo danas spodobni lađi na uzburkanom moru, lađa hoće da se udavi, treba je izbavit, treba izbacit desetak, petnaest, da svi s lađom nepropanemo... Jel ni bolje, kad narod silu u ruci ima, svojevoljno odstupiti, nego se dati tome natjerati... U Francezkoj su se oni odrekli svega i pokazali su, da je bolje svojevoljno dati, nego da im se na silu otme.

Međutim predstavnici seljačkih interesa bili su preslabi na saboru od 1848. da zaštite seljake, jer je saborom dominiralo plemstvo i svećenstvo potpomo-

10) Novine dalm. hèrv. slavonske, 18 sèrpnja 1848; izvještaj sa saborske sjednice od 7. srpnja.

gnuto od građanstva. Tek zahvaljujući austrijskom apsolutizmu, koji je trajao oko deset godina (1849—1859), bilo je omogućeno, da se likvidiraju feudalni odnosi, da se uvede načelo poreske jednakosti i načelo jednakosti pred zakonom.

Likvidacijom feudalnog poretka uvedena je u Hrvatsku birokratska uprava i počeo se jače razvijati kulturni i ekonomski život. S tim u vezi je i vlast od feudalaca počela prelaziti u ruke činovništva, intelektualaca i imućnih građana, a s tim u vezi se počeo razvijati i politički život organiziran po pojedinim političkim strankama. Snažan kulturni utjecaj svećenstva i aktivno sudjelovanje svećenika u političkom životu zadržalo se je i dalje kao ostatak iz feudalnog društva.

Možemo kazati, da se je daljnji politički i kulturni život Hrvata od onda pa do danas razvijao pod utjecajem dviju oprečnih ideoloških smjerova: autoritativnih i demokratskih. Autoritativne ideologije i težnje bile su na strani proturevolucionarnih slojeva, to jest onih slojeva za čije su interese i vlast ideje francuske revolucije predstavljale opasnost, a to je bilo svećenstvo, ostaci feudalaca, visoko činovništvo i imućno građanstvo. Demokratske ideologije i težnje bile su na strani onih slojeva, koji su u idejama francuske revolucije vidjeli mogućnost preuzimanja vlasti, a to je seljaštvo, radništvo i malo građanstvo.

Cilj je građansko-autoritativnih ideologija bio isključivo kulturno-politički, to jest održanje vlasti i putem vlasti provađanje kulturnih i političkih naziranja; cilj je seljačkih i radničkih pokreta imao uz političku svrhu još i socijalno značenje, to jest

seljački i radnički pokreti težili su za političkom vlašću u cilju promjene postojećeg društvenog poretka.

Predstavnici građanskih ideologija formulirali su još 1848. svoja gledanja, koja se nisu u mnogočem izmijenila sve do danas. Tako jedan od tih ideologa ovako definira narod:[11])

> Ne razumijevam ja ovdje pod narodom mojim neuke mase, koje fanatizam, ushićenje i zasljepljenje simo ili tamo nagnuti može, već ja razumijevam pod narodom one ljude, stare i mlade, koji su od početka gibanja narodnoga sve do danas u svih krizah našega političkoga života narod ravnali, podučavali, tješili i oduševljavali...

Da je ta privilegirana građanska manjina uistinu samo sebe smatrala narodom, najbolje se vidi iz toga što su svoj kulturni standard života i svoje prihode izjednačili sa standardima zapadno-evropskog građanstva i to samo s pomoću ekonomskog iskorišćavanja širokih narodnih slojeva, a naročito seljaštva, tako da se seljaštvo mora boriti još i danas da se dokinu razni nameti i daće, koje je francuska uprava u hrvatskim krajevima bila dokinula pred gotovo 150 godina.

Uslijed toga je hrvatsko seljaštvo poslije likvidacije feudalnih odnosa nazadovalo i ekonomski i u higijenskom pogledu, a u prosvjetnom i odgojnom pogledu nije ni malo napredovalo. Uvađanjem novčane ekonomije razbila su se autarhična seljačka gospodarstva (skupčina), a time je oslabljena i au-

11) Ivan Kukuljević u pismu banu Jelačiću 9. aug. 1849.

tohtona seljačka kultura, koja uslijed ekonomskog osiromašenja seljaka nije mogla biti nadomještena zapadno-evropskom civilizacijom. Umjesto da sve naporeulože u ekonomsko pridizanje seljaštva, privilegirana manjina intelektualaca i činovnika, koja je imala vlast u rukama, išla je uglavnom za tim, da za sebe osigura unosne položaje u činovničkoj hierarhiji, dok je ekonomski život zemlje u mnogom žrtvovan interesima Madžara. Toliko je bilo malo shvaćanja kod te skupine za interese najširih narodnih slojeva, da kad su im predstavnici ondašnje liberalne Madžarske (Deak) prigodom sklapanja Ugarsko-Hrvatske Nagodbe predlagali financijalnu autonomiju za Hrvatsku, ovi su to odbili s motivacijom, da oni ne će »odium utjerivanja poreza na sebe preuzeti«.[12])

Kod takovog shvaćanja nije nikakovo čudo, da tek početkom dvadesetog vijeka dolaze u Hrvatskoj do jačeg izražaja težnje za ekonomskom samostalnošću. U vezi s tim dobro je napomenuti, da širokim narodnim slojevima nije dana nikakova mogućnost da sudjeluju i da utječu na politički život Hrvatske, jer je sve do početka dvadesetog vijeka pravo glasa bilo ograničeno visokim poreskim cenzusom, pa je uslijed toga svega 1% stanovnika u Hrvatskoj sudjelovao u političkom životu.[13])

Kada je uslijed izmijenjenih prilika pravo glasa postalo opće, pa uslijed toga seljaštvo, radništvo i malo građanstvo došlo do sve većeg političkog utjecaja, privilegirani građanski slojevi počeli su širiti

12) Uporedi J. Horvat, op. cit.

13) Ibid.

rasne teorije i razne autoritativne ideologije, koje su se u međuvremenu razvijale u Zapadnoj Evropi, jer pred organiziranim seljaštvom, radništvom i malim građanstvom jedino je autoritativni režim u stanju, da sačuva vlast onim slojevima, koji su do sada vodili društvo i organizirali ga sebi u korist.

V.

Demokratske ideologije i težnje razvijale su se u hrvatskim zemljama s jedne strane kao nastavak utjecaja francuske revolucije i seljačkih pokreta iz 1848. god., a s druge strane opet kao reakcija na proturevolucionarne i autoritativne težnje vladajućih slojeva u Hrvatskoj, čija je uprava bila samo na štetu širokim narodnim slojevima, a naročito seljaštvu. Te je demokratske težnje, formulirane u čitav jedan politički, ekonomski i kulturni sistem, izgrađivala najprije Stranka prava, a kasnije su te iste ideje obnovljene i dalje razvijene u Hrvatskom seljačkom pokretu. Možemo kazati, da su ovo dva temeljna shvaćanja toga sustava: 1. Težnja za samostalnošću Hrvata u političkom, ekonomskom i kulturnom pogledu. 2. Vlada puka (seljaka, radnika i malog građanstva) u interesu puka.

Već smo ranije vidjeli, da su se vladajući slojevi u Hrvatskoj (više činovništvo, više svećenstvo i intelektualci) zadovoljili s vlašću, koja je bila ograničena isključivo na ona područja uz koja su bili vezani staleški interesi tih slojeva (autonomija na području unutrašnje uprave, vjere, sudstva i prosvjete).[12]) Nasuprot tome Stranka prava traži

»podpunu nezavisnost hervatske deržave i podpunu suverenost hervatskoga naroda«, a Antun Starčević, istaknuti ideolog i vođa Stranke Prava, ovako to objašnjava:[14])

> Jedino u takovoj Hrvatskoj moglo bi se podignuti moralno i materijalno blagostanje našega naroda... držimo da pod današnjim sustavom nijedan zakonski rad ne će moći dobrim plodom uroditi, već da će samo podržavati današnje stanje, u kojem ne ima uvjeta za duševni ni materijalni napredak našega naroda... Jer, kako stoji narod, kojega sinovi stoje pod tuđom zapovjeđu? Kako će dignuti svoje tergovanje, svoju obertnost, itd. narod kojega celo narodno gospodarstvo stoji u tuđih šakah?...

Na potpuno istom stanovištu stoji i danas Hrvatski seljački pokret u čije ime Dr. Maček izjavljuje, da »je sasvim pogrješno mišljenje onih, koji drže, da se socijalna i ekonomska, pa i politička pitanja mogu uspješno rješavati pojedinačno, bez rješavanja pitanja Hrvatske nacionalne slobode i samostalnosti, koje je po svojoj sadržini skup svih tih problema«.[15])

Vladajući su slojevi u Hrvatskoj i onu ograničenu vlast, koju su imali, održavali svim sredstvima isključivo za sebe i zazirali od utjecaja širih narodnih slojeva. Stranka prava međutim potpuno usvaja načelo Francuske Revolucije, da je izvor svake vlasti u narodu, a narod sačinjava u prvom redu puk,

---

14) A. Starčević, Djela, knj. I.

15) Uporedi Vođa govori, Zagreb, 1936.

to jest najširi narodni slojevi. Prema tome puk treba da ima vlast u državi i da upravlja tom državom u svom interesu. Evo kako to Antun Starčević objašnjava:[16])

> U oči prevrata, u Francezkoj biaše osamdeset tisućah gospoštinskih sudovah. Tu biaše samovolja, globljenje, tlačenje, i sve na račun milosti božje, prava božjega. — Po tom načelu biaše uređeno celo podučavanje i uzgojivanje naroda. — Prevrat je to načelo omeo. Na mesto prava božjega uvedena je samosvojnost naroda, t. j. načelo po kojemu sva javna vlast stoji u narodu, ter ju on prenosom kroz svoje zastupstvo izveršuje... Načelo samosvojnosti naroda još nije provedeno kako bi trebalo. Konvent biaše uveo da sav narod glasuje o svakom zakonu, Napoleoni uvedoše da on glasuje o bitnih točkah ustava.
>
> Nikakva vlada nemože puku odoljeti, puk je uvek za dobru stvar, samo što ju često ne pozna, a kada ju kroz vlastito razpravljanje i izkustvo upozna, ona ga obuzme svega, i tada mora svaka vlada ili popustiti ili propasti.

Početkom XX. vijeka, kada je zaslugom braće Radića organizirana Hrvatska seljačka stranka, u hrvatskom je političkom, socijalnom i kulturnom životu još bilo mnogo ostataka feudalizma. Tako su još uvijek imali pravo neki velikaši, biskupi i veliki

---

16) A. Starčević, Ustavi Francezke, Zagreb, 1889.
A. Starčević, Djela, knj. I.

župani, da na osnovu svoga virilnoga prava dolaze u sabor, a i inače je hrvatski sabor bio uglavnom sastavljen od advokata, svećenika, novinara i imućnih građana, dok u njemu nije bilo ni jednog seljaka, radnika ili malog građanina, i ako je u ono doba seljaštvo sačinjavalo oko 90% čitavog stanovništva. Zato Seljačka stranka traži odmah potpunu promjenu poretka, to jest da umjesto ostataka feudalizma, birokracije i plutokracije zavlada puk:[17])

> Riječ puk znači sav narod, osim najviših činovnika, velikaša i kapitalista. Kolikogod ima danas u prosviećenom svietu pravice za seljaka, radnika i građanina, sve se je to postiglo na temelju pučke politike poslie duge i težke borbe proti spomenutomu trojemu zlu; naime proti birokraciji, oligarhiji i plutokraciji.
>
> Ime seljačka stranka znači u političkom smislu to, da se u Hrvatskoj ima posvema odstraniti činovnička, vlastelinska, fiskalna i popovska vladavina, a to se može samo na taj način, da u hrvatskom državnom saboru mjesto fiškala, činovnika, velikaša i popova imadu većinu baš seljaci...

Seljački pokret je snažno reagirao na tadanje feudalne ostatke u Hrvatskoj, gdje je vlast imala stvarno u rukama manjina predstavnika nekih privilegiranih staleža. Osobito je seljački pokret ustao protiv principa autoriteta, po kojemu su neke osobe i neki staleži uživali naročitu prednost i vrijednost u društvu, što je također ostatak iz feudalnoga

---

17) Program Hrvatske Pučke Seljačke Stranke od 1905.

doba. Taj se princip još i danas propagira i ta je propaganda naročito ojačala otkad je u nekim susjednim zemljama čitav državni i društveni život organiziran na tim autoritativnim težnjama pojedinaca ili pojedinih skupina. O načelu autoriteta ovako se izražava Antun Radić:[18])

> Osobito ima i danas ljudi, koji traže za sebe njeki posebni »auktoritet« ili poštovanje, tako, da bi ono, što oni učine, ili kažu, imalo drugu vrijednost, te da bi se imalo drugačije prosuđivati, nego kad bi to učinio i rekao tko drugi. Toga mi prosto ne priznajemo, jer je to svoje vrsti nasilje...

VI.

Privilegirani slojevi koji su vladali Hrvatskom, izgradili su u smislu svojih shvaćanja i svojih interesa svoju vanjsko-političku orijentaciju. Ta se je orijentacija sastojala u naslanjanju na one države, koje su po svom unutrašnjem sastavu bile najbliže unutrašnjoj organizaciji ondašnjeg hrvatskog društva. To jest, ta je vanjska orijentacija vladajućih slojeva u Hrvatskoj tražila oslon u tri pravca i to prema unutrašnjoj kulturnoj diferencijaciji tih slojeva: Feudalci su tražili oslon na Madžarsku, u kojoj je konačno poslije revolucije od 1848. prevladala velikaška oligarhija, pa su smatrali da bi u užoj zajednici sa takovom feudalnom Madžarskom i njihovi interesi bili bolje zaštićeni.

[18]) Ibid.

Svećenstvo je uglavnom tražilo oslonac na Austriju, jer je prevladavalo katoličko svećenstvo i u užoj zajednici s katoličkom Austrijom smatralo je, da će biti najbolje zaštićeni interesi katoličke crkve u ovom dijelu Evrope. Laički intelektualci i jedan dio svećenika-intelektualaca kao i predstavnici industrijskih interesa tražili su oslonac na carističku Rusiju, jer su smatrali da bi saradnjom carske Austrije i carske Rusije moglo doći do proširenja Austrije na ostale zemlje u kojima žive južni Slaveni, pa da bi time slavenski i privredni i intelektualni elemenat ojačao i došao do odlučnog utjecaja u političkom životu monarhije, a da bi i katolicizmu bilo olakšano prodiranje na istok.

Nasuprot tom shvaćanju Stranka prava je stala na stanovište, da se Hrvatska mora oslanjati samo na demokratsku i liberalnu Francusku, jer da je ta država s gledišta kulturnog hrvatskom puku najbliža, sa gledišta političkog Hrvatima prirodni saveznik, a sa gledišta ekonomskoga najmanje pogibeljna:[19])

> vidimo, da je Francezka jedina deržava, koja svoj upliv u Evropi uz dostojanstvo svoje neoskvernjeno poderžava; — vidimo, da nam je ona i iz gledišta *moralno-civilizatorskoga* najbliža, a kao *ne-sused* najdalja; dakle da nam nemože biti pogibeljna, kao što nam je pogibeljan Talijan ili Švaba... napokon vidimo da je i Francezka *trimi našimi* nepriatelji kervni nepriatelj, indi naš saveznik *naravni* . . .

[19]) Hervatska, Zagreb, 1869.

Stranka prava nije bila protivna oslanjanju Hrvatske i na Rusiju, uz Francusku, ali to je moglo biti samo ako Rusija sruši carizam i postane demokratska država. Antun Starčević predviđa taj razvitak isto tako kao i savez Rusije i Francuske:[20])

> Mosk. Vjedomosti ponavljaju od davnine svoju obljubljenu misao, da je *najnaravniji na svietu savez među Rusijom i Francezkom.* Čitatelji naši znadu, da i stranka prava neprestaje svetovati Ruse da to tako bude...
> Danas do one sloge teško može doći, jer Rusija je zaklet neprijatelj svakomu napredku. Ali Rusi su narod velik, čil, plemenit i ponosan, njima će to stanje dodijati, pak ako ne okrene car drukčije, oni će okrenuti, kako su to i ostali narodi učinili. Taj preokret, ako se hoće prevrat, u Rusii može se otezati; ali bezuvetno mora jednom ovako ili onako nastati...

Slične su ideje o vanjskopolitičkoj orijentaciji Hrvata imali i predstavnici Hrvatske seljačke stranke, a naročito je tu misao obradio sam Stjepan Radić u mnogim svojim raspravama. Nema sumnje da je ovakav stav uvjetovan identičnošću osnovnih ideja, koje prožimaju Hrvatski seljački pokret sa onima, koje su bile podloga velike francuske revolucije. Uopće možemo kazati da su francuska revolucija i njene posljedice bili među snažnim činiocima u političkom razvitku Hrvata za posljednjih stopedeset godina.

---

20) Ibid.
A. Starčević, Ustavi Francezke, op. cit.

I danas se još hrvatsko seljaštvo, na osnovu svojih autohtonih shvaćanja o političkoj i ekonomskoj demokraciji[21]) i na osnovu načela postavljenih od francuske revolucije, bori za svoju kulturnu i političku slobodu i za socijalnu pravdu.

---

21) Uporedi Dinko Tomašić, Društveni razvitak Hrvata, Zagreb, 1936.

PREPOROD I PROTUREVOLUCIJA U DALMACIJI[1])

I.

Ideje koje su služile kao podloga i opravdanje engleske, američke i francuske revolucije, polazile su sa stajališta, da se ljudi rađaju jednaki i slobodni i da politička vlast prema tome treba da je u rukama svih ili barem većine državljana, a ne u rukama jedne privilegirane manjine. U cilju da se osigura širokim narodnim slojevima — seljaštvu, radništvu i građanstvu — taj odlučujući utjecaj na vlast, tražilo se, da se ustavom i drugim zakonima zajamči svim državljanima bez razlike potpuna duševna i tjelesna sloboda. Te su se slobode sastojale u prvom redu u pravu slobodnog kretanja, u pravu slobodnog izražavanja misli i osjećaja govorom i pismom, u pravu slobodnog sastajanja, organiziranja, zbora i dogovora, u slobodi vjeroispovijedanja itd. Za te su se slobode zalagali građani, radnici i seljaci u borbi protiv plemstva i svećenstva, jer su tek s pomoću takovih sloboda građani, radnici i seljaci, kao većina državljana, mogli da se bore protiv svećeničke i plemićske manjine, koja je imala vlast u svojim rukama.

Kad prosuđujemo utjecaj tih načela demokracije i liberalizma na hrvatske krajeve, treba imati na umu, da kod nas u to doba autohtoni građanski

---

1) Štampano u »Savremeniku«; srpanj—kolovoz, 1937.

sloj još nije bio dovoljno razvijen; i u gornjoj Hrvatskoj i u Dalmaciji građanski sloj, u koliko je postojao, imao je u sebi mnogo tuđinskih, još dovoljno neasimiliranih elemenata, koji nisu omogućavali da se povežu demokratske i liberalne ideje zajedno sa borbom za nacionalnu nezavisnost. Otuda madžaronski pokret u gornjoj Hrvatskoj, a autonomaški pokret u Dalmaciji. Osim toga u ono doba kod nas nije ni bilo industrijskog radništva, a seljaštvo niti je bilo još potpuno slobodno niti je još bilo dovoljno politički svijesno, da se stavi na čelo borbe za ekonomsku i političku demokraciju.

Jedina građanska skupina, koja je u ono doba bila i nacionalno i politički svijesna, bili su intelektualci, i oni su se zaista stavili na čelo pokreta za političku emancipaciju Hrvata od Madžara, Nijemaca i Talijana i za ujedinjenje svih hrvatskih krajeva u jedno političko tijelo, a naročito za ujedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. Međutim ta skupina politički i nacionalno svijesnih intelektualaca, koja se stavila na čelo narodnog preporoda, bila je uvelike sastavljena od svećenika i plemića, dakle upravo od onih, protiv kojih se u drugim zemljama povela revolucija, da im se otme vlast iz ruku i da se protiv interesa tih slojeva, a u interesu širokih narodnih slojeva, provedu ideje liberalizma i demokracije. S tih razloga su ideje francuske revolucije doprle do nas sa izvjesnim zakašnjenjem, a i onda su prihvaćene samo djelomično, to jest prihvaćeno je načelo nacionalne nezavisnosti, ali nisu prihvaćena načela ekonomske i političke demokracije, kao ni načela kulturnog i vjerskog liberalizma. Vodeća skupina ondašnjih intelektualaca, sastav-

ljena velikim dijelom od svećenika, plemića i drugih pripadnika imućnijih građanskih slojeva, vidjela je u ideji narodne nezavisnosti mogućnost da preuzme vlast i mogućnost da se oslobodi od madžarskog, njemačkog i talijanskog tutorstva. Međutim velik dio tih intelektualaca ili je bio indiferentan ili je bio odlučno protiv ideje političke i ekonomske demokracije, a i ideje kulturnih i vjerskih sloboda.

Ako navedene okolnosti imamo na umu, lakše ćemo shvatiti mnoge pojave i u gornjoj Hrvatskoj i u Dalmaciji. Tako na primjer potpuno nesnalaženje Hrvata u vrijeme revolucije u Mađarskoj i Austriji 1848; opiranje potpunom oslobođenju kmetstva u gornjoj Hrvatskoj, i činjenica, da u Dalmaciji sve do danas nisu potpuno ukinuti kolonatski odnosi, i da su se u svim hrvatskim krajevima sve do danas održali ostaci feudalnih odnosa u obliku lukna.

Kolika je bila bojazan, a i borba protiv revolucionarnih ideja onoga doba, vidimo na primjer iz ovoga pisma, koje piše Strossmayer iz Rima Pavlinoviću: »... Danas amo dospijeva Garibaldi. To je velika ništarija, koju ludi sviet u zviezde kuje... Nemože se tajiti, da je sirote starine (pape) položaj vrlo opasan. Bog sam zna, što iz svega toga biti može!«[2])

Nekim vodećim intelektualcima onoga doba zapad je »pun buna, prevrata, komunizma, anarhije, koji idu za tim da požarom i kamenovljem prosvijetle ljudsko društvo. Silni i slavni francuski narod,

[2]) Marin Pavlinović, Mihovil Pavlinović, Zagreb 1936.

evo gotovo sto godina, nemože da iscieli ubojitih rana, što mu ih velja buna zada. Talijanski narod teško boluje, i Bog zna dokle će bolovati, rad buna mjestimice ponovljenih. Buntovna Španija, šta od sebe radi?... Pa kakovi su ti buntovni zapadni narodi? Buntovni narodi, to su vam narodi sužnji; mogući i slobodni narodi, to su vam narodi reda i zakonitosti...«[3]) Slično Pavlinović misli o Njemačkoj, jer za njega, koji je uvjereni katolik i bezuvjetni pristaša pape i papinske svjetovne vlasti, protestantizam i nije drugo nego samo jedan oblik bezvjerja.[4])

Ako imamo na pameti ova shvaćanja ondašnjih vodećih intelektualaca, onda nam je sasvim razumljivo, što su se oni okretali prema istoku i što su tamo na istoku tražili saveznike i očekivali pomoć. Tamo je na istoku dominirala carska Rusija, tamo ideje francuske revolucije nisu još bile prodrle, a zapad je sav bio u plamenu i prijetio da će srušiti vlast papinu. Ništa logičnije, dakle, mislili su oni, nego da se katoličanstvo udruži sa pravoslavljem u zajedničkoj borbi protiv novih ideja, koje jednako prijete utjecaju i jedne i druge crkve. Ambicija ondašnje vodeće hrvatske inteligencije bila je, da vrši ulogu posrednika između kršćanskog zapada i pravoslavnog istoka: »Prođoše borbe tristoljetne, ali ne prođe zvanje Hrvatske prama istoku... zvanje narodne slobode i kršćanske prosvjete. Ta je uloga u divnoj harmoniji sa Promislom Božjim. Kako smo srednjega vijeka kršćanskom zapadu bili predstraža

[3]) Ibid.
[4]) Ibid.

od nekršćena iztoka, tako smo ti danas pozvani da srbskom iztoku budemo predstraža od zavidna i sumnjičava zapada... Hrvati će se razvijati, Srbi će napredovati, jugoslovinstvo će nastati...«[5])

U vezi sa takovim shvaćanjima sasvim je razumljivo, da su se mnogi vodeći svećenici i intelektualci onoga vremena oduševljavali idejom sjedinjenja istočne i zapadne crkve. Za njih je to značilo ekspanziju katolicizma prema istoku i najbolju garanciju za obranu katolicizma od revolucionarnih ideja zapada. U vezi s tim oni su utjecali na razvijanje neke vrsti tolerantnog katolicizma u vjerskim i političkim pitanjima, ali je taj katolicizam, uza svu svoju toleranciju prema pravoslavlju i Srbima, ipak ostajao vrlo konservativan i u vjerskim i u kulturnim pitanjima. To je uostalom i sasvim razumljivo, jer je i samo pravoslavlje vrlo konservativno i proturevolucionarno. Zato nam je i shvatljivo kad Pavlinović, koji se je inače smatrao za ekstremnog Hrvata, tvrdi ovo: Ljudi, dakle, koji pojme katoličanstvo, valja da jednom ustanu, te izrodim i zanešenjacim reku: hrišćani, pravoslavni grčko-istočne crkve, bili Hrvati ili Srbi, to su nam braća; jedno evanđelje držimo, jedna svetootajstva primamo... ako su nam razdijeljene crkve, neka naša srca ne budu razdijeljena;... Bogu se molimo, da se primakne narodu na spas dan crkvenog jedinstva.[6])

Ove iste težnje, koje su išle za tim, da se udruži proturevolucionarno hrvatstvo sa proturevolucionarnim srpstvom protiv prodiranja demokratskih i liberalnih shvaćanja, javljaju se i u najnovije vrijeme, samo u nešto izmijenjenim oblicima.

Međutim nisu svi katolički svećenici onoga vremena zastupali ekspanzivni i tolerantni katolicizam povezan sa idejom narodnosti, nacionalizma i idejom narodnog jedinstva Hrvata i Srba. Bilo ih je koji su u interesu katoličanstva htjeli da ublaže nacionalne težnje narodnog preporoda. Tako na primjer fra Gabro Puratić u pismu don Miji Pavlinoviću kaže ovo:

»Ako bi se i koji autonomaš, pravi kršćanin, uvukao, to ne bi narodnoj stranci škodovalo, a vjeri bi moglo pomoći. Svakako ja bi prije glasovao za kršćanina i nebio narodnjak, nego za narodnjaka nevjernika...«[7])

II.

U vezi s takovim shvaćanjima dobro bi bilo osvijetliti i političku djelatnost ondašnjih vodećih hrvatskih intelektualaca u Dalmaciji. Većina je njih u načelu oduševljena za sjedinjenje Dalmacije sa gornjom Hrvatskom. Sjedinjenje sa Hrvatskom kao i ponarođenje školstva i uprave bile su dvije osnovne tačke programa hrvatske narodne stranke u Dalmaciji, »ali, kaže Pavlinović, ob uvjetima, kako to združenje da se izvede, valja da bude ozbiljna i iskrena razgovora, jer Dalmacija ne bi smjela od svoga pregoriti one koristi bilo duševne bilo stvarne

[5]) Ibid.

[6]) M. Pavlinović, Pjesme i besjede, Zadar, 1837., str. 312.

[7]) Marin Pavlinović, op. cit.

što u današnjoj upravi uživa«.[8]) Dalmacija je naime imala svoj vlastiti sabor i taj je slao delegate u Reichsrat u Beču. To je bila prilika za dalmatinsku inteligenciju, da se »gospodska zbora nazbore i da svoga naroda sudbu riešavaju«. Nije dakle nikakovo čudo, što je, kad je narodna stranka dobila većinu i kad se sastao dalmatinski sabor, ta narodna većina ipak poslala delegate u carevinsko vijeće, iako se u Zagrebu očekivalo, da stranka, koja priznaje hrvatsko državno pravo, to ne bi smjela učiniti, a da tu svoju osnovnu ideju ne pogazi.[9])

Ali ne samo to! Nego gledajmo što ti delegati u carevinskom vijeću rade (I. Danilo, S. Ljubiša, Vojnović, P. Budmani, J. Antonietti). Oni stupaju tamo u »Klub desnoga centruma« i pomažu svojim glasovima bečkoj vladi, da donese zakone, kojima se rušila pokrajinska autonomija i koji su bili upereni u prvom redu protiv austrijskih Slavena. Oportunizam i pomaganje vlade ostali su i dalje praksa dalmatinskih delegata na carevinskom vijeću, tako da se događalo, da je vlada iz Beča proganjala narodnu stranku u Dalmaciji, a članovi te iste stranke kao delegati pomagali su tu vladu u Beču. To je i samom Strossmayeru bilo previše, pa u pismu Pavlinoviću kaže: »Vaši ljudi u Beču nemaju nikakve stalne političke misli«.[10])

Krivo bi bilo misliti, da je čitava ondašnja inteligencija u gornjoj Hrvatskoj i u Dalmaciji imala iste poglede i ista shvaćanja.

---

8) Ibid.
9) Ibid.
10) Ibid.

U Dalmaciji je bilo među intelektualcima Hrvatima velikih razlika i u kulturnim i u političkim i u vjerskim pitanjima. Ali s obzirom na borbu sa autonomašima (Talijanima) i kasnije sa Srbima, oni su svi morali biti okupljeni u narodnoj stranci. Tako se je dogodilo da su u toj stranci liberalniji svjetovnjaci morali popuštati konservativnijim svećenicima.

Kad se koji od liberalaca izdvojio iz te sredine i došao pod drugi utjecaj, onda se je vidjelo, kolike su bile te razlike. To je n. pr. slučaj sa Nodilom: »Ti i ja — piše Nodilo Pavlinoviću — odavna zakrenuli svaki svojim putem. Mi smo sada rastavljeni čitavim dugim odjelitim razvićem svojih osjećaja o vjeri i svojih misli o pravoj težnji i sreći narodnoj...«[11])

III.

Ali tko se naročito istakao u ono doba odvojenošću svojih nazora od vodećih intelektualaca, to je bio Antun Starčević. Ne samo da se on odvajao od ostalih u svojim gledanjima, nego je i poveo odlučnu političku borbu protiv »Slavoserba«.

»Slavoserbi« sa gledišta Starčevićeva jesu svi oni, koji traže savez katoličanstva i pravoslavlja u borbi protiv revolucionarnih ideja zapada, u borbi protiv kulturnog, političkog i ekonomskog liberalizma i demokracije. Starčević se oduševljava za ideju francuske revolucije. Potpuno protivno od »Slavoserba« Starčević tvrdi: »Sve što Francezka

---

11) Ibid.

danas ima dobra, dolazi od onog prevrata, i sve zlo koje ju tišti, nastalo je od tuda što se više ili manje nemari za velika načela koja se u onom događaju očitovaše... Njegova načela raznesena su u sve zemlje, ona su svoj Europi dala novo lice, njimi su nadahnuti svi narodi: ona uvek živu i razvijaju se«.[12])

Starčević je svijestan proturevolucionarne uloge, koju je svećenstvo zajedno sa plemstvom vršilo u Francuskoj. Svećenstvo kao povlašćeni stalež bilo je za to, da se održi postojeće stanje, i koliko je moglo, izazvalo je ustanke puka protiv ustava »koj imadiaše narod preporoditi i zemlju urediti«. Starčević je ipak znao da cijeni ono svećenstvo, koje je ostalo uz puk i borilo se za njegova prava. On ustaje samo protiv takovog svećenstva »koje neveruje u nikakova boga, koje traži samo svoju korist na ovom svetu, a drugim preporuča dobra budućega života«.[13])

Međutim Starčević je svijestan, da ideje francuske revolucije ni u samoj Francuskoj nisu bile provedene. Osnovna je ideja francuske revolucije bila, da vlast pripada širokim narodnim slojevima, a to je bilo u prvom redu seljaštvo, radništvo i malo građanstvo. Međutim vlast je zapravo od svećenstva i plemstva prešla u ruke bogatih građana, i ti sada nastoje da svim sredstvima održe vlast u rukama protiv interesa seljaštva i radništva, i to tobože u ime »demokracije«. I to obsjenjivanje širokih narodnih slojeva naziva Starčević »slavoserbstvo«: »rukovet bogatih i sebičnih građanah zna da bi ona vlast izgubila dok bi narod progledao i poznao svoje pravo stanje. Dakle ona ga obsjenjuje, kazujuć mu, da on ima del u javnih poslih: da ima svoj udes u svojih šakah... ter i tamo danas u javnih poslih odlučuju Slavoserbi različitih dlakah...«[14])

U svojoj borbi protiv povlašćenih i proturevolucionarnih slojeva, a za stvarna prava širokih narodnih slojeva, Starčević se može smatrati kao preteča hrvatskog seljačkog pokreta, jer se već u »Glavnim mislima Hrvatske Pučke Seljačke Stranke« od 1905 god. kaže: »Naša stranka zove se »pučka« zato, što je glavna njezina misao to: da i puk, ili kako se još kaže: narod, ima pravo u državi odlučivati po svojem mišljenju i po svojim potrebama. I to treba posebice istaknuti zato, što sve dosadašnje hrvatske stranke vode više ili manje tako zvanu »gospodsku« politiku... Tako su po Evropi imali najprije riječ u politici, a po tom sva prava i svu vlast samo plemići i svećenstvo; kasnije su dobili njeka prava, slobodu i vlast građani t. j. školani i imućni ljudi po gradovima; a danas sve to više traže i dobivaju pravo, slobodu i vlast radnici. I tako gledajuć samo po svijetu dolazi čovjek lako na misao, da su sada na redu seljaci, da i oni dobiju pravo, slobodu i vlast...«[15])

Knjiga Marina Pavlinovića o Mihovilu Pavlinoviću puna je dokumenata, koji jasno govore, kako je vodeća hrvatska inteligencija ovoga doba bila

[12]) A. Starčević: Ustavi Francezke, Zagreb, 1889.
[13]) Ibid.

[14]) Ibid.
[15]) Djela Antuna Radića, Zagreb, 1937.

za nacionalni, ali nije imala dovoljno smisla za socijalni, t. j. za ekonomski, kulturni i politički preporod Hrvata. Takav se preporod počinje s Antunom Starčevićem, a nastavlja se u hrvatskom seljačkom pokretu.

RAZVITAK GRAĐANSKIH IDEOLOGIJA U HRVATSKOJ[1])

I.

Pri kraju XVI. vijeka ideje humanizma i reformacije prodiru u hrvatske krajeve i postoji opasnost širenja protestantizma. Da se spriječi širenje ovoga pokreta i u cilju prodiranja na Balkan i dalje na istok, katolička crkva prema zaključcima tridentinskog sabora pojačava svoju djelatnost osnivajući sjemeništa i zavode za srednju i višu svjetovnu nastavu. U vezi s tim u toku XVI. i XVII. stoljeća dolaze u hrvatske krajeve Isusovci i drugi redovi katoličke crkve, koji uz svjetovni kler osnivaju učilišta i vode srednju i višu nastavu. U isto vrijeme jedan dio klerika i svjetovnih đaka odlazi i na strana visoka učilišta, naročito u Bolognu, Rim, Padovu, Gradac, Beč itd.

Dvije su pojave od naročitog interesa u vezi s ovim razvitkom: broj đaka na srednjim i visokim školama naglo se širi i uključuje u sve jačem razmjeru pripadnike građanskih i seljačkih slojeva, a s druge strane ideje, koje je posijala reformacija, nisu sasvim izumrle, nego naprotiv utiru put novim shvaćanjima i prevratničkim pokretima, koji će se razvijati u prilog građanskih i seljačkih slojeva.

Pri kraju XVIII. vijeka u šest gimnazija na području građanske Hrvatske ima 409 đaka; od

[1]) Nagrađeno od Društva Hrvatskih Književnika. Štampano u »Savremeniku«, Zagreb, studeni, 1936.

toga su 132 plemićskog podrijetla, 172 su iz građanskih, a 105 iz seljačkih redova. U isto vrijeme (1795 g.) predavanja zagrebačke akademije slušaju 32 plemića, 26 klerika, 22 građanskih i 13 seljačkih sinova[2]). U isto vrijeme postoji i pet gimnazija na području hrvatske vojne krajine, u kojima je još povoljniji razmjer u prilog đaka iz građanskih i seljačkih slojeva. Nije dakle nikakovo čudo, da se u tim krugovima u toku XVIII. vijeka »šire knjige, koje ometaju javni mir, koje kritiziraju zakone državne i naredbe vladareve, zatim koje ruglu izvrgavaju vjerozakonske dogme i svećenstvo«.[3])

Među tim mladim buntovnicima čini se da su se naročito isticali slušaoci zagrebačke pravoslovne akademije, jer njih nalazimo naročito aktivne i u literarno - nacionalnim i u socijalnim pokretima: »Budući da je probuđenje naše književnosti poteklo isključivo iz krugova mladeži hrvatske, kaže Vukotinović u svojim »Uspomenama«, budi mi stoga slobodno samo na kratko navesti, da je upravo iz sredine mladića iz pravoslovne akademije proistekla ona misao, iz koje se je porodila, na kojoj je uzrasla naša nova književnost hrvatska«[4]). Isto tako za vrijeme seljačkih nemira u Hrvatskoj 1848. god., doznajemo za »nekog juristu Dragutina Caića, koji, naoružan pištoljima, živi u Sv. Ivanjskom kotaru i buni seljake govoreći, da ne treba raditi na cestama, dok ne počnu tamo da rade popovi i grofi«[5]).

---

[2]) A. Cuvaj, »Građa za povijest školstva«, Zagreb, 1907., knjiga I.
[3]) Ibid.
[4]) Isp. Fancev, »Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret«, Zagreb, 1935, str. 24.
[5]) Isp. A. Jelačić, »Seljački pokret«, Zagreb, 1925.

II.

Kod prosuđivanja sredine u kojoj se izgrađuju prve političke ideologije Hrvata treba u prvom redu voditi računa o unutrašnjem sastavu te same sredine, ali je isto tako važno ispitati i sve one vanjske činioce, koji su mogli utjecati na držanje te sredine. Na taj način moći ćemo bolje shvatiti postanak ideologija, koje će prethoditi političkim pokretima i društvenim preokretima.

Na kraju XVIII. vijeka Hrvatska je izložena centralističkim težnjama Austrije i germanizaciji, a već na početku XIX. vijeka postoji opasnost peštanskog centralizma i mađarizacije. Sa gledišta hrvatskih intelektualaca i hrvatske intelektualne omladine i jedno i drugo značilo je ugrožavanje njihovih egzistencija, jer svako tuđinsko prodiranje donosi sa sobom strane elemente, koji zauzimaju vodeće položaje u zemlji, dakle upravo one položaje, koje domaća elita prisvaja za sebe.

Spomenute nam okolnosti tumače nekoliko pojava u razvitku hrvatskog društva onoga vremena. S jedne strane naročito se naglašava borba za narodni jezik i narodnu književnost; s druge strane opet ta borba za narodni jezik, narodno ime, narodnu književnost i uopće borba za narodnu kulturnu individualnost, nije ekskluzivna, nego naprotiv vrlo ekstenzivna. Zatim uz tu borbu za kulturnu individualnost razvija se i težnja za političkom samostalnošću i konačno, u borbi za kulturnu i političku nezavisnost sudjeluju bez razlike svi slojevi tadašnjeg društva; ova posljednja okolnost opet sa

svoje strane slabi socijalno-revolucionarne sklonosti seljačkih i nižih građanskih slojeva.

Borbu za narodni jezik i uopće borbu za narodnu kulturnu i političku individualnost možemo najbolje shvatiti, kad znamo, tko je vodi. U našem slučaju ta je borba trebala da zaštiti domaće intelektualce od presizanja sa strane tuđinaca, bilo Germana, bilo Mađara, koji su krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća počeli da u sve većem broju zauzimlju istaknute položaje u Hrvatskoj. Veliku važnost ovoga činioca za politički razvitak Hrvatske možemo razabrati već iz događaja, koji su prethodili Nagodbi. Treba znati prije svega, da je pored svjetovnih intelektualaca iz građanskih i seljačkih redova bilo u građanskoj Hrvatskoj na početku XIX. vijeka oko 1200 svećenika i oko 20.000 plemića. Sasvim je razumljivo dakle, da se na velikoj skupštini 1848. u Zagrebu, uoči građanskog prevrata, među ostalim postavlja i zahtjev, da »odmah od sada sve domaće časti od najveće počamši, tako duhovničke kao i svjetovne, ne smije drugi imati i obnašati, nego samo sinovi trojedne kraljevine«.

Iz zakonâ, koji su dolazili poslije tih izjava, a posebno kasnije iz same Nagodbe, jasno se vidi, da je intelektualcima onoga doba bilo u prvom redu stalo, da osiguraju za sebe ona područja državnog života, za koja su se oni u toku svojih nauka naročito spremali. Iz tih razloga, kao i iz okolnosti, da građanski sloj još nije bio dovoljno razvijen, ni dovoljno utjecajan, ti prvi zakoni, koji određuju političke odnose između Hrvatske i Ugarske poslije revolucije, potpuno mimoilaze problem ekonomske nezavisnosti Hrvata, a osiguravaju naprotiv da

»spada u djelokrug potpune autonomije kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije: zakonarstvo i uprava u svih poslovih nutarnjih, bogoštovja, nastave i pravosudja, amo računajuć sudbenost u svih molba, izim sudbenosti glede pomorskog prava«.[6])

Koliko je bilo to neshvaćanje za ekonomske probleme Hrvatske, vidi se najbolje iz ovog tragičnog događaja: Kada je Deak, vođa liberalne Mađarske, predložio hrvatskoj delegaciji financijalnu autonomiju, predstavnici ondašnje Hrvatske odbili su taj predlog s motivacijom, da ne žele snositi mržnju puka na pobirače poreza.

Da bolje shvatimo gore izneseno gledište, treba imati na umu, da je u vremenu, koje je neposredno prethodilo Nagodbi, na području Hrvatske i Slavonije broj intelektualaca i intelektualne omladine naglo porastao. Svršeni intelektualci u ono vrijeme, poradi privredne zaostalosti, i nisu mogli drugdje da se uposle, osim na području »bogoštovja, nastave i pravosuđa«. Ovakovo tumačenje Nagodbe dobiva još neposredniju potvrdu u članu 42., gdje se Hrvatska »osigurava, da će središnja vlada tako činovnike za hrvatsko-slavonske odsjeke, kao također i one svoje organe, koji će u obsegu kraljevina ovih uredovati, imenovati između domaćih sinova kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«.

III.

U tim istim okolnostima, to jest u tome, što građanski sloj nije bio još dovoljno razvijen, i u

---

[6]) Zakonski članak I. 1868. § 44.

tome, što je u Hrvatskoj postojala relativna prekobrojnost intelektualaca, nalazimo i objašnjenje ekstenzivnosti hrvatskog nacionalizma iz onoga vremena. Ta se ekstenzivnost očitovala u snažnim sveslavenskim osjećajima i u ilirsko-jugoslovenskim ideologijama.

Sveslavenstvo ondašnjih Hrvata, kao i ostalih Slavena u monarhiji, treba shvatiti u prvom redu kao reakciju na njemački i mađarski nacionalizam; i jedan i drugi od tih nacionalizama zašli su već bili u fazu, u kojoj razvijeni i osnaženi nacionalizam uviđa potrebu ekspanzije, pa u vezi s tim formira ideje o vlastitoj nadmoćnosti i o inferiornosti drugih naroda, a naročito onih, na čiji se račun traži ekspanzija. Na taj način su Slaveni i sa strane Mađara i sa strane Nijemaca smatrani za nazadnu i zaostalu rasu i time su opravdavali potrebu svojeg gospodovanja kao i potrebu dualističkog uređenja monarhije.

U borbi protiv ovih težnja i ideologija Hrvati sebe izjednačavaju sa Slavenima i Ilirima, jer su tako i brojno jači i kulturno nadmoćniji, nego što bi bili, da su se ograničili na svoje najuže područje, na autonomnu Hrvatsku, koja je početkom XIX. vijeka brojila u svemu oko 400.000 stanovnika. Radi toga hrvatski sabor od 1848. traži, da se svi austrijski narodi opredijele po jeziku, a ne po državnim područjima. Ovo bi načelo naime omogućilo, da se malo područje građanske Hrvatske proširi na sve one krajeve, gdje se govori hrvatski ili hrvatskom sličnim jezicima i narječjima. Ilirstvo, prema tome, i nije drugo, nego odraz ove ekspanzivne težnje ondašnje hrvatske inteligencije. Stoga

hrvatski sabor iz 1848. tvrdi: »Ludo su i na svoju sobstvenu štetu i propast uvijek radili narodi, koji su druge narode podjarmljivali i gnjeli, a najludje rade, koji misle, da se to još i sada može učiniti. Kucnuo je čas narodah, oni će se po jeziku opredjeljivati i medjusobnom pomoći proti nasilju neprijatelja svoga osigurati. Tom pozivu sljedujući, primili smo mi sjedinjenje novo uskersnuvše vojvodine serbske sa našom trojednom kraljevinom, i očekujemo pridruženje još i ostalih južnoslavenskih pokrajinah, da tako kao jedno tijelo s ostalim na isti način sastavljenim narodima u savezu, na temelju jednakosti osnovano carstvo austrijansko uzderžimo.«

S druge strane opet sveslavenstvo ondašnje hrvatske inteligencije nije drugo nego izgrađivanje osjećaja kulturne i fizičke nadmoćnosti Slavena prema Nijemcima i Mađarima, osjećaja, koji su se razvili u samoobrani protiv hegemonističkih težnja ovih naroda: »načelo da svi austrijski narodi opredijelivši se po jeziku, slobodni i medju sobom posve jednaki budu, jedini je jamac mira u Austriji, a ono, po kojem sad u Austriji hegemonija njemačkog i mađarskog naroda postoji, nikom na veću štetu ne može biti neg baš njima. Jer ako smije biti hegemonija jednog naroda nad drugim, onda ta mora slavenskom narodu kao najvećem i u Ugarskoj i u celoj Austriji pripasti. Ali mi, mi Slaveni, koje vi robskim i tiranskim narodom nazivljete, stidimo se tog načela, jer se to sa dostojanstvom čovječanstva i duhom vremena ne slaže.«

»Hrvatska zemlja trijuh varmedjah i Primorja«, prema računu Janka Draškovića, imala je 1832.

svega 425 hiljada duša, dok su ostale zemlje »Ilirije velike slavo-hrvatski govoreće« skupa brojile preko tri miliona stanovnika. Međutim u onoj užoj Hrvatskoj, koja je brojila nešto preko četiri stotine hiljada duša, sakupio se je daleko veći broj intelektualaca, nego u svim ostalim hrvatskim i slovenskim krajevima zajedno. Sasvim je razumljivo dakle, da je ova inteligencija, kojoj je bilo tijesno na tako uskom i još privredno nerazvijenom području, tražila ne samo samoupravu na tom svom području, nego također i mogućnost prodiranja u sve one druge krajeve, koji su joj pripadali na osnovu načela narodnosti i jezika. Zato su se oni bez ikakovih teškoća i bez ikakovih unutrašnjih borba i kriza odrekli kajkavskog narječja i prihvatili se štokavštine »dijalekta pako ovoga, kao običnoga u pismoznanju starinskomu. On mora i najpraviji biti, jere ga Slavonac, krajiški Hrvat, Primorac, Prikupnik, Dalmatinac, Bosanac, Crnogorac, i oni Hrvati koji se Wasser-kroaten zovu, i po madjarske zemlje rasuti jesu, jednako govore«[7]).

Ivan Derkos, koji je po mišljenju prof. Fanceva, najjači ideolog ilirskog pokreta[8]), još nam neposrednije ukazuje na koristi, koje je ondašnja hrvatska inteligencija očekivala od preporoda hrvatske književnosti: »jer će se lakše moći davati i obilatije skupljati dobrovoljni prinosi za opće književne potrebe . . . povećati će se broj onih koji bi se htjeli dati na pisanje većih i manjih djela, budući da ima ljudi na milijune . . . Samo raspačavanje i

[7]) Janko Drašković, »Dizertacija«, isp. Barac, Ilirska knjiga, strana 66.
[8]) Fancev, op. cit., str. 4—5.

najobilnijih djela lakše je, a razdioba velikih troškova među mnogobrojnije kupce učinit će piscima tisak ugodnijim, a čitaocima kupnju povoljnijom, jer množina pomaže nemoćna . . . Pače, od drugih će nam privesti vatrene učenike, privest će Srbe u Ugarskoj rasijane; pače, ni ista Srbija turska s vremenom ne će odbijati da s nama podržaje književni saobraćaj«[9]).

K ovim okolnostima treba dodati još i ovu. Čitava je ondašnja inteligencija prolazila ili kroz katoličke škole, ili kroz škole, koje su bile pod utjecajem katoličkog svećenstva, jer je katoličko svećenstvo davalo većinu nastavnika. Univerzalna shvaćanja i ekspanzivne težnje katoličke crkve svakako da su ostavljale snažan trag u formiranju mentaliteta hrvatskih intelektualaca. Zato nalazimo mnoge katoličke svećenike, koji su istaknuti u ilirskom pokretu; oni izgrađuju kasnije ideologiju jugoslavenskog pokreta (Strossmayer, Rački), a u pitanju Bosne skloni su srpskoj tezi (Strossmayer, bosanski franjevci). Ova su shvaćanja i ideologije s druge strane bila potpuno u skladu sa težnjama katoličke crkve za prodiranjem na istok. Od tuda i Strossmayerovo zauzimanje za zbliženje istočne i zapadne crkve.

Vidjeli smo k tome, da je u Hrvatskoj oko 32% intelektualaca krajem XVIII. vijeka bilo plemićskog podrijetla. Plemstvo je i po svom odgoju i po svojim nazorima i tradicijama također sklono univerzalnim idejama i težnjama. Prema tome i ovo je bio jedan od činilaca, koji su utjecali na izgrađi-

[9]) Derkos Ivan, »Genij domovine«, isp. Barac, op. cit. str. 60.

vanje ekstenzivnog hrvatskog nacionalizma u obliku ilirsko-jugoslavenske ideologije.

IV.

U isto vrijeme uz borbu za kulturnu individualnost Hrvata jačaju se i njihove težnje za političkom nezavisnošću i državnom samostalnošću. Međutim hrvatska državna ideja povezana je izvorno uz hrvatsko visoko plemstvo, dok je borba za kulturnu individualnost Hrvata djelo hrvatske inteligencije, u kojoj su prevladavali građanski i seljački elementi. Hrvatsko je plemstvo održavalo kroz stoljeća predaju o političkoj nezavisnosti Hrvata kao sredstvo u borbi za očuvanje svojih privilegija protiv presizanja bilo sa strane Beča, bilo sa strane Pešte: »Neka znade Vaše Veličanstvo, da se ne može naći, da bi koji vladar silom pokorio Hrvate, nego mi smo se po smrti posljednjeg našeg kralja sretne uspomene, Zvonimira, od slobodne volje pridružili sv. kruni kraljevine Ugarske i poslije toga Vašem Veličanstvu«[10]).

U borbi za očuvanje svojih privilegija proti daleko nadmoćnijem protivniku i kraj autonomnog područja, koje je bilo toliko suženo, da ga »nije bilo na geografskoj karti«, hrvatsko se je plemstvo ograničilo jedino na dokazivanje svojih historijskih prava, da se barem tim putem očuva donekle hrvatska politička individualnost pod vodstvom plemstva i svećenstva. Iz tih razloga će također i političke

10) Poruka Hrvata Ferdinandu I. sa sabora na Cetinu 1527.

ideologije, koje će se razvijati na pogledima i težnjama plemića i građana, biti različite. Prvi zasnivaju svoju ideologiju u prvom redu na državopravnim teorijama (unionisti), a drugi na načelu narodnosti i kulturne individualnosti (narodnjaci). Međutim, i jednima i drugima manjka smisao za privredne probleme i za društvene reforme, što je i razumljivo, jer je plemstvo bilo predstavnik gospodarskog sistema, koji se je upravo raspadao, a inteligencija s druge strane, kao ekonomski neproduktivan elemenat i bez dodira sa širokim narodnim slojevima, nije mogla da shvati ni težnje ni tegobe tih slojeva.

Ali dok će se unionistička politička ideologija postepeno izroditi uporedo s raspadanjem feudalnog sistema i feudalnih shvaćanja, narodnjačka će se ideologija u obliku jugoslavenstva održavati sve do u najnovije doba. Kao u svom postanku, tako i u toku čitavog svog razvitka, ova je ideologija bila podržavana od intelektualaca, koji su bili bez veza sa širim slojevima, pa je prema tome ona ostala širim hrvatskim slojevima uvijek tuđa i neprivlačiva. Ova je ideologija tražila kulturnu i političku ekspanziju, koja je trebala da udovolji ambicijama intelektualaca, dok o interesima širih slojeva nije vođeno dovoljno računa. Poradi toga su nosioci ove ideologije, često puta u težnji da zadovolje lične ambicije, udarali putovima, koji su bili u direktnoj opreci s interesima širih slojeva. Već je i sam Strossmayer zapazio tu pojavu: »Kad sam pak vidio, da je nekima više do toga, da dođu na vladu, nego li do toga, da postojano tražimo najbit-

nije pravo naroda, ja sam se okrenuo i ostavio svako sudjelovanje pri reviziji nagodbe«[11]).

Ova će se ista pojava stalno ponavljati kasnije kod svih stranačkih skupina, koje će se izgrađivati na podlozi jugoslavenske ideologije; taj će činilac utjecati na sudbinu hrvatsko-srpske koalicije, jugoslavenskog odbora i samostalno-demokratske stranke, a u koliko k tome srpska nacionalistička ideologija bude utjecala na jugoslavensku misao, u toliko će ubrzati i njen konačni slom kod Hrvata.

Ekstenzivnost naime ilirsko-jugoslavenske ideologije dala je mogućnost suradnji i zajedničkom političkom nastupu hrvatskih i srpskih intelektualaca. Međutim srpske su se građanske ideologije razvijale u drugim prilikama i pod drukčijim uvjetima, nego što je to bilo kod Hrvata. Poradi tih posebnih okolnosti, kod Srba je trgovački i vojnički elemenat bio od naročitog utjecaja na postanak građanskih ideologija, tako da su te ideologije od svog začetka pa u toku čitavog svog razvitka pokazivale naročito ekskluzivan značaj: »Stoga Srbi i Hrvati u prvo vreme ilirskog pokreta i ne vrše nikakav utecaj jedni na druge. Srbi rade politički i kulturno za sebe... Za njih je ilirizam »švapska uvezena roba« i »besmisleno naimenovanje«. Ideja o opće slovenskoj solidarnosti nailazi kod Srba na manje odziva. Na opomenu Šafarika, da pesme prozove ilirskim, Karadžić odgovara: »nemojte vi mene bgariti« i da bi pokazao svoje srpstvo, stalno je nosio fes«[12]).

---

11) Strossmayer u pismu Dinku Politeu.

12) N. Lalić, Hrvatska misao kroz istoriju, »Politika«, septembar, Beograd, 1936.

Poradi ove ekskluzivnosti Srba, kadgod je dolazilo do suradnje između srpskih i hrvatskih pokreta, bili su neizbježni unutrašnji sukobi i krize, kao što je to bilo na primjer sa sukobima u hrvatsko-srpskoj koaliciji, u jugoslavenskom odboru, stalni sukob između jugoslavenskog odbora i srpske vlade i konačno hrvatsko-srpski spor od ujedinjenja do danas.

Suradnja između hrvatskih i srpskih građanskih pokreta imala je, poradi ekstenzivnosti jednih, a ekskluzivnosti drugih, i tu posljedicu, da je srpska nacionalistička ideologija sve jače utjecala na hrvatske građanske ideologije. Taj je utjecaj došao do izražaja već kod napredne omladine, u još većoj mjeri kod koalicije, koja je iz hrvatsko-srpske postala srpsko-hrvatska, zatim u jugoslavenskom odboru i Narodnom Vijeću, koji su kapitulirali pred srpskom vladom (Krfska deklaracija i Vidovdanski ustav), ali je naročito jak bio taj utjecaj kod predratne nacionalističke omladine, koja je stvarno, iako ne formalno, potpuno već usvojila bila nacionalističku ideologiju Srbije u obliku »beskompromisnog i integralnog jugoslavenstva«. Ova je ista ideologija prihvaćena poslije ujedinjenja sa strane raznih jugoslavenskih nacionalističkih organizacija i stranaka uz primjesu novih ideja i metoda koje su se razvijale među nacionalističkim pokretima na zapadu (Orjuna, Junao, Zbor, Pof, JNS, Borba).

V.

Kod prosuđivanja ekstenzivnosti hrvatskih političkih ideologija treba imati pred očima, da vojnički i privredni krugovi kod Hrvata, u vrijeme kad su se izgrađivale prve hrvatske građanske ideologije, nisu došli do naročitog izražaja. Uslijed toga za vrijeme građanskih revolucija od 1848. nije ni bilo pokušaja u pravcu potpune političke nezavisnosti Hrvata.

Glavni dio hrvatske vojske nalazio se u to doba u Krajini, i to pomiješan sa stranom vojskom i samo djelomično pod upravom domaćih časnika. Osim toga Krajina je bila upravno izdvojena iz Hrvatske i pod austrijskom vojničkom upravom. Revolucionarne ideje su tamo teško prodirale, a ondašnjim austrijskim generalima domaćeg podrijetla bili su nepoznati i nepristupačni interesi hrvatskih, bilo građanskih bilo seljačkih slojeva: »bio austrijski general kervi koje mu drago narodnosti, on nezna shodno zakletvi svojoj, ako ne za: »Gott, Kaiser und Oesterreich«; zato se je on od dietinstva i odhranjivao; sve je ostalo njemu, i mora mu biti kao takovomu: terra incognita... Mi nismo nikakovi neprijatelji Jelačićevi; mi znamo, on bijaše austrijski vojnik, kasnije vojskovodja; od njega što drugo očekivati, van da bude vjeran svojoj devizi: »Ein eniges, grosses Oesterreich«, bila bi prava mahnitost«[13]).

Usprkos tih okolnosti, ipak su se za vrijeme građanskih revolucija 1848. pokazivale izvjesne težnje u pravcu vojničke nezavisnosti Hrvatske. Narodna skupština u Zagrebu u ožujku 1848. izričito traži: »Narodnu stražu (gardu), a deržavni vojvoda ili kapetan, izabran na našem saboru po staroj navadi, bit će njezin verhovni zapovjednik. Svake versti narodna vojska, kad neima izvanjskoga rata, neka ostane kod kuće, neka dobiva poglavare domaće, i neka joj se narodnim jezikom zapovijeda; u vrijeme pako straženja i to osobito na kordunu kao što i vojevanja proti izvanjskomu neprijatelju ima dobivati hranu, plaću i odjeću. Stranjska vojska iz zemlje da izadje, a narodni graničari, koji se nalaze u Italiji, da se odmah kući vrate«. Međutim vrijeme od prvog izgrađivanja revolucionarnih ideologija sa strane hrvatske inteligencije, pa do događaja od 1848. godine, bilo je prekratko, da se vojnički krugovi, odgojeni u austrijskim vojnim akademijama, pripreme za ideju politički i vojnički nezavisne Hrvatske.

13) Evgenij Kvaternik, »Rieč u sgodno vrieme«, Zagreb, 1870, str. 11—13.

VI.

Ipak ove okolnosti ne bi bile same po sebi dovoljne da nam objasne političke ideologije i događaje o kojima smo upravo govorili. Osim navedenih okolnosti treba u ovom pitanju uzeti u obzir još jedan vrlo važan činilac u stvaranju političkih shvaćanja i odnosa među Hrvatima. Potrebno je naime voditi računa o psihičkim razlikama pojedinih hrvatskih krajeva i o psihičkim predispozicijama vodećih ličnosti, koje se u tim različitim sredinama razvijaju. Te su naime razlike u menta-

litetu sa svoje strane vršile znatan utjecaj na pravac političkih ideologija, na stranačko razlikovanje i cijepanje i konačno na borbe i zapletaje unutar pojedinih političkih stranaka i drugih političkih ustanova. Ovdje mislimo u prvom redu na razlike između zadružne i plemenske kulture i na različite tipove ličnosti, kojima te sredine pogoduju[14]).

Zadružna je kultura autarhična, kolektivistička i potpuno demokratska u ekonomskim i u političkim odnosima. Ona je protivna hierarhijskom uređenju društva i nije sklona razvijanju neograničenih ambicija, koje bi se isticale izvan ili iznad kolektiva. Organizacija vlasti u ovom društvenom uređenju nije cilj, nije najviša društvena funkcija, nego je ravnopravna ostalim društvenim djelatnostima i to samo kao sredstvo za održavanje već ustaljenih načela i za izvršivanje skupne volje čitavog kolektiva. Poradi tog smisla za kolektivan nastup, koji ne može da bude rascjepkan ni oslabljen djelatnošću izdvojenih pojedinaca, ta sredina pokazuje neobično razvijen smisao za otpor i za izdržljivost u kolektivnoj borbi. Nema toga razočaranja ili neuspjeha, koji bi mogao svladati skupni otpor ove sredine sve dotle dok nije zadovoljena u svojim zahtjevima. Iz tih razloga nam je razumljivo, zašto su politički izbori u gornjoj Hrvatskoj u mnogo slučajeva donosili opozicionim strankama većinu usprkos javnosti glasanja, ograničenosti broja glasača, usprkos izborne »aritmetike«, kao i drugih nedemokratskih metoda u provađanju političkih izbora i političke propagande.

[14]) Uporedi Dinko Tomašić, »Društveni razvitak Hrvata«, Zagreb, 1936.

Međutim zadružna sredina isto tako otežava razvitak nezavisnih i samostalnih ličnosti, pa zato opažamo često među ličnostima iz ove sredine izvjesnu neodlučnost i pasivnost, naročito onda, kada su pojedinci otkinuti od užeg doticaja sa širokim narodnim slojevima i kada je potrebno da sami stvaraju i daju inicijativu. U zadružnoj kulturi, naime, inicijativa više počiva na samom kolektivu, a manje na pojedincima, koji treba da budu samo izvršioci kolektivnih težnja. Međutim širi se slojevi mnogo teže pokreću nego pojedinci, a u građanskom društvu i političkom sistemu, koji je na tom društvu zasnovan, redovito se traži baš od pojedinaca odlučnost, inicijativa i eventualno bezobzirna borba u cilju da dospiju u prve redove. Građansko društvo naime traži »vođe«, dok zadružno društvo potrebuje samo izvršioce kolektivnih težnja, jer ono nije sklono načelu hierarhije i vodstva.

Razumije se, da raspadanjem zadružne kulture i postepenim prodiranjem kapitalističkog sistema proizvodnje, nestaje preduvjeta za kolektivna shvaćanja, i zadružna se sredina sve više približava shvaćanjima i psihi građanske sredine. Ali kod proučavanja političkih pokreta i političkih ideologija treba voditi računa i o ovim kulturnim zaostacima i prijelazima, koji mogu imati izvjestan utjecaj na mentalitet istaknutih ličnosti i na njihov način borbe.

Razlike u mentalitetu ovih dviju sredina, zadružne i plemenske, naročito odskaču, kad proučavamo politički razvitak intelektualaca u Dalmaciji i njihove odnose prema političkim pokretima u gornjoj Hrvatskoj.

Dok su političke stranke u gornjoj Hrvatskoj bile sklone da odugovlače s odlukama i da odlažu konačno rješenje, dotle su politički pokreti, kojima su bili na čelu intelektualci iz donjih krajeva, često naglili u svojim odlukama i prijedlozima, pa su tim prenagljenim odlukama utjecali i na držanje onih neodlučnih elemenata u gornjoj Hrvatskoj. Uzmimo na primjer slučaj s Riječkom rezolucijom, koja je imala odlučan utjecaj na stvaranje hrvatsko-srpske koalicije, na preuzimanje vlasti i prema tome na slabljenje težnja u pravcu potpune samostalnosti i nezavisnosti Hrvata.

Uzmimo dalje slučaj političke emigracije za vrijeme svjetskoga rata. Što se Hrvata tiče, ta je emigracija bila sastavljena većinom od emigranata iz donjih hrvatskih krajeva, pa kad je ta emigracija organizirala Jugoslavenski Odbor, on nije podržavao gotovo nikakovu vezu sa Zagrebom. To mu međutim nije smetalo, da bez Zagreba stvara Krfsku deklaraciju, u kojoj se odriče načela posebnog hrvatskog narodnog individualiteta.

Konačno, presija sa strane narodnog vijeća u Splitu bila je od odlučnog utjecaja, da se Narodno Vijeće u Zagrebu požuri u Beograd, a da prethodno nije postiglo nikakav sporazum s nosiocima vlasti u Srbiji o tome, kako da se uredi zajednička država.

Sve ovo je bilo potpuno u skladu s ideologijom predratne nacionalističke omladine, koja se je također sastojala uglavnom iz pripadnika donjih hrvatskih krajeva.

U vezi s primjerima koji su ovdje izneseni slažu se i događaji u najnovijem političkom razvitku

Hrvata. Tu vidimo na primjer da najčešće pojedinci iz donjih hrvatskih krajeva pokušavaju da prave izvjesne poteškoće radu hrvatskoga seljačkog pokreta.

Nema sumnje, da u ovakovom držanju, pored drugih činilaca, možemo da razaberemo i osobine plemenske psihe, koja je sklona individualizmu, inicijativi, isticanju, težnji za vodstvom, pokretljivosti, živoj djelatnosti i borbenosti. Plemensko je društvo naime izgrađeno na hierarhijskom načelu; vlast je usredotočena ne u kolektivu, nego u vrhovima, a posljedica je toga, da vlast postaje prvotna društvena vrijednost i stalni poticaj onima koji su udaljeni od vlasti, da joj se približe. Takovo društveno uređenje razvija lične ambicije i ličnu inicijativu i poradi toga je to društvo vrlo pokretno i aktivno, ali nekad bezobzirno i nehumano. U tome je to društvo slično građanskom društvu, koje se je većim dijelom kod nas i formiralo iz plemenskog elementa. Ali dok je građansko društvo poradi usporenosti u tempu razvitka postalo donekle staloženo, plemensko društvo nije ustaljeno, nego se nalazi u brzoj izmjeni društvenih slojeva i društvenih vrijednosti. Zbog toga ta sredina utječe na izgrađivanje nestaloženih ličnosti, koje su spremne da stvaraju brze odluke i da ih isto tako brzo mijenjaju. Konačno u takovoj se sredini često izgrađuju ličnosti kod kojih osjećajno prevladava nad racionalnim, pa iz tih razloga ta sredina u svojim težnjama i u svojoj djelatnosti redovito naginje k skrajnostima. Zato u ovoj sredini često nalazimo pojedince koji postaju fanatici prve ideje koju su prihvatili.

Ne treba ponovno naglašavati, da se i plemenske kulturne osobine stalno mijenjaju u vezi s mijenjanjem prilika sredine, ali u naglim prijelazima iz seoske sredine među vodeće društvene slojeve neke su se od tih izvornih osobina održale. Ovakove osobine, koje je nova sredina samo pritajila, a nije ih potpuno ugušila, lako dolaze do izražaja u vremenima jačeg društvenog gibanja i uopće uvijek, kad je duševno tkivo pojedinaca naročito nategnuto.

Osim toga treba imati na umu, da opisane psihičke osobine plemenskog i patrijarhalnog društva pripadaju u glavnom vodećoj skupini i istaknutim pojedincima, a manje širim slojevima toga društva. Isto je tako već naglašeno, da su sredina i psihičke osobine u međusobnoj zavisnosti i da psihičke osobine dolaze do jačeg izražaja ili da se mijenjaju prema prilikama sredine. Tako su i osobine plemenskog društva došle do naročitog izražaja u Dalmaciji, kada je plemenski i patrijarhalni elemenat sa dalmatinskih i bosansko-hercegovačkih planina naselio i razvio gradove u dalmatinskom primorju.

Taj novi građanski sloj zajedno sa ostacima dalmatinskog feudalizma razvio je poseban dalmatinski regionalizam. S tim u vezi dolazile su ranije u Dalmaciji do izražaja izvjesne težnje za posebnošću, za nekim izdvajanjem od ostalog hrvatstva, a kasnije kad su ti krajevi bili konačno integrirani sa ostalim hrvatstvom, te iste težnje za izdvajanjem i posebnošću pojavile su se u obliku propagiranja posebnih shvaćanja, posebnih metoda i ideologija. Ali i ta posebna shvaćanja postepeno

jenjaju i Dalmacija se kao i svi ostali hrvatski krajevi sve jače izjednačava sa težnjama i shvaćanjima gornje Hrvatske.

Međutim sve, što je rečeno o ovim dvjema kulturama, uopćavanje je, koje dozvoljava mnoge iznimke, a pored toga postoje i međusobni utjecaji raznih kultura, a radi toga i različite kombinacije njihovih psihičkih odlika.

VII.

Za prosuđivanje utjecaja trgovačkog i obrtničkog staleža, kao i ostalog malog građanstva u Hrvatskoj, treba imati na umu nekoliko okolnosti. Prije svega, prilike u feudalnoj Hrvatskoj, pored 98% stanovništva, koje je živjelo u naturalnom gospodarstvu, nisu bile povoljne za razvitak novčanog kapitala, ni za izmjenu dobara. Ove su okolnosti bile pojačane još i utjecajem zadružne kulture hrvatskog seljaka. Ta je kultura, kao što je rečeno, autarhična, privezuje seljaka uz »skupčinu«, pravi ga zavisnim od zadružne zajednice i utječe na njegovu nepokretnost i odvratnost prema iseljavanju u gradove. Još pri kraju XIX. vijeka prenapučenost je seljačkih kotara u Zagorju tolika, da se može uporediti sa najindustrijalnijim predjelima Evrope, a bez iseljavanja seljačkog elementa u gradove ne može biti govora o brzom razvitku gradova.

Zadružna kultura poradi svojih kolektivnih shvaćanja nije sklona razvijanju individualnog nagomilavanja imutka, a prema tome nije sklona ni razvijanju individualne trgovine. Kod nas je na prijelazu

iz naturalnog u novčano gospodarstvo krčmarenje bilo od osobite važnosti za razvitak prvog novčanog kapitala. Po hrvatskom feudalnom sistemu pravo krčmarenja imala su samo vlastela i slobodni gradovi, pa su za vrijeme građanskih revolucija 1848. hrvatski seljaci u svojim predstavkama tražili, da se i njima dade to pravo, ali u skladu sa svojim kolektivnim shvaćanjima, oni ne traže to pravo za pojedince, nego kao kolektivno preduzeće čitave općinske ili seoske zajednice i u kolektivnom interesu te zajednice: »Arende spainske koje su već prestale da se našim obćinama preda tako, da sello za sebe Bircaus (Kaocun) imade i sav dohodak da uživa a spaija u ničem da s nama pomešan nebude«[15]). Naprotiv u općinama, gdje je bio naseljen stočarski elemenat, koji je vrlo pokretan i sklon trgovini, traži se »da se ne zabranjuje nikomu koji sposobnost a i nešto k izpunjavanju takovog zanata k primanju i podvorenju putnika iskaže, točenje vina, rakie, piva i ostalog pića...«[16])

Radi ovih razlika u kulturi i u shvaćanjima, razumljivo je, da je stočarski elemenat razvijao trgovce, stvarao novčani kapital i naseljavao trgovišta i gradove, dok je zadružni elemenat ostajao na selu, a u njegova su se trgovišta i okolne gradove useljavali strani obrtnici i trgovci. Tako u početku XIX. vijeka gradovi u građanskoj Hrvatskoj ne samo da nisu bili dovoljno razvijeni, nego ni strani elementi u njima nisu još bili dovoljno asimilirani. Zbog toga su prve novine, koje su počele izlaziti u Hrvatskoj, bile pisane na njemačkom jeziku i od onda pa do danas stalno je postojala potreba izlaženja lokalnih njemačkih novina.

15) Iz molbe općine »Csakovačke« banu Jelačiću, isp. Jelačić, op. cit.

16) Iz molbe »Općine Kameral Moravica« banu Jelačiću, ibid.

Naprotiv u Krajini, gdje je stočarski elemenat naseljavao trgovišta, hrvatski je elemenat prevladavao nad stranim. Ako još dodamo k ovome, da se u građanskoj Hrvatskoj ni poslije revolucija 1848. nije moglo odjednom prekinuti sa svim ostacima feudalnih shvaćanja, onda će nam biti jasno, zašto mali građanski elemenat za vrijeme građanskih prevrata u Monarhiji nije u Hrvatskoj došao do jačeg izražaja. Da taj elemenat ipak nije bio potpuno neaktivan, vidimo po tome, što narodna skupština od 25. ožujka 1848. u Zagrebu traži: »Podignutje narodne banke. Povratjenje naših narodnih kasah i glavnicah, koje su se do sada upravljale u Ugarskoj, i povratak imanjah i kasah fiškalskih. Ove kase i glavnice morati će upravljat naš odgovorni ministerium financiah. Neka se sve mitnice (malte) na medji naše zemlje i deržavah slavonsko- i talijansko-austrianskih ukinu i slobodno obćenje između rečenih deržavah i nas neka se proglasi. Svekolike pako pošte u trojednoj kraljevini neka se u svemu podlože našemu domaćemu ministeriu.«

VIII.

Međutim, unatoč svim zaprekama, privredni život se razvija u Hrvatskoj, a s tim u vezi razvijaju se gradovi, jača se i asimilira se građanski sloj. Još 1890. krčmarski je obrt najjači brojem privrednika (gotovo jednu desetinu svih privrednika), što znači,

da je stvaranje novčanog kapitala još u povoju, ali već 1905. oko 10% stanovništva Hrvatske i Slavonije bavi se trgovinom, obrtom i industrijom. S tim u vezi naročito se razvija Zagreb. Godine 1860. Zagreb ima svega oko 20.000 stanovnika. Tada dobiva željeznicu i već na početku XX. vijeka Zagreb je više nego udvostručio svoje stanovništvo. Ranije je Zagrebom vladao Gornji Grad, ali već od osamdesetih godina utjecaj je Donjega grada sve snažniji i uporedo sa snaženjem i sve jačim utjecajem malog građanskog elementa razvijat će se intenzivni hrvatski nacionalizam, koji će pokazivati sve osobine građanskog nacionalizma, a te su: zahtjev da se narodnoj individualnosti prizna prednost pred drugim vrijednostima; težnja za potpunom političkom samostalnošću i za ekonomskom nezavisnošću, nacionalna ekskluzivnost i razvijanje nacionalne mistike.

Uporedo s jačanjem malog građanstva dolaze do izražaja lokalni interesi i problemi zaštite tih interesa. Mali trgovački i obrtnički kapital teži da se razvije u industrijski kapital i financijski kapital. U tu svrhu potrebna je gospodarska i politička nezavisnost, potrebna je zaštita i unapređivanje domaće privrede protiv strane konkurencije, bilo na vanjskom, bilo na unutrašnjem tržištu. Ideja narodne individualnosti i suverenosti savršeno odgovara tim težnjama, a to je baš program »stranke prava«, prve hrvatske građanske stranke u pravom značenju te riječi: »U obće, stanovište te stranke uviek bijaše, jest i ostaje: podpuna nezavisnost hervatske deržave, podpuna suverenost hervatskoga naroda unutar granicah deržavnoga prava toga naroda, ujamčena medjunarodnimi ugovori . . . Politika naša zahtjeva, da Hervati žive deržavno ne **u** ili **pod** Austrijom, nego **uz** Austriju . . . Sabor deržavni Hervatah, a ne kakovi zajednički austrijski rajhsrati, senati, delegacije, parlamenti itd. da rešivaju nad kervlju i novcem našim; — da se riešiva izključivo voljom naroda hervatskoga: da li je pravedno, i da li nam je korisno Austriju u ovom ili onom pitanju hervatskom kervlju i novcem poduprieti i pomoći? Pa ako da, koliko bi se imalo u tu sverhu narodnoga novca i kervi dopitati?«[17])

U tim izmijenjenim okolnostima sve se više uviđa ekonomska zarobljenost Hrvatske, sve je jača opozicija protiv Nagodbe i sve se jače naglašava potreba financijalne samostalnosti, pridizanje domaće privrede, kao i potreba sudjelovanja najširih slojeva u političkom životu. I dok su ranije političke stranke mimoilazile ova pitanja u svojim programima, sada »Najprečom svojom i neodgodivom zadaćom smatra hrvatska stranka prava: reformu današnjeg izbornog reda, dalje promjenu današnje financijalne nagodbe s Ugarskom, i to tako, da Hrvatska dobije podpunu svoju financijalnu samostalnost, zatim zaštitu seljačkog posjeda, obrtničkog i radničkog stališa i lične slobode; napokon podpunu slobodu štampe i udruživanja«[18])

U isto vrijeme nastaje i razlikovanje interesa pojedinih skupina tako, da pod konac 1903. postoji u Hrvatskoj dvanaest političkih stranaka: narodna stranka (mađaroni), hrvatska stranka prava, Star-

[17]) Evgenij Kvaternik, op. cit. str. 31 i 40.
[18]) Rezolucija »Hrvatske stranke prava« od 29. I. 1908.

čevićeva stranka prava, napredna stranka, vladina srpska stranka, radikalna srpska stranka, samostalna srpska stranka, stranka socijalnih demokrata, hrvatska radnička stranka, katolička stranka, seljačka stranka, kršćansko-socijalna stranka[19]).

Na taj su način radikalni hrvatski nacionalizam već u početku njegova razvitka suzbijala ova razlikovanja pojedinih skupina i njihovih interesa. Te su okolnosti nastale radi krize seljaštva u vezi s naglim raspadanjem zadružnog ekonomskog sistema; zatim uslijed porasta proletarijata i opadanja obrta poradi razvitka industrije i učestalosti industrijskih kriza; konačno poradi pojačane djelatnosti katoličke crkve i organiziranja posebnih katoličkih pokreta.

Ali ovo cijepanje stranaka također ima izvjesnu vezu sa relativno velikim brojem intelektualaca, naročito pravnika, na području Hrvatske i Slavonije. Kod Srba toga doba, kod kojih je broj intelektualaca i njihov utjecaj razmjerno znatno manji, političke su ideologije ekskluzivno srpske i stranačko cijepanje je ograničeno.

Radikalni su hrvatski nacionalizam, osim navedenih okolnosti, još naročito ometale u njegovu razvitku ilirsko-jugoslavenske tradicije, kojima se velik dio hrvatske inteligencije nije mogao oteti, pa čak ni jedan dio pristaša same stranke prava. Ta je okolnost bila osobito povoljna za prodiranje srpske nacionalističke ideologije među hrvatsku intelektualnu omladinu i među samu hrvatsku inteligenciju, tako da je svjetski rat i 1918. godina za-

---

19) Josip Horvath, »Izmjena generacija«, Obzor Spomen knjiga, str. 24.

tekla Hrvate razdvojene i bez izgrađene zajedničke ideologije, koja bi najbolje zaštićivala njihove interese. Na taj način su oni bili nespremni i u podređenom položaju prema Beogradu, a osim toga potpuno neobaviješteni o političkim prilikama u Srbiji i o stvarnim namjerama srpskih vladajućih slojeva, jer »nema sumnje, da se hrvatske stranke, napose Starčevićanci, ne bi mogle bile dovesti u Beograd, da su centralističke težnje srpske vlade u Zagrebu bile potpuno poznate«[20]). Razumljivo je, dakle, da će tek događaji i okolnosti poslije 1918. godine biti u prilog nesmetanom razvitku radikalnog i ekskluzivnog hrvatstva.

IX.

Uporedo sa razvitkom hrvatskog nacionalizma razvija se i hrvatska nacionalna mistika. Svaka nacionalna mistika prolazi u toku svog razvitka u glavnom kroz dvije faze, koje odgovaraju dvjema osnovnim težnjama u razvitku građanskog nacionalizma. Težnja je građanskog nacionalizma u početku razvitka, da integrira, da poveže uzajamno u jednu individualnost sve dijelove i sve skupine, koje mogu da se povežu u jednu cjelinu, na osnovu izvjesnih zajedničkih simbola, kulturnih osobina i ekonomskih interesa. Uloga je nacionalne mistike na toj razini razvitka nacionalizma u tome, da učvrsti unutrašnju privrženost i među onim skupinama, čiji su

---

20) Josip Horvath, »Hrvatska politika u svjetskom ratu«, Obzor Spomen knjiga, Zagreb, 1936, str. 65, cit. iz Dr. Paulove »Jugoslavenski odbor«.

posebni interesi inače u međusobnoj oprečnosti. U ovoj fazi razvitka nacionalna mistika razvija se uglavnom na predaji iz narodne prošlosti. Ta se prošlost idealizira i njeni se nosioci slave kao narodni junaci, a nastupajuća pokoljenja su puna ponosa na svoju slavnu prošlost, pa traže, da i sadašnjost i budućnost budu barem isto toliko slavne i velike. Na taj način nacionalna mistika postala je vrlo važan činilac u kulturnom i političkom razvitku svakog naroda.

Međutim, čim se pojedini narodi razviju i osnaže, pojavljuju se kod njih potrebe i težnje za ekspanzijom, razvija se kod njih šovinizam i nacionalni imperijalizam. Na ovoj razini u razvitku nacionalizma uloga je nacionalne mistike, da opravda ekspanziju, da prikaže nacionalni imperijalizam kao prijeko potreban i u interesu baš onih naroda ili skupina, na čiji se račun ta ekspanzija vrši. U ovoj fazi razvitka nacionalizma mistika se izgrađuje na idejama o superiornim i inferiornim narodima i rasama, o višim i nižim kulturama, kao što smo već ranije naveli slučaj Nijemaca i Mađara u odnosu prema Slavenima. Tako je i kod Srba na pr. nacionalna mistika u prvoj fazi razvitka srpskog nacionalizma bila izgrađivana na podlozi kosovskog mitosa i na ideji o »Dušanovom carstvu«, dok je u drugoj fazi svoga razvitka ta mistika bila izgrađivana još i na ideji o superiornosti »dinarske rase«.

Budući da Hrvati nisu imali potpune političke samostalnosti u vremenu, kada se razvijao njihov nacionalizam, to je i hrvatska nacionalna mistika uglavnom bila još u početnoj fazi svog razvitka. U toj mistici je uz idealizaciju prošlosti naročito na-

glašena ideja mučeništva, stradanja, i nepravde, kao i ideja o obrani zapadno-evropske civilizacije, o predziđu kršćanstva i uopće o naročitoj ulozi i važnosti Hrvata za održanje zapada: »Dok postoji drevni jaz između sredozemnog Istoka i Zapada i puca još daleko veći jaz između Azije i Evrope,... hrvatski nacionalizam označuje jedan od najsnažnijih bedema zapadne civilizacije. Dok je ova ugrožena, a danas jeste, hrvatski nacionalizam ne znači samo ljubav prema rodnoj grudi i hrvatskim domovima na njoj, on ne znači lokalni patriotizam, već lojalnu službu čitavom bijelom Zapadu. I zato je on apsolutno pozitivan.«

Ova vjera u potrebu Hrvata za održanje zapadnoevropske civilizacije ima vezu s neograničenim povjerenjem, koje su nosioci hrvatskog nacionalizma poklanjali zapadnim velevlastima, slijepo se pouzdavali u njih i uporno očekivali njihovu pomoć usprkos mnogih razočaranja: »A da europejska politička važnost vojuje za onaj narod, koji se pruža od Soče do Bojane uz Adriatik, a drugom se nogom upro u Dunav: mogao bi to samo mahnitac zatajiti.«[21])

To očekivanje pomoći izvana dokaz je pomanjkanja pouzdanja u vlastite snage i u vezi je s tim, što se je hrvatska nacionalistička ideologija razvijala u okolnostima kada malograđanstvo, kao nosilac ekskluzivnog i revolucionarnog nacionalizma, nije bilo dovoljno razvijeno; ono je bilo upravo neznatno po svojoj brojčanoj i po svojoj ekonomskoj snazi u odnosu prema okolnim naro-

---

[21]) Evg. Kvaternik, op. cit. str. 38.

dima, koji su prodirali u pravcu hrvatskih krajeva. Iz tih razloga javlja se kod hrvatskog građanstva pomanjkanje pouzdanja u vlastite snage i stalni problem: na koga se osloniti i od čije pomoći očekivati manje zlo.

Otuda valjda nekoliko orijentacija u ranijoj nacionalnoj politici Hrvata: mađarska, austrijska, zapadno-evropska, ruska i srpska, i nikakovo čudo, što su pojedini ideolozi u toku svoje političke karijere promijenili po nekoliko puta svoju orijentaciju. Iz tih je razloga valjda i revolucionarstvo uvijek bilo više teoretske nego praktične prirode. Bez jačeg dodira sa seljačkim slojevima, a uz slabo razvijeno građanstvo, na relativno malenom autonomnom području, pod pritiskom neuporedivo jačih protivnika, sasvim je razumljivo, da se je kod hrvatske inteligencije razvijala mistika o mučeništvu, o stradanju i o nepravdi i da se je s tim u vezi razvijao kod njih i osjećaj slabosti, osjećaj neizvjesnosti i nesigurnosti, kao i potreba zaštite i pomoći bilo od koga. U vezi s tim je valjda i sklonost podcjenjivanju vlastitih vrijednosti i precjenjivanju vrijednosti zapadnoevropske civilizacije, što je česta pojava kod hrvatskih građanskih intelektualaca.

X.

Međutim razvijao se je u Hrvatskoj seljački pokret. Njegovi ideolozi su došli u užu vezu sa hrvatskim seljačkim slojevima i osjetili njihovu latentnu revolucionarnu snagu, koju je trebalo pokrenuti i iskoristiti u interesu seljaka i čitavog

hrvatstva. U doticaju s tim izvorom narodne snage razvijalo se i pouzdanje u vlastite sile.

Proučavanjem hrvatskog seljaštva, njegovih potreba i njegovih težnja, ideolozi hrvatskog seljačkog pokreta došli su do zaključka, da hrvatsko seljaštvo posjeduje svoju autohtonu, svoju vlastitu kulturu, koja je drukčija od kulture njegove g o s p o d e, a hrvatski narod da je s e l j a č k i n a r o d i prema tome da je ova seljačka kultura, da su težnje seljaka i njegove potrebe od prvenstvene važnosti za nacionalni život Hrvata.

Uporedo s tim shvaćanjima prestalo se sa idealiziranjem prošlosti, kao i sa vjerom u nadmoćnost zapadno-evropske civilizacije. Nastale su težnje, da seljački narod svojom vlastitom snagom sebe uzdigne u cilju potpune političke, kulturne i socijalno-ekonomske slobode: »... dok su gospoda nastojala urediti Hrvatsku »po uzoru« Europe. Njihov je ideal bio izjednačiti narodni život u Hrvatskoj sa životom u zemljama zapadno-evropske građanske civilizacije i bez obzira na to, da li takav život odgovara potrebama, shvaćanjima i mogućnostima hrvatskog seljaštva.«[22])

Time su u hrvatskom političkom životu nastala dva različita shvaćanja o pojmu narodnosti i s tim u vezi se razvijaju uporedo dva smjera u nacionalnim političkim ideologijama Hrvata. Jedno je građansko shvaćanje, koje naglašava solidarnost svih slojeva bez obzira na posebne interese pojedinih staleža. To shvaćanje i dalje razvija nacionalnu mistiku pojačanu teorijama o rasnoj i kulturnoj

[22]) Vladko Maček, »Bit hrvatskog seljačkog pokreta«. Obzor Spomen knjiga, op. cit. str. 199.

nadmoćnosti. Ovo se shvaćanje prema tome i dalje oslanja na ustanove zapadno-evropske civilizacije i pod utjecajem je poslijeratnih građanskih nacionalističkih ideologija, koje se razvijaju na zapadu.

Drugo je shvaćanje seljačko, koje razbija nacionalnu mistiku, ne priznaje rasne teorije ni ideju o solidarnosti interesa svih slojeva, jer je posljedica tih ideja bila »da je građanstvo nametnulo seljaštvu svoja shvaćanja i svoje poglede, koji su odgovarali građanskim interesima. Međutim životna je potreba seljaštva, da preuredi društveni poredak prema svojim shvaćanjima i interesima, t. j. da ostvari seljačku državu u kojoj će se svi društveni slojevi ravnati prema životu i potrebama seljačkoga naroda; a da se ovaj cilj postigne, potrebna je izmjena današnjeg državnog i društvenog poretka, jer ne smije seljaštvo ostati vječno samo objekt bilo koje brige i skrbi, bilo pljačke i izrabljivanja sa strane drugih staleža.«[23])

Sa gledišta seljačkog pokreta prema tome shvaćanja koja je donijela građanska revolucija bila su »na štetu seljaštva, radnika i svih slabijih, a koristila samo onima koji su imali u ruci novac i vlast«.[24])

XI.

Ove ideološke kao i izvjesne kulturno-regionalne razlike unutar hrvatskog naroda ne znače da se one mogu iskoristiti u svrhu razbijanja hrvatstva kao političke i nacionalne snage. Hrvati su u toku

23) Ibid. str. 199 i 200.
24) Ibid. str. 199.

od deset stoljeća razvili svoju nacionalnu svijest i formulirali minimum svojih nacionalnih zahtjeva. Hrvatstvo je prema tome, i ako u neznatnoj mjeri podvojeno unutra, postalo potpuno jedinstveno prema vani, a to je jedna od osnovnih značajka ekonomski i politički razvijenog naroda.

II. DIO

AUTOHTONA KULTURA I NACIONALIZAM[1])

I.

Politički razvitak Hrvata usko je povezan sa njihovim kulturnim razvitkom. Kulturni je razvitak zapravo prethodio političkom razvitku Hrvata i znatno utjecao na političku orijentaciju i politička shvaćanja kod Hrvata. Ali kao što se to uvijek događa u društvenim odnosima, da su utjecaji društvenih pojava obostrani, tako je i u ovom slučaju ne samo kulturni razvitak utjecao na politički, nego je i politički razvitak utjecao isto tako na kulturnu orijentaciju Hrvata.

Međutim i kulturni i politički razvitak kod Hrvata uslijed raznih povijesnih i društvenih razloga bio je različit u raznim hrvatskim krajevima, a bio je različit isto tako i u raznim slojevima društvenim. Te su razlike naročito zapažene između građanskih s jedne strane i seljačkih slojeva s druge strane. Tako je na primjer »jugoslavenska ideja« imala najprije snažni utjecaj na kulturnu, a kasnije i na političku orijentaciju hrvatskih građanskih slojeva, dok je ta ista ideologija bila od mnogo manjeg značenja za kulturnu i za političku orijentaciju hrvatskog seljaštva.

Građanski su slojevi kod Hrvata nametnuli svoja kulturna i politička shvaćanja i društvenim

---

1) Štampano u kalendaru »Napredak«, Sarajevo, 1938.

naukama, koje su i inače vrlo osjetljive na kulturne i na političke utjecaje, a kod Hrvata su se te nauke počele razvijati uporedo sa razvitkom ideje narodnog jedinstva svih južnih Slavena. To je bio razlog, da su kod nas i povijesne nauke i etnologija i političke nauke, a i druge društvene nauke polazile sa jedne pretpostavke, koja je unaprijed bila prihvaćena bez diskusije, a to je: pretpostavka, da je društveni razvitak svih južnih Slavena bio jednoobrazan; ta je naime pretpostavka odgovarala ideji kulturnog i političkog jedinstva slavenskih naroda u Podunavlju i na Balkanu. Najbolji dokaz takove kulturne, političke, a uz to i znanstvene orijentacije hrvatskih građanskih slojeva je u tome, što se je prva najviša kulturna i znanstvena ustanova kod Hrvata nazvala »Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti«.

Ideja jednoobraznog kulturnog i političkog razvitka ostala je kao apsolutna pretpostavka i onda kada je jedan dio hrvatskih građanskih slojeva počeo razvijati hrvatski građanski nacionalizam; s tom razlikom jedino, što su ovi pretpostavljali, da su ne svi južni Slaveni, nego svi Hrvati, bez razlike kraja i društvenog sloja, prošli kroz jednoobrazan kulturni i politički razvitak. Ti su građanski slojevi naime identificirali svoj kulturni i politički razvitak sa kulturnim i političkim razvitkom čitavog naroda.

Kad ovakav razvitak znanstveni, kulturni i politički kod hrvatskih građanskih slojeva imamo na umu, onda nam je sasvim razumljivo, da današnje znanstvene ideje i teorije, koje razbijaju dosadašnju jugoslavensku i dosadašnju hrvatsku građansku tradiciju, naročito u društvenim naukama, izazivaju snažnu reakciju sa strane hrvatskih građanskih slojeva, bez obzira na njihovu današnju političku orijentaciju. Tako na primjer problem autohtone kulture Hrvata izaziva jednako snažno negodovanje i sa strane jednog dijela hrvatskih građanskih nacionalista, kao i sa strane hrvatsko-jugoslavenskih nacionalista.

Osim jugoslavenskih tradicija postoje još i druge neke okolnosti, koje su također utjecale na dosadašnju kulturnu, političku i znanstvenu orijentaciju hrvatskih građanskih slojeva. Tu dolazi u prvom redu utjecaj zapadno-evropske civilizacije, a onda posebno utjecaj samog katolicizma.

Hrvati su teritorijalno položeni na graničnom području zapadno-evropske civilizacije. Na području, gdje je zapadno-evropska civilizacija zahvatila hrvatske građanske slojeve, ali nije uspjela da prodre među hrvatsko seljaštvo. Time je nastao izvjestan antagonizam između hrvatskog grada i hrvatskog sela, jer hrvatski građanski slojevi, obuhvaćeni i zarobljeni shvaćanjima i načinom života zapadnoevropske civilizacije, nisu uvijek mogli da shvate vrijednosti one kulture, koju je očuvalo selo.

II.

U raspravljanju pitanja naše autohtone kulture, koju je očuvalo selo, i zapadno-evropske civilizacije, koja je zahvatila grad, moramo najprije postaviti oštru razliku između pučkog društva i tehnološkog društva, kao i razliku između jednostavnog društva i složenog društva. Isto tako moramo biti na čistu s time, što je svrha društva, da bismo mogli sa

gledišta te svrhe prosuđivati o vrijednostima pojedinih kultura i civilizacija.

Razlika između pučkog i tehnološkog društva je u stepenu tehničkog napretka, u stepenu tehničke savršenosti. Pučko je društvo svako ono društvo gdje je napredak tehnički minimalan, dok je tehnološko društvo svako ono društvo u kojemu je napredak tehnike postigao relativno visoki stepen savršenstva. Tako je zapadno-evropska civilizacija tehnološko društvo, dok je naše selo pučko društvo.

S druge strane jednostavno društvo je takovo društvo, kod kojega postoji minimum društvenog razlikovanja bilo u vertikalnom bilo u horizontalnom pravcu, dok je složeno društvo takovo gdje postoji snažno naglašeno društveno razlikovanje i u vertikalnom i u horizontalnom pravcu. Društveno razlikovanje u vertikalnom pravcu to je na primjer razlikovanje društva na gornje i na donje slojeve, na one koji vladaju i one koji su vladani, na ekonomski jače i na one koji su ekonomski iskorišćavani, itd. Društveno razlikovanje u horizontalnom pravcu je na primjer razlikovanje članova nekoga društva prema njihovom zanimanju, znanju, kulturi, vjeri, mišljenjima, ponašanju, odijelu, psihičkim osobinama, itd. Zapadno-evropska civilizacija je društvo koje je vrlo oštro diferencirano i u horizontalnom i u vertikalnom smjeru; to je prema tome složeno društvo, dok je naša autohtona kultura jednostavno društvo, jer je naše selo ostalo minimalno diferencirano i u vertikalnom i u horizontalnom smjeru.

Međutim moramo već ovdje napomenuti, da nije svako jednostavno društvo jednako, nego da i među

tim društvima, kao i među složenim društvima mogu postojati velike razlike u pitanju društvenog uređenja, ekonomske i političke organizacije, raspodjele dobara, rodbinskih odnosa, sistema odgoja, društvene sigurnosti, izgrađivanja ličnosti, religioznih i moralnih shvaćanja, itd. Tako i u hrvatskom selu, koje je organizirano kao jednostavno i kao pučko društvo, možemo naći kulturnih razlika, koje su nastale uslijed raznih okolnosti u kojima se hrvatsko selo nalazilo i uslijed raznih utjecaja kojima je hrvatsko selo bilo podvrgnuto od doseljivanja u Podunavlje i na Balkan pa sve do danas.

Zapadno-evropska civilizacija, koja je po svom sastavu tehnološko i složeno društvo, potpuno je zahvatila građanski elemenat u hrvatskim krajevima. Ta je civilizacija nastala poglavito spajanjem elemenata stare grčke kulture, stare rimske kulture, kršćanstva, semitske kulture i kultura raznih germanskih naroda. Njena je naročita zasluga što je omogućila veliki tehnički napredak, što je razvila trgovinu, promet i međunarodne veze, a s time i svjetsku orijentaciju, kao i veliku akumulaciju bogatstva, odnosno veliko nagomilavanje dobara. Međutim s druge strane, ta se kultura i civilizacija ističe velikom nejednakošću u raspodjeli dobara, snažno razvijenim egocentrizmom u individualnim i u međunarodnim odnosima, velikom krvožednošću i ratobornošću, kao i pomanjkanjem razvijenijih humanih osjećaja i osjećaja pravičnosti. Povijest te civilizacije u stvari je povijest međusobnog ubijanja i istrebljivanja u interesu pojedinaca i u interesu manjih skupina. K tome je u toj civilizaciji neobično razvijen osjećaj superiornosti, osjećaj nadmoćnosti

pojedinih kultura i naroda nad drugim kulturama i narodima, tako da pripadnici zapadno-evropske civilizacije na narode i pojedince koji pripadaju drugim kulturama ili za koje smatraju da nisu dovoljno »civilizirani« gledaju sa velikim prezirom. S tim u vezi je i neshvaćanje, a često i prezir naših građanskih slojeva za potrebe seljaka i za njihovu pučku kulturu.

Ako cijenimo civilizaciju sa gledišta sreće i ličnog zadovoljstva što većeg broja njegovih članova, onda je zapadno-evropska civilizacija baš takovo društvo, u kojemu je vrlo mali broj pojedinaca lično zadovoljan, a i taj mali broj zadovoljnih izgrađuje svoje zadovoljstvo uglavnom putem iskorišćavanja svih ostalih članova društva i na njihovu štetu. Nezgodne posljedice zapadno-evropske civilizacije po narode, koji još nisu izgubili ili potpuno napustili svoju vlastitu autohtonu kulturu, tako su očite, da se danas mnogi sociolozi bave problemom, kako da se očuvaju razne autohtone kulture od zaraženja sa zapadno-evropskom civilizacijom. Pokušaji, da se prenese samo tehnički napredak zapadno-evropske civilizacije, ali bez duhovne sadržine te civilizacije, već su učinjeni po odobrenju holandeske vlade u njenim kolonijama. U vezi s takovim pokušajima sprječavan je dolazak misionarima bilo koje vjere, jer su misionari uvijek bili preteče širenja tuđih kulturnih shvaćanja; na toj su podlozi urođenici bivali i ekonomski i moralno iskorišćavani od stranaca, i ako to nije bio cilj misionara.[2])

[2]) Edwin Embree, Modern education of primitive peoples, Proceedings of the seminar on racial and cultural contacts, Univ. of Chicago, 1935—36.

Razbijanje starih shvaćanja i starih navika, naročito ako se to izvodi naglo i bez promišljenog plana, u stanju je da izazove nepoželjne psihičke i društvene posljedice. Te posljedice dovode često do izumiranja autohtonog stanovništva, a dotle su urođenici samo plijen stranih trgovaca i zavojevača.

III.

Hrvati su usprkos toga što su prihvatili kršćanstvo i islam, usprkos toga što su prošli kroz zapadno-evropski i kroz islamski feudalni poredak i usprkos toga što ih je djelomično zahvatio kapitalistički sistem, ipak održali sve do danas mnoge osobine svoje izvorne i samorodne kulture. Već smo napomenuli, da ta autohtona kultura nije jednoobrazna, jer su se Hrvati našli na području na kojem su se križali mnogovrsni kulturni utjecaji i razni dijelovi Hrvata živjeli su u najrazličitijim okolnostima. Međutim zadatak je sociologa i političara, da putem odgoja, putem političkih pokreta i putem društvenog uređenja propagiraju baš onakove osobine naše vlastite kulture, koje će najbolje omogućiti sreću i lično zadovoljstvo najvećem broju Hrvata.

Ako uporedimo dva naša izvorna društvena sistema: zadružni i plemenski,[3]) odmah će nam biti jasno, koji od ta dva različita društvena uređenja bolje odgovara postavljenom cilju. Zadružni je sistem zasnovan na kooperaciji, na saradnji svih članova u cilju ekonomske, političke i moralne zaštite

[3]) Uporedi Dinko Tomašić: Društveni razvitak Hrvata, Zagreb, 1936.

podjednako svih članova zajednice. Zato kažemo da je to sistem ekonomske i političke demokracije. Taj sistem pruža maksimum sigurnosti svojim članovima i zato takovo društveno uređenje izgrađuje duševno uravnotežene ličnosti, odgaja smisao za društvenu pravdu, smisao rada i saradnje za zajedničko dobro, razvija humane osjećaje i težnju za miroljubivim odnosima sa drugim društvenim zajednicama.

Plemensko društveno uređenje naprotiv osnovano je na egocentričnoj i na kompetitivnoj podlozi. U takovom društvenom uređenju pojedinci se individualno natječu sa svrhom unapređivanja svojih ličnih ciljeva često bez obzira na zajedničko dobro zajednice. Uslijed toga u tom društvu nema ni ekonomske ni političke ni moralne sigurnosti za veliki dio njegovih članova. U tom društvu su i imovina i vlast nejednako podijeljene, a i moral i društveni ugled su različiti kod raznih članova i skupina toga društva.

Radi toga se plemensko društvo približuje složenom društvu u tome što i u plemenskom kao i u svakom složenom društvu postoji vrlo naglašena vertikalna diferencijacija. I plemensko društvo se dijeli na gornje i donje slojeve; to su ugledni rodovi i neugledni rodovi. Plemensko se društvo dijeli na vladajuće i vladane; vladajući su one kuće kojima po nasljednom redu pripada vlast u rodu i plemenu, a svi ostali su vladani. Isto se tako plemensko društvo dijeli na ekonomski jače i ekonomski iskorišćene. Vodeće kuće i jaki rodovi su ekonomski jači i oni ekonomski iskorišćavaju manje ugledne kuće i naročito slabije rodove.

Međutim plemensko se društvo razlikuje od složenih društava u tome što nema u njemu nikakovog razlikovanja u horizontalnom pravcu, to jest svi članovi plemena posjeduju istu kulturu, isto znanje, imaju jednake navike i običaje, jednaku vjeru, isto zanimanje i jednaku nošnju. Uslijed velike vertikalne diferencijacije, individualističkog sistema odgoja i pomanjkanja jače psihičke discipline, ovo društvo favorizira razvijanje duševno neuravnoteženih i agresivnih pojedinaca, koji svi teže za isticanjem i za vodećim ulogama u društvu, pa je otešćan kooperativni rad u interesu čitave zajednice.

To međutim ne znači, da svi članovi plemenskog društva posjeduju takove duševne osobine. Spomenute duševne osobine u stvari su osobine vodećih slojeva u plemenskom društvu, a naročito su to osobine članova uglednih kuća, kojima po nasljedstvu pripada ekonomsko i političko vodstvo. Baš radi tih okolnosti pripadnici donjih slojeva našeg plemenskog društva često su se fizički opirali političkom i ekonomskom iskorišćavanju sa strane vodećih kuća i uglednih rodova, a to objašnjava mnoge događaje iz najranije političke povijesti Hrvata.

Osim ova dva glavna autohtona kulturna sistema mogu se naći kod Hrvata još i ostaci i utjecaji kulture romaniziranih balkanskih stočara (Vlaha). Njihova društvena organizacija još nije dovoljno ispitana, ali se može uglavnom reći, da su ove skupine bile nomadske, da je kod njih individualizam bio vrlo razvijen i da su neki oblici njihove društvene organizacije bili više privremenog značaja, pa prema tome njihova društvena organizacija nije bila niti dovoljno razrađena niti dovoljno

učvršćena ili stabilna. Ovi su nomadi bili djelomično asimilirani od Srba, a djelomično od Hrvata, ali je razumljivo, da su u toku asimilacije u nekim krajevima mogli ostati jači ili slabiji utjecaji ovog nomadsko-individualističkog društva.

IV.

Nacionalizam kao društveni pokret, koji teži za što jačom integracijom svih dijelova jednoga naroda, bit će najuspješniji i najtrajniji onda, kada je u stanju da svojom sadržinom odgovara shvaćanjima i zadovoljava potrebe što većeg broja članova toga naroda. Zato je i razumljivo, da je hrvatski seljački pokret kao nacionalni pokret imao daleko više uspjeha nego ijedan drugi politički i socijalni pokret kod Hrvata. Seljački je naime pokret za osnovu svoje političke ideologije i društvene filozofije uzeo elemente naše autohtone zadružne kulture, a društvena organizacija i shvaćanja te kulture najbolje odgovaraju interesima i težnjama najvećeg broja Hrvata, a naročito interesima i težnjama hrvatskog seljaštva, radništva i maloga građanstva.

I građanski su slojevi kod Hrvata izgrađivali svoje nacionalističke ideologije. Međutim ti su slojevi bili potpuno zarobljeni shvaćanjima zapadnoevropske civilizacije i njenom društvenom organizacijom, a nisu poznavali i prezirali su kulturu sela; njihovi pokreti i ideologije nisu bili ništa drugo nego kopija zapadno-evropskih nacionalističkih pokreta i drugih političkih i političko-religioznih pokreta, pa su morali doživjeti potpuni slom, jer ti pokreti ne

odgovaraju niti interesima a niti shvaćanjima najvećeg broja Hrvata.

Ne samo to, nego su ti pokreti ponekad bili upereni direktno protiv interesa hrvatstva, jer su težili ili da cijepaju Hrvate ili da ih iskoriste u interesu tuđih nacionalističkih pokreta.

Tako je na primjer težnja izvjesnih građanskih slojeva, da izjednače hrvatstvo i katolicizam, vrlo pogibeljna sa gledišta hrvatskih nacionalnih interesa. Nema sumnje da veliki dio Hrvata pripada katoličkoj vjeri, ali isto tako jedan dio Hrvata pripada islamu i drugim vjerama. Izjednačiti hrvatstvo i katolicizam znači odreći se bosanskih Hrvata muslimana. Osim toga katolicizam je samo jedan od mnogih elemenata hrvatske narodne kulture, ali to nije niti njen osnovni niti njen najvažniji elemenat; vidjeli smo naprotiv, da su kod Hrvata baš elementi one kulture, koja je postojala još prije katolicizma, uzeti kao podloga najjačeg i najvećeg hrvatskog političkog i društvenog pokreta, a prema tome i kao podloga hrvatskog nacionalizma. Poznato je k tome, da je katolicizam univerzalni pokret, dok je nacionalizam lokalni pokret; izjednačiti katolicizam sa hrvatstvom značilo bi staviti hrvatstvo u službu univerzalnih težnja katoličke crkve.

S druge pak strane neki su građanski slojevi kod Hrvata, u nedostatku poznavanja autohtone kulture hrvatskog seljaštva, uzeli kao podlogu svoje nacionalističke ideologije elemente germanske autohtone kulture ili elemente srpske autohtone kulture. S tim u vezi su jedni pokušali da hrvatskom nacionalizmu postave kao podlogu nordijski mit, to jest ideju o gotskom podrijetlu Hrvata i mit o su-

periornosti germansko-nordijske rase, a drugi su opet htjeli da kao podlogu hrvatsko-jugoslavenskog nacionalizma postave kosovski mit, junačku narodnu pjesmu i ideju o superiornosti dinarskog tipa. Tako je hrvatski građanski nacionalizam, u pomanjkanju vlastite podloge i čvrste osnove, na kojoj bi se mogao razvijati, doživio potpuni slom.

V.

Svaki se građanski nacionalizam služi kao sredstvom nacionalističke propagande uljepšavanjem narodne prošlosti, stvaranjem mitosa o narodnom geniju i propagiranjem ideje o potrebi solidarnosti svih društvenih slojeva u nacionalnom interesu. Nema sumnje, da sve ovo pomaže razvijanju nacionalne svijesti, ali taj način gledanja na narodnu prošlost i na narodnu sadašnjost isto tako služi održavanju dominacije građanskih slojeva nad ostalim slojevima; kod Hrvata to znači dominaciju neznatne manjine nad golemom većinom naroda. Zato je hrvatski seljački pokret u propagiranju nacionalne svijesti kod Hrvata išao drugim putem. Ovaj pokret kritički gleda na prošlost i kritički gleda na sadašnjost, ali istovremeno razvija ideologiju, koja može zadovoljiti i osjećaje i interese najvećeg broja Hrvata. Iz tih razloga je hrvatski seljački pokret stvarno prvi integrirao sve dijelove Hrvata i povezao ih u jednu cjelinu osjećaja i interesa u pravcu njihove političke, ekonomske i kulturne emancipacije.

ZADRUŽNA KULTURA I HRVATSKI SELJAČKI POKRET[1])

Antun Radić je protumačio i shvatio kulturu kao život, način života, t. j. kao skup svih društvenih odnosa, svih mišljenja, shvaćanja i ponašanja neke određene skupine. Prema ovome shvaćanju svaka ljudska zajednica i svaki narod izgrađuje svoju vlastitu kulturu koja najbolje odgovara njegovim težnjama i potrebama. Međutim svaki je narod, pa i hrvatski, sastavljen od različitih skupina i svaka od tih skupina nastoji više ili manje da svoja shvaćanja i svoje interese nametne ostalima. Te se protivnosti naročito zapažaju u kulturnim razlikama između sela i grada: »Gospoda imaju svoju, narod svoju kulturu«, kaže Antun Radić. Grad živi svojim posebnim životom, različitim od života sela, pa su i shvaćanja i težnje grada često takove da dolaze u protivnost sa potrebama, težnjama i shvaćanjima sela.

Najveća neprilika je u tom, što se grad često povađa za mislima i shvaćanjima tuđih naroda, a ne pozna i ne mari za potrebe i težnje okolnog sela, dakle ne zna za potrebe i težnje svoga vlastitoga naroda; otuda potječe i sukob između grada i sela i otuda često potpuna zapuštenost našega sela istovremeno dok se gradovi po svom vanjskom izgledu, po svojim ustanovama i po udobnosti, kao i po svom načinu i standardu života, ne razlikuju od najrazvijenijih gradova u zapadnoj Evropi.

[1]) Štampano u »Pregledu«, Sarajevo, juli-august, 1937.

Ove je razlike između grada i sela, a na štetu sela, vrlo dobro zapazio već Ante Starčević:[2]) »Građani, uopće, imaju mnogo i lepa znanja i eto dosta imanja, i svu vlast u šaka... a seljani su bez imanja i bez znanja, dakle bez prava, prem najviše rade i terpe za dobro općenito«. Ali braća Radići su bili prvi, koji su ove misli postavili kao temelj svoje politike i koji su započeli organizaciju čitavog hrvatskog puka t. j. seljaka, radnika i malih građana, dakle svih onih, koji su do tada bili »bez imanja, bez znanja i bez vlasti«, a u cilju da se država organizira i upravlja ne samo u interesu bogatih i školovanih građana, nego u prvom redu u interesu puka, a naročito u interesu seljaka: »Naša stranka zove se i pučka, zato što je glavna njezina misao to: da i puk... ima pravo u državi odlučivati po svojem mišljenju i po svojim potrebama... i to treba posebice istaknuti zato, što sve dosadašnje hrvatske stranke priznavaju, a i vode takvu politiku, koja na pučko ili narodno mišljenje gleda malo, ili pače nimalo, ili drugim riječima: sve dosadašnje hrvatske stranke vode više manje tako zvanu »gospodsku politiku« (program Hrvatske pučke seljačke stranke iz 1905).

Međutim da bi se mogla država organizirati i upravljati tako, da to najbolje odgovara mišljenjima i potrebama puka, a naročito seljaštva, potrebno je znati kako živi narod, naročito kako žive najširi narodni slojevi, seljaštvo i radništvo, i koje su njihove potrebe i težnje. Radi toga se već u prvom programu seljačke stranke traži, da se u školama,

---

2) Antun Starčević, Ustavi Francezke, Zagreb, 1889.

osim dosadašnjih predmeta, mora učiti još i: a) poznavanje naroda i njegova života; b) društveni razvoj čovječanstva (historijska sociologija) osobito u Slavena u svezi s njihovom povješću...«

Antun Radić je bio prvi, koji je počeo sa sakupljanjem gradiva o životu i kulturi hrvatskog seljaštva i rad koji je on započeo i danas se nastavlja, te je u Zbornicima Akademije znanosti u Zagrebu sakupljeno vrlo mnogo podataka potrebnih za proučavanje života, potreba i težnja, dakle za proučavanje kulture hrvatskog puka. Svoje poznavanje naroda braća Radići su vrlo dobro primijenili kod izgrađivanja osnovnih misli i načela hrvatskog seljačkog pokreta i zato se te misli i načela i ne mogu valjano ocijeniti u čitavom njihovom opsegu, dubini i dalekosežnosti bez poznavanja hrvatske pučke i seljačke kulture.

I Antun Starčević i braća Radići bili su seljačka djeca, sinovi seljaka; ali je od osobite važnosti to, da su i Ante Starčević i braća Radići rođeni u seljačkim kućnim zadrugama i u krajevima gdje je zadružni život još bio razvijen, iako je već bio počeo opadati uslijed prodiranja ekonomskog i društvenog sistema zapadno-evropskog kapitalizma. I Antun Starčević i braća Radići su dakle mogli da u svojoj najužoj sredini i od svojih najranijih dana promatraju i jedan i drugi način društvene organizacije i da uspoređuju njihove prednosti i njihove nedostatke. Antun Starčević je običavao naglašavati, da svoja shvaćanja, svoj moralni i politički razvitak duguje u prvom redu onome što je vidio i naučio u zadruzi gdje se je rodio. Čitav svoj politički sustav izgradili su tako i braća Radići na osnovu

svog neposrednog iskustva u zadružnom životu i u najužem doticaju sa seljaštvom, proučavajući njegove potrebe, njegove misli i njegove težnje. Na tom temelju oni su izgrađivali takav politički sustav, zamišljali su takovu državnu organizaciju, koja bi najbolje zadovoljila potrebama najširih narodnih slojeva.

Temeljno je načelo tog društvenog sustava, zamišljenog od braće Radića: politička i ekonomska demokracija. Politička se demokracija po tom sustavu sastoji u vladi puka, u vladi najširih slojeva, koju oni vrše preko zastupnika, izabranih neposrednim, tajnim i općim glasanjem, ali što se tiče životnih potreba naroda, tu ima narod dati svoju privolu ravno pojedinačnim glasom (referendum), a to znači neposredna demokracija, dakle najširi sustav demokracije, koji se uopće dade zamisliti i izvesti; takva neposredna demokracija bila je najdosljednije provedena u našem narodu baš u kućnim zadrugama, gdje su svi domari birali gospodara i gospodaricu na određeno vrijeme ili dotle dok je upravljao prema njihovim željama i potrebama. S tim u vezi i Stjepan Radić traži u općinskim skupštinama za svakog predstavnika seljačke obitelji toliko glasova, koliko je u obitelji duša, a seljačku državu zamišlja kao slobodnu zajednicu slobodnih domova.

Drugo temeljno načelo seljačkog pokreta je ekonomska demokracija, koja se sastoji u zahtjevu, da je jedino lični rad i lična zasluga osnova društvenih razlika i da svakome pripadaju potpuni plodovi njegova rada. Razumije se, da ekonomska demokracija ne bi bila potpuna bez zaštite nejakih i nemoćnih i zato Stjepan Radić u programu seljačke stranke od 1921. traži sveopće osiguranje, tako da nitko bez svoje krivnje ne ostane bez sredstava za život.

Kao i političku, tako i ekonomsku demokraciju nalazimo najdosljednije provedenu u seljačkoj zadruzi, naročito u onom njenom obliku koji u Hrvatskom Zagorju i drugim nekim krajevima nazivlju skupčina. U takvom tipu kućnih zadruga postojala je potpuna politička i ekonomska demokracija. U skupčini je vlast bila u rukama svih domara, a izabrani gospodar i gospodarica nisu uživali nikakvih posebnih prava — bili su jednaki ostalima. Tu je vrijedilo načelo: »tko nije pri djelu, nije ni pri jelu«. Ali je rad bio tako podijeljen, da se je vodilo računa o fizičkim mogućnostima i o umnim sposobnostima, a naročitu zaštitu su uživala djeca i starci bez razlike spola, zatim trudne žene i porodilje.

Najveća zapreka ostvarenju seljačke države bila su uvijek ona gospoda, koja su tuđe misli i svoje interese pretpostavljala potrebama, željama i shvaćanjima puka, a naročito seljaštva. Zato ideolozi seljačkog pokreta i naglašavaju, da je seljaštvo narod, a to ne znači drugo, nego da duhovna i materijalna dobra najširih narodnih slojeva moraju biti mjerilo i putokaz opće narodne politike.

HRVATSKO SELJAŠTVO I ZAPADNO-EVROPSKA CIVILIZACIJA[1])

I.

Za posljednjih nekoliko desetljeća u čitavom je svijetu ekonomska, politička i kulturna premoć građanskih slojeva uzdrmana i pokolebana zbog pokreta širokih narodnih slojeva. Ti su slojevi s jedne strane postali svijesni, da ih građanska manjina i ekonomski i politički iskorišćava zato, da štiti i unapređuje svoje uže interese; s druge su opet strane ti slojevi došli do svijesti, da bi organiziranjem i s pomoću sredstava, koja im pruža moderna demokracija, mogli preuzeti vlast od građanske manjine i urediti državu tako, da ona što bolje odgovara shvaćanjima i interesima puka.

Građanska manjina, u opasnosti da izgubi vlast i ekonomske prednosti, reagirala je na dva načina, da bi suzbila težnje širokih narodnih slojeva: jedan način je bio s pomoću snažno razvijene protupropagande, a drugi je bio dokidanjem postojećih demokratskih ustanova. Protupropaganda, koju je povela građanska manjina da bi održala svoj povlašćeni položaj, sastojala se u prikazivanju »opasnosti« koja tobože prijeti »kulturi«, t. j. zapadnoevropskoj civilizaciji pod pritiskom težnja i zahtjeva seljaka i radnika. Najjače je isticana »komunistička opasnost«, ali ne toliko radi same

---

1) Štampano u »Savremeniku«, studeni, 1937.

stvarne mogućnosti prodiranja marksističkih ideologija, koliko radi borbe protiv demokratskih ustanova, jer je demokracija sistematski prikazivana kao takovo društveno uređenje, koje tobože u sebi krije »klicu boljševizma«. Logički rezultat te propagande bio je zahtjev, da se vladajuća građanska manjina i dalje održi na vlasti bilo kakovim sredstvima, jer je ta manjina sebe smatrala kao jedinog tvorca »kulture« i jedinu zaštitu od »komunističke opasnosti«.

Ta protupropaganda nije mogla imati nikakva odjeka u širokim narodnim slojevima, jer su baš oni imali više štete negoli koristi od »kulture«, koju su propagirali povlašćeni građani. Ali ta je protupropaganda imala naročito utjecaja na neke građanske slojeve, to jest na one, koji su sebe htjeli izdići iznad širokih narodnih slojeva, da bi se dovinuli vlasti i povlastica, koje su uživali gornji građanski slojevi. Tako su neki građanski slojevi, a i jedan dio malog građanstva, postali najjača podrška raznih diktatorskih, autoritativnih, totalitarnih i fašističkih režima; ti su režimi pod izgovorom, da je postojeći politički i kuturni poredak u opasnosti, oborili demokratske ustanove i tako znatno otešćavali širokim narodnim slojevima mogućnost da preuzmu vlast u svoje ruke.

Što se tiče Hrvata i njihove tako često isticane pripadnosti Zapadu, potrebno je bilo iznijeti na vidjelo, što zapravo znači ta zapadno-evropska civilizacija za Hrvate; a naročito što ona znači za hrvatsko seljaštvo, koje je kudikamo najjači sastavni dio najširih narodnih slojeva Hrvata. Potrebno je osim toga raspraviti, da li je sa gledišta interesa

10

najširih narodnih slojeva vrijedno, da se ta »pripadnost Zapadu« održi i da li je vrijedno, da se u interesu održanja zapadno-evropske civilizacije i Hrvata dokinu demokratske ustanove i onemogući demokratsko društveno i državno uređenje.

Prvi je bio Antun Radić koji je definitivno dao nepovoljan sud o utjecaju zapadno-evropske civilizacije na kulturni razvitak Hrvata, a naročito hrvatskog seljaštva. To je dalo poticaja njegovim sljedbenicima, da se bore protiv negativnih kulturnih utjecaja zapadno-evropske civilizacije na taj način, što su propagirali održanje autohtonih kulturnih osobina hrvatskih seljaka. Organizacioni oblik tih nastojanja jest »Seljačka Sloga«, koja je u nekoliko godina svoga rada pokazala vrlo pozitivne rezultate u smislu svojih nastojanja.

Međutim nije utjecaj zapadno-evropske civilizacije bio nepovoljan po interese seljaštva samo s kulturne strane; taj je utjecaj bio isto tako razoran i na ekonomskom području. To su davno zapazili ideolozi hrvatskog seljačkog pokreta i tražili najpodesniji način, da zaštite seljaštvo od negativnog ekonomskog utjecaja Zapada. Današnji organizacioni oblik tih nastojanja na ekonomskom području jest »Gospodarska Sloga«. U smislu rada »Gospodarske Sloge« izdao je nedavno Rudolf Bićanić raspravu o »Agrarnoj krizi u Hrvatskoj 1873—1895«. Ta je rasprava zapravo znanstveni dokumenat o destruktivnom djelovanju zapadno-evropske civilizacije na gospodarski razvitak hrvatskog seljaštva.

II.

Prije prodora zapadno-evropske civilizacije u hrvatske krajeve u njezinom kulturnom i ekonomskom obliku hrvatsko je seljaštvo živjelo podijeljeno u glavnom u dva kulturno-ekonomska područja. Jedno je bilo područje na kojemu je postojala poljoprivredna i stočarska samodostatna (autarhična) ekonomska organizacija i zadružno društveno uređenje; drugo je bilo područje na kojemu je prevladavalo ekstenzivno stočarenje, a poljoprivreda bila je od manjeg značenja. Na tom drugom području je prevladavalo u početku plemensko društvo, a kasnije patrijarhalno društveno uređenje.

Na drugom je mjestu bilo govora o utjecaju zapadno-evropske civilizacije na ta dva naša autohtona k u l t u r n a područja, a ovdje ćemo raspraviti utjecaj te civilizacije na ta dva naša osnovna e k o n o m s k a područja.

Feudalni poredak nije mijenjao temelje ekonomske organizacije krajeva kojima je on bio nametnut. To je bilo zato, jer je struktura feudalnog društva bila vojničkog i svećeničkog karaktera, a ni jedan ni drugi od ta dva društvena sloja nije bio interesiran na uvećavanju proizvodnje zbog stvaranja kapitala, nego u prvom redu zbog iskorišćavanja seljaka za vojničke i svećeničke konsumne i fiskalne potrebe. Te konsumne i fiskalne potrebe plemstva i svećenstva mogle su biti više manje zadovoljene i na podlozi one ekonomske organizacije, koju su feudalni slojevi zatekli onda, kada su se nametnuli seljaštvu, pa prema tome nije ni bilo potrebno da se dira u tu postojeću ekonomsku organizaciju sela,

nego samo da se ta organizacija onakova, kakova je bila zatečena, iskoristi za potrebe vladajućih slojeva. S tih razloga je naša autohtona ekonomska organizacija ostala netaknuta sve do propasti feudalizma, a djelomice je u nekim našim krajevima ostala neporemećena sve do danas.

Prodiranje zapadno-evropske civilizacije kod nas znači zapravo obaranje feudalnog poretka, rušenje naše autohtone društvene organizacije i uvađanje trgovačke civilizacije, kapitalističkog poretka i birokratske države.

Zapadno-evropska civilizacija je svoju trgovačku stranu naslijedila od starog Rima. Rim je za te svrhe Zapadnu Evropu snabdio svojim sistemom građanskog privatnog prava, kome je temeljna podloga nepovredivost i potpuna nevezanost individualnog vlasništva i puna zaštita posjednika. Već je stari Rim za svoje trgovačke svrhe podjarmljivao narode, da bi osvajao tržišta i izgradio prometne veze, kopnene i vodene putove, pa je, da održi taj imperijalni sistem, razvio i golemu administraciju vojničkog karaktera. Na sličnoj podlozi se je razvio i zapadno-evropski kapitalizam, koji je počeo sa razvijanjem i osvajanjem tržišta i doveo do »moderne«, to jest do birokratske i centralističke države.

Pod pritiskom zahtjeva za razvijanjem trgovine i za osnivanjem centralističke i birokratske države oboren je i u gornjoj Hrvatskoj feudalni poredak. Feudalni je poredak u Hrvatskoj oboren odozgo, iz Beča, oboren je naglo i bez prethodne pripreme, a pod pritiskom revolucionarnih pokreta širokih narodnih slojeva unutar monarhije, tako da još i danas seljaštvo u tim krajevima strada, što je posljedica te nagle promjene iz feudalne u građansku državu.

Prva i najrazornija posljedica te nagle promjene društvenog poretka bila je u tome, da je razorena autohtona seljačka gospodarska autarhija, razorena je velika kućna zajednica, **skupčina**, koja je bila organizirana na načelu kolektivne proizvodnje u cilju podmirivanja kolektivnih potreba članova kućne zajednice. »Moderna« država tražila je reorganizaciju čitave proizvodnje, ne sa svrhom podmirivanja kućnih potreba, nego u prvom redu sa svrhom podmirivanja potreba tržišta, trgovine, pa makar kraj toga stradala lična potrošnja samih proizvađača.

Tu reorganizaciju proizvodnje postigla je »moderna« država na više načina, ali u prvom redu oporezivanjem seljačkih gospodarstava. U feudalnom poretku seljaci su davali feudalnoj gospodi jedan dio svojih proizvoda; prema tome količina davanoga bila je uvijek zavisna o količini godišnjeg dohotka, pa je tako seljak bio osiguran, da će podmiriti svoje potrebe. Međutim građansko-birokratska država trebala je ne seljačke proizvode, nego gotov novac. Taj je novac trebao, da se podmiri brojno činovništvo, da se razviju gradovi i da se izgrade moderna saobraćajna sredstva. Nije se više vodilo računa o godišnjem dohotku seljaka i o podmirivanju njegovih potreba. Seljak je bez obzira na svoj prirod i bez obzira na to, da li je njemu ostalo dovoljno da podmiri svoje najnužnije potrebe, morao plaćati porez u gotovu novcu, jer ako ga nije

platio, država mu je poslala egzekutore i prodala njegovu siromaštinu.

Ne samo da je građansko-birokratska država utjerivala porez od seljaštva bez obzira na njegove potrebe, nego je taj porez bivao sve veći. Seljak je morao da prodaje svoje proizvode na tržištu, da bi došao do gotova novca. Međutim prema podacima, koje iznosi Bićanić, cijene su seljačkih proizvoda baš u to doba stalno padale, tako da je cijena pšenice u toku od 22 godine pala za dvije trećine, od 15 na 5 forinti. Seljak je morao sada za isti porez prodati tri puta više pšenice. Međutim uslijed porasta nominalnog poreza u tom razdoblju, a istovremenog pada cijena poljoprivrednih proizvoda, seljak je zapravo plaćao pet puta veći porez, a to je značilo da je morao prodati pet puta više svojih proizvoda. Razumije se, da je osim tog izravnog poreza seljak plaćao još i neizravni porez u monopolima i u raznim davanjima feudalne prirode, kao što je na pr. lukno.

Na taj način je građanska država oporezivanjem »razvijala trgovinu i promet«. Razvijao se tako kapitalizam, uvećavalo se činovništvo i gradovi, razbijala se autarhijska seljačka kolektivna zajednica; seljaštvo je moralo sve svoje energije da utroši u proizvodnju za tržište, napušten je kućni obrt, počeli se kupovati jeftini i neukusni industrijski proizvodi, napuštena je stara autohtona kultura, napušten stari moral, počelo je gramženje za novcem, nastale su ekonomske razlike na selu, siromašnije seljaštvo je bivalo sve slabije hranjeno i fizički je propadalo, pojavili se seoski lihvari, za-

vladao novac, uvlačila se zapadno-evropska civilizacija.

III.

Osim spomenutih pojava, koje su bilo djelomično bilo potpuno prodrle u naša sela, ima još jedna pojava, koju dugujemo zapadno-evropskoj civilizaciji i kojoj treba obratiti posebnu pažnju. To je pojava ograničavanja poroda.

Možemo ustvrditi, da seljaštvo uopće gleda na djecu kao na buduću radnu snagu, kao na neku vrstu osiguranja u starosti, bolesti i iznemoglosti roditelja. U zadružnom životu se od roditelja, koji su imali odraslu djecu, sposobnu da ih zamijene u radu, tražilo manje napora i manje rada. Osim toga u kolektivnoj zadružnoj organizaciji djeca nijesu predstavljala nikakovu brigu za roditelje, ni ikakovu odgovornost za njihov razvitak i odgoj. Svi odrasli domari imali su disciplinsku vlast nad svom djecom u zajednici, a osim toga su se uvijek starija djeca brinula oko mlađe djece, i djeca su se međusobno najbolje disciplinirala. Za odgoj i ishranu bila je odgovorna čitava zajednica, i djeca su se postepeno privikavala na sve običaje i pravila, na kojima je bila zasnovana ta kolektivna društvena organizacija. Osim toga u radu s odraslijim domarima sticali su znanje u stočarskim i u poljodjelskim poslovima, kao i u kućnim obrtima, sve prema naklonostima i sposobnostima pojedinaca, tako da se već u mlađim godinama moglo znati, kojemu će se poslu pojedinci kao odrasli domari posvetiti.

Radi mnogovrsnosti posla u tim autarhičnim gospodarskim ustanovama, koje su proizvodile sve, čime su se mogle zadovoljiti potrebe domara, djeca su bila vrlo potrebna. Radi toga su ženidbe sklapane vrlo rano, ako je trebalo radne snage, a trudnim ženama i porodiljama se obraćala uvijek naročita pažnja i njega. Ženidba, kao i porod, bili su događaji od prvenstvene važnosti za čitavu zajednicu, te su i u pripremama i u veselju za te događaje svi domari jednako sudjelovali. Smrt je naprotiv bila događaj, koji se smatrao da pripada samo najužoj rodbini u kućnoj zajednici, i u nekim krajevima samo su oni išli na pogreb.

Prilike su se sasvim promijenile, kada je uslijed prodiranja zapadno-evropskog kapitalizma razbijena autarhična ekonomija, kada je razbijena kolektivna kućna zajednica. U individualnim porodicama na malim parceliranim gazdinstvima, koja nisu više proizvodila sve što im treba za život, nego su se specijalizirala u proizvodnji samo nekih proizvoda za koje je postojala potražnja na tržištu, u takovim okolnostima djeca su brzo postala veliki teret.

Prije svega sada se više nije proizvodilo samo zato, da se potroši sve što se proizvede, kao negda. Sada se proizvodilo samo zato, da se što više proda, pa da se od dobivenog novca plate porezi i kupe potrebni monopolni i industrijski proizvodi. Uslijed toga je bila potrebna štednja u domaćoj potrošnji, da bi što više ostalo za prodaju. U takovoj ekonomiji razumije se da su djeca veliki teret za kućni budget (osim kada su mogla biti zaposlena u industriji ili kao kućna posluga u gradovima). Osim toga sada je bilo potrebno manje radne snage nego

negda, kada su poslovi bili mnogovrsni i kada se nije ništa ili malo kupovalo, nego je sve potrebe za život morala proizvesti sama zajednica.

I briga oko discipline, razvitka i odgoja djece bila je sada mnogo veća nego negda, kada se za to brinula čitava zajednica. Nije dakle nikakovo čudo, što se veliki fertilitet prestao smatrati kao blagodat, što je briga i pažnja oko trudnih žena i porodilja bila mnogo manja i što je mortalitet male djece znatno porastao. U takovim prilikama mortalitet male djece najprije se počeo smatrati kao »božje smilovanje«, jer »kad bi svi ostali živi, tko bi ih mogao hraniti«.

Međutim i to prirodno ograničavanje poroda postalo je postepeno nedovoljno. Zapadno-evropska civilizacija prodirala je sve više sa svojim industrijskim proizvodima, kojima je cijena bila nerazmjerno visoka prema cijeni poljoprivrednih proizvoda. Trebalo je sve više proizvoditi za tržište, a relativno sve manji dio ostavljati za kućnu potrošnju. U krajevima gdje nije bilo mnogo smisla ili mogućnosti za emigraciju, jedini izlaz iz takove situacije bio je: umjetno ograničavanje poroda.

Industrijska sredstva za umjetno ograničavanje poroda bila su seljacima većinom nepoznata, a u koliko su postala poznata, bila su relativno skupa. Trebalo je prema tome upotrijebiti pristupačnija sredstva. Seljaci su u nekim krajevima počeli sami praviti sredstva za sprječavanje začeća po uzoru na takva industrijska sredstva; u drugim je opet krajevima najprije prevladalo nasilno prekidanje trudnoće (pobačaj), izazvano domaćim sredstvima; međutim danas je već u svim našim krajevima, gdje

se prakticira namjerno ograničavanje poroda, prevladalo prekidanje snošaja (coitus interruptus). Kad taj način kontrole poroda prevlada u nekom kraju, može da mnogo radikalnije negoli i jedan drugi način ograniči porod i da u relativno kratko vrijeme dovede do izumiranja autohtonog stanovništva.

To se na primjer dogodilo u nekim krajevima Slavonije, Srijema, Podravine i Posavine. Tamo su uslijed radikalnog ograničavanja poroda nastali posebni društveni odnosi na selu. Autohtono stanovništvo izumire, a dotle ostale maloljetne ili bezdjetne porodice nagomilavaju imovinu u svojim rukama. Međutim uslijed pomanjkanja djece ne mogu da same obrađuju svoje velike posjede. Takove prilike izazivaju upotrebu najamne radne snage, sezonskih radnika iz fertilnijih i siromašnijih krajeva i konačno definitivno naseljavanje tih najamnih radnika sa porodicama u krajevima, gdje je njihova radna snaga stalno potrebna.

Najamni radnici su jeftiniji od djece, i ta činjenica samo pojačava pojavu ograničavanja poroda. Tako nastaju na selu u tim krajevima oštre ekonomske i društvene razlike. Doseljene poljoprivredne radnike smatra autohtono stanovništvo za »niži« društveni sloj, i tako postoji izvjesni društveni antagonizam između autohtonog sloja posjednika i doseljeničkog sloja poljoprivrednih radnika. Te je razlike donekle ublažilo prodiranje ideologije hrvatskog seljačkog pokreta u ove krajeve, ali dotle, dok budu postojale tako jake ekonomske razlike, bit će velikih poteškoća oko uklanjanja tih društvenih razlika i društvenog antagonizma. »Gospodarska Sloga« ide za tim, da ukine te ekonomske zapreke društvenog izjednačavanja na selu, a njena akcija za podizanje nadnica poljoprivrednim radnicima mogla bi povoljno utjecati na jačanje poroda u tim krajevima. Kad bi naime malodjetni posjednici uvidjeli, da su djeca jeftinija od najamnih radnika, potrebnih u toku godine za obrađivanje njihova posjeda, mogao bi postepeno broj djece u posjedničkim porodicama porasti. Već danas se opažaju izvjesni pozitivni simptomi u tom pravcu.

Međutim nije u sve hrvatske krajeve prodrla praksa ograničavanja poroda. Oni krajevi u kojima je do novijeg vremena prevladavalo stočarenje ne prakticiraju ograničavanje poroda osim u rijetkim prilikama. U tim krajevima su se dulje održale patrijarhalne porodice nego što su se u krajevima zadružne društvene organizacije održale kolektivne kućne zajednice. To je zato, što ekstenzivno stočarenje zahtijeva više radne snage i što je potrebna dioba rada. Međutim ovdje je mortalitet male djece vrlo velik uslijed niskog društvenog položaja žene, uslijed prenapornog rada žena i slabije pažnje i njege trudnih žena i porodilja, kao i uslijed lošijih higijenskih prilika.

IV.

U krajeve plemensko-patrijarhalne i stočarsko-nomadske kulture zapadno-evropska civilizacija nije tako naglo prodrla kao što je u krajeve poljoprivredno-zadružne kulture, i to s ovih razloga: Ti su

krajevi (a to naročito važi za Hercegovinu, zapadnu Bosnu i Dalmaciju) djelomično izbjegli feudalnom poretku, a u koliko su mu bili podvrgnuti, on je ovdje duže trajao nego u gornjim hrvatskim krajevima. Osim toga ti pretežno stočarski krajevi nisu bili ekonomski organizirani na načelu potpune autarhije, kao što je to bilo na većem dijelu područja gornje Hrvatske. U donjim hrvatskim krajevima, gdje je prevladavala stočarsko-patrijarhalna kultura, oduvijek je postojala izvjesna izmjena dobara, oduvijek je postojala trgovina uslijed nestašice žitka i pomanjkanja poljoprivrednog znanja.

Stočari su bili prisiljeni da izmjenjuju svoje proizvode sa poljoprivrednicima, i tako su se u stočara od najranijih vremena razvijali trgovci, a postojalo je od najranijih vremena i veliko iseljavanje, prodiranje u poljodjelske krajeve i napučivanje gradova i tržišta. U tim je krajevima od davnine postojalo i ekonomsko iskorišćavanje, kao i veće ekonomske i društvene razlike na selu. Na te je krajeve zapadno-evropska civilizacija djelovala drukčije nego na krajeve gornje Hrvatske. Evo zašto i kako.

U tim je krajevima unapređivanje prometa, razvitak trgovine i razvitak gradova omogućio emigraciju viška stanovništva. Razvitak industrijskog kapitalizma prouzročio je emigraciju u prekomorske zemlje. Ti emigranti, priviknuti na niski standard života, mogli su da u nekoliko godina prištede relativno visoke sume, koje su u velikom broju slučajeva bile upotrebljene ili u pridizanju domaćeg gospodarstva u »starom kraju« ili su bile investirane u trgovinu.

Za agrarne krize između 1873. i 1895. cijene stoke nisu osjetljivo padale, ni izdaleka toliko koliko cijene pšenice,[2]) a ta je pojava bila znatno u prilog stočarskih krajeva, koji prodaju stoku, a kupuju pšenicu. Isto su tako i poreska opterećenja u stočarskim krajevima relativno manja nego što su u poljodjelskim krajevima. Na taj način vidimo, da sve one pojave, koje su destruktivno djelovale na sektor autarhične ekonomije u gornjim hrvatskim krajevima, konstruktivno su djelovale u sektoru gdje je prevladavala stočarska ekonomija.

Međutim razvitak u tom pravcu bio je samo privremen. Čim je industrijski kapitalizam imao na tržištu rada suvišak radne snage i čim se pojavila organizacija radnika, obustavljena je emigracija u gradove i u prekomorske zemlje. Tako je nastala relativna prenapučenost naših stočarskih krajeva. To je dovelo do parceliranja zemljišta, do razbijanja patrijarhalnih porodica, do ograničavanja stočarenja u interesu produkcije žitarica, do zaoštravanja ekonomskih razlika na selu, i do pojačanog iskorišćavanja od seoskih trgovaca i lihvara.

Sada su se i u tim krajevima stočarske ekonomije jače osjećali porezi i monopoli, a naročito davanja u prirodnim proizvodima, na kojima je svećenstvo insistiralo prema »starom običaju«, iako je tih proizvoda, naročito stočarskih, bilo sada mnogo manje, iako su se negdašnje velike patrijarhalne porodice podijelile, pa prirod pojedinih individualnih porodica nije bio ni izdaleka tolik, kolik je bio

---

[2]) Uporedi Bićanić, op. cit.

prirod, dok nijesu bile podijeljene; međutim davanja svećenicima ostala su za individualne porodice ista kao što su ranije bila za velike patrijarhalne porodice. Uz to su novčane nagrade svećenicima još povećane. Uslijed toga su oni postali veći ekonomski teret nego što su bila sama poreska opterećenja.

K tome je došlo iskorišćavanje od advokata i liječnika. Diobom patrijarhalnih porodica i uslijed veće naseljenosti učestali su sporovi oko smetanja posjeda.

Korist od toga imali su jedino advokati. Oni su sa svoje strane uvelike pridonijeli prodiranju ideja zapadno-evropskog individualizma i liberalizma u naše selo. Oni su naime u interesu svoje profesije propagirali među seljake načela građanskog prava, koje se u mnogim pitanjima razlikovalo od shvaćanja seljaka. Time se je osim toga pojačavalo parničenje među seljacima, a uz to je i povjerenje u pravosuđe slabilo, jer su tako seljaci reagirali na presude sudova, koje su se protivile njihovim shvaćanjima pravičnosti. Odatle tolika mržnja na advokatski stalež u mnogim našim krajevima: »Uči pravo, da sudi krivo«, kažu seljaci. Ideja »suda dobrih ljudi«, koju propagira »Seljačka Sloga«, ima za svrhu da ukida ili ublažuje te nezgodne posljedice utjecaja zapadno-evropske civilizacije.

I bolesti su bile sve češće i sve jače uslijed sve slabije ishrane i uslijed nehigijenskog načina života, koji je redovna pojava kod stočara, ali su, razumije se, posljedice nehigijenskog načina života jače, što je veća naseljenost i gustoća stanovništva. Od toga su opet imali najviše koristi gradski i seoski liječnici, a kraj svega toga mortalitet nije opadao, niti su se higijenske i zdravstvene prilike na selu poboljšavale.

V.

Bićanić je statistički pokazao, kako su kod nas pod utjecajem zapadno-evropskog kapitalizma rasli gradovi i kako se vlašću pomagalo stvaranje kapitala u gradovima, a sve je to išlo na štetu ekonomskog razvitka sela i seljaka.[3]) Međutim nije samo u tome bila nezgodna posljedica jačanja gradova i uvađanja kapitalističkog sistema. Osim ekonomskih bilo je i negativnih političkih posljedica za selo. Novo formirani građanski slojevi zajedno sa feudalnim ostacima, svećenstvom i plemstvom, imali su čitavu vlast u svojim rukama. Ti su slojevi u težnji za ekonomskom i političkom emancipacijom razvijali hrvatski građanski nacionalizam, koji je, kao i građanski nacionalizam u zapadnoj Evropi, imao pred očima u prvom redu interese gornjih građanskih slojeva, pa je seljaštvo od tog građanskog nacionalizma imalo vrlo malo ili nikakove koristi.

Međutim građanstvo, koje je usredotočilo vlast u svojim rukama, isto je tako raspolagalo i svim snažnim sredstvima propagande. Ono je imalo škole, štampu i gradsku ulicu pod svojom kontrolom. Ono je raspolagalo himnama, glazbom, spomenicima, i t. d. U tim gradovima, pod utjecajem škole, štampe i ulice, odgajala se i inteligencija, koja je do-

[3]) Ibid.

lazila u doticaj sa selom i koja je onda prenosila građanske ideologije i građanske simbole među seljake i tim još jače zarobljavala selo u interesu građanskih slojeva.

Što je ekonomsko i društveno razlikovanje na selu postajalo jače, to su građanske ideologije imale više utjecaja. Naročito je to važilo za one krajeve, gdje je bila razvijena trgovina i gdje su domaći trgovci i krčmari dobili u svoje ruke političko vodstvo na selu. Isto je bilo i s onim krajevima, gdje su svećenici i advokati imali veliki ugled i utjecaj; oni su onda redovno vršili političku kontrolu nad selom s pomoću lokalnih trgovaca i nekolicine bogatih seljaka.

Prva i najjača reakcija na hrvatski građanski nacionalizam, i hrvatske građanske ideologije uopće, nastala je baš tamo, gdje je selo bilo najmanje i ekonomski i društveno diferencirano, i tamo, gdje nije bilo domaćih gostioničara i krčmara, nego su lokalnu trgovinu u svojim rukama imali stranci i doseljenici. To je bilo u gornjim hrvatskim krajevima, u zoni seljačke ekonomske autarhije. Ovdje je i antagonizam prema »fiškalima« bio najjači, a pojedini svećenici izgubili su bili ugled i utjecaj među seljaštvom radi načina života, koji su seljaci smatrali za nemoralan. U tim se krajevima najprije razvio Hrvatski Seljački Pokret; tu su seljaci najjače ideološki izgrađeni i ostali su do danas središte, iz kojega se širi seljačka politička svijest na okolne krajeve i narode.

VI.

Znači li sve to, što je dosad rečeno, da se hrvatsko seljaštvo potpuno odriče zapadno-evropske civilizacije? Nema sumnje, da je zapadno-evropska civilizacija, što se tiče tehnike, nadmašila svaku drugu civilizaciju, koja nam je dosada poznata. Međutim je izvan sumnje i to, da je taj tehnički napredak postignut samo eksploatacijom milijuna radnog naroda i da se je tim tehničkim napredcima koristio samo relativno vrlo mali broj ljudstva; s druge su opet strane neke ideologije, koje je razvijalo zapadno-evropsko građanstvo, išle za tim, da u ime te civilizacije drže u podčinjenosti sve one, koji su najmanje koristi imali od zapadno-evropske civilizacije, da drže u podčinjenosti seljaštvo i radništvo.

Hrvatsko seljaštvo nije protiv tehničkog napretka zapadno-evropske civilizacije, jer se želi koristiti tehničkim izumima te civilizacije, da bi unaprijedilo svoje gospodarstvo. To seljaštvo teži za istim stepenom higijene, udobnosti i znanja, koji je postignut u gradovima zapadne Evrope (zato Rudolf Herceg i definira kulturu kao težnju za »olakšanjem, poljepšanjem i poboljšanjem života«). Međutim ono je protiv nekih društvenih shvaćanja, koja zapadno-evropska civilizacija sobom donosi. Hrvatsko seljaštvo želi da spoji tehnički napredak zapadno-evropske civilizacije sa svojom autohtonom duhovnom kulturom, a ta je odlučno protiv oštrih društvenih razlika i protiv ekonomskog i političkog iskoriščivanja; protiv vlasti, privilegija i terora neznatne manjine nad ogromnom većinom radnog i stvaralačkog ljudstva.

Hrvatsko seljaštvo nije protiv toga, da se tehnički napredak zapadno-evropske civilizacije iskoristi za to, da se uveća proizvodnja, ali ono ide za tim, da cilj te uvećane proizvodnje bude ravnomjerna podjela dobara među čitavo stanovništvo, među sve slojeve, a ne nagomilavanje dobara u rukama kapitalista, što dovodi do krize tržišta i do još jače eksploatacije proizvođača.

Sve je te misli rekao već Antun Radić, kada je pisao: Mnogi su danas za novu znanost, ali i za novu vjeru i novo poštenje, a ja sam za novu znanost, ali za staru vjeru i staro poštenje; a isto je gledište u tom pitanju zauzeo i Dr. Maček, kad je kazao, da je »za stare pjesme, ali za nove plugove«.

III. DIO

PSIHIČKA I POLITIČKA POZADINA RASNIH TEORIJA[1])

Čini se da je emancipaciji ljudske psihe prethodila faza umnog razvitka, u kojoj pojedinac nije još dovoljno razlikovao sebe od svoje sredine. Na tom stepenu svog razvitka čovjek je identificirao sebe sa organskim i anorganskim svijetom, u kome je živio, i izjednačavao se sa svemirom. Još danas mogu se naći tragovi ovog nedifirenciranog mentaliteta u nerazvijenim jezicima jednostavnih i izoliranih etničkih skupina, a izgleda, da u slučaju nekih duševnih poremećenja identifikacija bolesnika sa svemirom ili sa Bogom kao pretstavnikom svemira i nije drugo nego vraćanje čovjekove psihe u njen početni stadij.

U daljnjem toku svoga razvitka čovjek je počeo da se emancipira od ove svemirske identifikacije i izjednačavao se je samo sa svojom užom sredinom, to jest sa etničkom skupinom, kojoj je pripadao. Samo sebe i svoju etničku skupinu smatrao je za »ljude«, dok ostalima nije priznavao to svojstvo. Otuda neke etničke skupine još i danas u svom jeziku nazivlju sebe »ljudi«, dok su svi ostali koji njima nisu slični »ne-ljudi«.

Ovo se je izjednačavanje pojedinca sa skupinom, u kojoj je vidio samog sebe, razvilo vjerojatno pod utjecajem umnog mehanizma, kad je ovaj počeo da razlikuje pojedine predmete oko sebe, ali su ta raz-

---

[1]) Štampano u »Novoj Riječi«, 1. I. 1937.

likovanja još uvijek bila sumarna, to jest razlikovale su se pojedine skupine objekata od drugih skupina, dok razlikovanje unutar pojedinih skupina nije još bilo dovoljno naglašeno. Izdvajanje pojedinih skupina ljudi i njihovo razlikovanje od ostalih skupina ljudi utjecalo je u toku borbe za opstanak na unutrašnju povezanost i solidarnost jednih i na njihov strah i osjećaje neprijateljstva i nesigurnosti od drugih.

S tim u vezi razvijale su se i predrasude o velikoj »vrijednosti« vlastite skupine i o potpunoj »nevrijednosti« drugih skupina, što je pojačavalo osjećaje neprijateljstva i mržnje i dovodilo do otvorenih sukoba. Kada su se razvile neke religije, te su pojačale ove činioce mržnje i neprijateljstva među ljudskim skupinama, jer su unijele među njih elemente, koji su pojačavali razlikovanja i osjećaje nadmoćnosti, superiornosti. Pojavili su se naime »izabrani narodi«, koji su smatrali da je Bog isključivo na njihovoj strani.

Kad je došlo do diferencijacije unutar pojedinih etničkih skupina i političkih zajednica i kad su se pojedini slojevi nametnuli drugima, težnja za održanjem na vlasti dovela je do toga, da su ideje o »superiornosti« i o »izabranima« prisvojene od vladajućih slojeva, za njihovu isključivu upotrebu, jer su se te osobine nijekale onima, koji su bili u podređenom položaju. Sa gledišta filozofije vladajućih kasta u Indiji, na primjer, pojedine su kaste stvorene od različitih dijelova tijela boga Brahme; tjelesne su i društvene razlike među kastama prema tome za uvijek utvrđene i svako se miješanje, bilo fizičko bilo društveno, između viših i nižih kasta

smatra za najveći zločin, koji se ničim ne da oprati. Poznato je da Indija i danas boluje od ostataka ovih shvaćanja i da je engleski imperijalizam znao i da iskoristi i da podržava ove društvene razlike zasnovane na predrasudama.

Ali nije potrebno ići u Indiju za potragom ideja o inferiornosti i superiornosti među raznim dijelovima istoga naroda. Imamo o tome i mnogo bliži primjer. Poznata je stvar, da su crnogorska plemena bila u svojem unutrašnjem sastavu diferencirana na »bolja« i na »gora« bratstva, a opet unutar samih bratstva točno se je znalo, koje su »bolje«, a koje su »gore« kuće. Samo su »bolje« kuće imale nasljedno pravo na glavarstva i na istaknute funkcije u bratstvu i u plemenu. »Bolja« su se bratstva i kuće putem ženidbe i udaje orođavala samo sa isto tako »boljim« bratstvima i kućama; to je bio »junački soj«, to su bili »odžakovići« i »koljenovići«, koji su se nametnuli slabijim bratstvima i iskorišćavali ih za svoje ciljeve i interese. Vasojevići su ona bratstva, za koja su smatrali, da su po podrijetlu i »krvi« niža, nazivali »Srbljacima«, a Marko Miljanov, vojvoda u plemenu Kuči, imao je potpuno izgrađenu rasnu teoriju o »dekadenciji« ovoga plemena zato što su se njegovi suplemenici »ženili od slabe krvi«.[2])

Ideja o »plavoj krvi«, čime se je isticala aristokracija po podrijetlu, znatno je doprinijela, da se jedna neznatna manjina kroz stoljeća održavala na vlasti. Taj je stalež međutim morao konačno da odstupi pred pritiskom jedne brojnije elite, čija su

---

[2]) Marko Miljanov, Pleme Kuči, Beograd, 1904.

materijalna sredstva dobila prevagu nad fikcijom o naslijeđenim pravima i o čistoj krvi. U cilju da se dočepa vlasti, građanski je sloj propagirao ideje o demokraciji i kad je došao do vlasti u ime tih ideja, u ime »demokratske civilizacije«, počela su velika kolonijalna osvajanja, a s tim u vezi i dioba na »napredne« i »nazadne« narode. »Naprednim« je narodima bila uloga, da u ime napretka i civilizacije iskorišćavaju i drže u potčinjenosti »nazadne« narode.

Veliki se je industrijski i financijski kapital tako formirao u glavnom iskorišćavanjem seljačkih i radničkih slojeva, unoseći među njih kulturnu dezorganizaciju, demoralizaciju i bolest, više nego li kulturno pridizanje i prosvjećivanje. Međutim uslijed ograničenosti tržišta i nagomilavanja kolonijalnih carstva u rukama nekolicine, nastala je i među samim »izabranima« borba o prvenstvo i premoć. S tim u vezi je i ideja o isključivom pravu na vodstvo svijeta. Ta se je ideja praktički i uspješno provodila sa strane Engleza, dok je međutim kod Nijemaca, uslijed pretrpljenih neuspjeha kod praktičnog izvađanja iste ideje, naročita pažnja posvećena njenoj teoretskoj obradi. Teoretska formulacija ove težnje za vodstvom svijeta je pretstavljena kod Nijemaca u ideji o »superiornosti nordijske rase«, koja treba da dade znanstveno opravdanje pangermanskom imperijalizmu. Ranije je katolička crkva pokazivala slične težnje u obliku ideje o prvenstvu papinske vlasti nad drugim vlastima. Danas se te težnje katoličke crkve javljaju u obliku ideje o moralnom i duhovnom vodstvu svijeta.

I u našoj su užoj sredini ideje o rasnim razlikama imale naročiti odjek. Do naročitog su izražaja došla ta shvaćanja u teoriji o rasnoj superiornosti »Dinaraca« i u teoriji o gotskom podrijetlu Hrvata. Kao i sve druge teorije o rasnoj superiornosti, tako je i teorija o dinarskoj rasi poslužila samo kao »znanstveno« opravdanje ekspanzivnim i imperijalističkim težnjama.

Teorija o gotskom podrijetlu Hrvata nije drugo nego jedan ogranak teorije o nordijskoj superiornosti, jer su Goti bili nordijci, pa bi s tim u vezi i Hrvati imali pravo da se smatraju superiornima. Nema sumnje, da je ova teorija, čija se teoretska osnova nalazi u djelima Gumplowicza i Oppenheimera, prihvaćena sa strane nekih domaćih javnih radnika u prvom redu kao reakcija na dinarsku teoriju i na njene praktične posljedice.

Međutim u novije vrijeme dolazi do sve jačeg izražaja teorija o »Nordijsko-Dinarskoj« rasi, koja treba da pruži teoretsko opravdanje Rosenbergovom planu o »nordijskom carstvu«, čije bi granice obuhvatale ogroman prostor, koji se proteže od skandinavskih, pa sve do balkanskih zemalja.

RASA I KULTURA[1])

I.

Kulturu u širem smislu možemo shvatiti kao skup iskustava i načina ponašanja, koje određena skupina ljudi društveno nasljeđuje od ranijih pokoljenja i predaje ih umnožene i eventualno izmijenjene nastupajućim generacijama. Kultura je prema tome skup mišljenja, vjerovanja, osjećanja, navika i običaja, i skup dobara i ustanova, koje služe za primjenu društveno naslijeđenih i stečenih iskustava. Postoje dva osnovna gledišta o pitanju, koji činioci stvaraju izvjesnu kulturu. Jedno je gledište, da kulturu stvaraju pojedinci snagom naročitih svojstava koja su prirođena i koja se nasljeđuju biološkim putem, a drugo je gledište, da kulturu stvaraju prilike sredine bez obzira na prirođene biološke osobine pojedinaca i da ovi primaju kulturu svoje sredine odgojem.

Teorije o prirođenim osobinama vrlo su stare. Tako su na pr. pojedine indijske kaste s pomoću teorije o svojoj prirođenoj superiornosti održavale vlast nad drugim kastama, koje su smatrane za inferiorne. Poznato je iz starog zavjeta, da su Izraelićani sebe smatrali za izabrani narod, a vodeći grčki filozofi isto su tako s pomoću teorija o prirođenoj superiornosti i inferiornosti htjeli održati vlast vladajućih slojeva, koja je bila ugrožena od useljenika iz okolnih zemalja.

[1]) Štampano u »Savremeniku«, travanj, 1937.

Današnje rasne teorije došle su do naročitog izražaja u Njemačkoj, i to kao posljedica borbe nacionalnog socijalizma protiv marksizma i protiv opasnosti od radničkih pokreta, t. j. kao sredstvo u borbi protiv ekonomskog tumačenja povijesti. Međutim sve te njemačke teorije, koje se danas primjenjuju, nisu drugo nego ideje o rasnoj superiornosti i inferiornosti, koje su u toku 19. vijeka bile obrađene od Gobineau-a, Chamberlaina, Ammona, Lapouge-a i drugih sociologa i antropologa. Ti su pisci bili od osobitog utjecaja na onu stranu rasnih teorija, koja govori o nasljeđivanju duševnih osobina.

I danas je osnovna ideja rasnih teorija, da je dekadenciji društva uzrok miješanje »zdravih« sa »degeneriranim« rasama, a baš tu ideju je naročito razvio Gobineau u početku 19. vijeka.[2]) I danas se kaže, da su psihičke osobine t. zv. Arijaca ili Nordijaca: smionost, energija, sposobnost za izum, privrženost domovini i ljubav za slobodu, a i to, da su istaknuti predstavnici zapadnoevropske civilizacije — Luter, Kant, Newton, Shakespeare, Dante, Montesquieu, Nelson, Wagner i t. d. — bili nordijskog podrijetla. Međutim to su ideje, koje je već Chamberlain razvijao pri kraju 19. vijeka.[3]) Isto tako je Chamberlain isticao borbu između Nordijaca i Židova, a poznato je, da je to jedno od osnovnih načela današnje državne politike u Njemačkoj.

[2]) Gobineau, Essai sur l'inégalité des races humaines, Paris, 1853. Uporedi Sorokin, Contemporary Sociological Theories, New-York, 1928.

[3]) Chamberlain, Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts, 1899. Sorokin, op. cit.

Najvažnija je posljedica primjene rasnih teorija ideja o društvenoj nejednakosti i borba protiv svih demokratskih shvaćanja i pokreta. Ta je ideja potrebna povlašćenim slojevima, koji se na taj način mogu održati na vlasti i boriti protiv pritiska širokih narodnih slojeva, jer ovima demokracija daje mogućnost i sredstva, da preuzmu vlast. Tu ideju društvene nejednakosti i misao o potrebi društvene nejednakosti u interesu razvitka civilizacije, nalazimo kod svih rasnih teoretičara, a naročito ju je obradio Ammon pri kraju 19. vijeka.[4])

Predstavnici rasnih teorija u neprilici su pred činjenicom, da je danas nemoguće naći bilo koji narod, koji bi bio sastavljen samo od jednoga fizičkog tipa ljudi, nego su naprotiv svi narodi i zapadno-evropske civilizacije i drugih civilizacija sastavljeni od različitih fizičkih skupina. Rasni teoretičari kažu na to, da svako društvo i svaki narod napreduje samo toliko, koliko prevladavaju u njemu predstavnici neke superiorne rase. Tu je ideju iznio već Lapouge na kraju 19. vijeka, kad je utvrdio, da društvo napreduje samo toliko, koliko prevladavaju u njemu nordijski elementi.[5]) Njegovu su ideju primijenili i oni rasni teoretičari, koji smatraju neke druge fizičke skupine ljudi za superiorne. Tako je na pr. Jovan Cvijić smatrao, da su južnoslavenski narodi toliko napredovali, koliko je više bilo među njima t. zv. Dinaraca.

---

4) Otto Ammon, Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen, Jena, 1900. Sorokin, op. cit.

5) G. V. de Lapouge, Les sélections sociales, Paris, 1896. Sorokin, op. cit.

Na početku 20. vijeka rasne su teorije došle do naročite važnosti u sjevernoj Americi, gdje su one bile upotrebljene kao sredstvo u propagandi, da se zabrani seljacima iz južne i istočne Evrope useljavanje u Ameriku. Pod pritiskom te propagande i Hrvatima i ostalim južnim Slavenima stvarno je zabranjeno useljavanje u U. S. A.

II.

Kad govorimo o rasnim teorijama, morali bismo definirati pojam rase. Međutim još nitko nije dao zadovoljavajuću definiciju rase i pod tim se izrazom razumijevaju vrlo različite stvari. Rasu možemo shvatiti kao skupinu ljudi, koja se razlikuje od drugih skupina po izgledu, jeziku i kulturi, ili je možemo shvatiti kao biološku grupaciju ljudskih tipova. Međutim ta dva pojma rase ne slažu se međusobno, jer skupina ljudi, koja se razlikuje od drugih po izgledu, jeziku i kulturi, nije nikad biološki homogena, a isto tako biološke grupacije fizičkih tipova ljudi kulturno su vrlo heterogene, jer se mogu naći u potpuno različitim kulturama.

Danas možemo govoriti samo o raznim fizičkim tipovima ljudi od kojih su sastavljene razne kulturne skupine. Međutim što se tiče same klasifikacije fizičkih skupina ljudi, ona nema nekoga općenito prihvaćenog sistema i kriterija, po kojemu bi se ljudi sa pouzdanošću mogli fizički grupirati. Poradi toga postoje različite klasifikacije fizičkih tipova ljudi. Neki dijele ljude samo na tri osnovne skupine, drugi ih dijele na sedam, a neki čak na tride-

set i četiri. Nemogućnost da se dođe do jedne jedine klasifikacije, koja bi bila općenito prihvaćena, nastaje poradi toga što manjkaju oštre demarkacione linije među ljudskim skupinama. Zbog stalnog križanja među ljudima najrazličitijih fizičkih tipova postoji veliki varijabilitet i velika gradacija kod bilo koje od tih klasifikacija.

Ako želimo utvrditi neki fizički tip, moramo imati nekoliko fizičkih osobina, koje se zajednički pojavljuju. Neki naučni radnici smatraju, da bi trebalo barem 10 tipičnih osobina, da se nađu zajedno kod utvrđivanja nekog fizičkog tipa. Antropolog Boas međutim našao je u 1024 ispitana slučaja samo j e d a n, u kome se je sastalo svih 10 tipičnih osobina, a tako zvani nordijski tip u svom »čistom« obliku nađen je tek u 18% slučajeva u skandinavskim zemljama, koje se inače smatraju kao najčišće nordijske zemlje.

Ali pogledajmo, koji su to kriteriji za klasifikaciju fizičkih tipova ljudi. To su: oblik i boja kose, boja kože i očiju, oblik očiju, oblik nosa, oblik lubanje, visina stasa, konstitucija čovjeka itd. Međutim sve te osobine nemaju uvijek utvrđenu genetsku vrijednost, jer su pod velikim utjecajem prilika sredine, te se mijenjanju često i u samom toku razvitka pojedinog čovjeka. Tako je na pr. utvrđeno, da je indeks glave Židova useljenika u U. S. A., koji su se uselili između 1870. i 1909. bio 83, dok je indeks glave njihove djece 20 godina poslije bio samo 80.[6])

---

6) Franz Boas, Race, Encyclopaedia of the Social Sciences, New-York, 1934.

III.

Kad govorimo o rasi i o nasljeđivanju rasnih osobina, moramo imati na umu rezultate suvremene biologije. Osnovna je zasada moderne genetike, da se hereditarna konstitucija čovjeka u biološkom smislu sastoji od nekoliko hiljada čestica, koje se zovu g e n i. Svaki je gen različit od drugih i obično svaki utječe na određenu osobinu. Tako će neki gen utjecati u prvom redu na boju očiju, drugi na fertilitet, treći na stas itd. Međutim pojedini gen u svom utjecaju nije izoliran. Njegov utjecaj zavisi i o ostalim genima, koji su prisutni.[7]) Ali prema drugom osnovnom načelu moderne genetike svaki je gen n e z a v i s a n o drugim genima u nasljeđivanju, t. j. gen nije vezan ni za jednu određenu kombinaciju kod nasljeđivanja, nego se može nezavisno o drugim genima nasljeđivati. Posljedica je te nezavisnosti gena stalna mogućnost stvaranja novih kombinacija gena i prema tome nastajanje novih osobina.[8]) Osim toga geni su podvrgnuti i konstitucionalnim promjenama. To je t. zv. mutacija gena, i oni se u tom promijenjenom obliku i dalje razmnožavaju.[9]) Teoretska i praktična posljedica tih načela moderne genetike jest u tome, što kod križanja uvijek postoji mogućnost nastajanja novih tipova sa nasljednim osobinama, potpuno različitih od izvornih tipova.

---

7) Julian S. Huxley, A. C. Haddon, We Europeans, London, 1835, str. 72.

8) Op. cit. str. 78—80.

9) Op. cit. str. 82—83.

Prema tome sa gledišta današnje biologije t. zv. osobine ne predstavljaju nikakovu cjelinu, koja bi bila utvrđena i nepromjenljiva i koja je u strogom značenju te riječi nasljediva. Fizička osobina (na pr. plave oči, visok stas, fertilitet itd.) nije drugo nego izraz određene kombinacije jedne skupine gena u određenoj sredini, jer se nasljeđuje samo gen, a ne osobine. Prema tome svaka je osobina podvrgnuta promjenama bilo pod utjecajem konstitucionalne promjene gena, bilo pod utjecajem stvaranja novih kombinacija gena, a jedno i drugo je opet pod utjecajem prilika sredine. Zbog tih razloga dakle ne može se govoriti o rasnim osobinama kao o nečemu, što ne bi bilo podvrgnuto promjenama.[10])

Rasni teoretičari rado uporeduju ljude sa životinjama i nastoje primijeniti rezultate uspješnog križanja i stvaranja boljih tipova kod životinja i na ljude. Međutim, što se toga tiče, između životinja i ljudi postoji jedna naročito važna razlika. Kod životinja svaka nova grana poslije izvjesnog stepena diferencijacije postaje izolirana i nesposobna za križanje sa drugim diferenciranim granama. Čovjek je međutim uvijek sposoban da se križa uspješno sa drugom granom ljudi, makar kako ta grana bila diferencirana. Poradi toga je mogućnost novih kombinacija i novih tipova mnogo veća kod ljudi nego kod životinja, i to poradi kulturnog kontakta među ljudima, koji omogućava njihovu veliku pomiješanost. Prema tome nikad ne će biti moguća

10) Op. cit. str. 84—85

kod čovjeka definitivna i općenito prihvatljiva klasifikacija fizičkih tipova.[11])

Ovo stalno miješanje među ljudima bilo je pojačano još jednom osobinom čovjekovom, a to je težnja njegova za seljenjem. Čovjek je neobično pokretan; u prethistoriji bile su migracije ljudi još veće nego danas. Geografska karta, koja prikazuje smjerove raznih ljudskih migracija, vrlo je isprekrižana i isprepletena. Poradi te težnje za stalnim seljenjem, neprestano križanje i sposobnost oplođavanja među najrazličitijim fizičkim tipovima ljudi, nastajali su uvijek novi fizički tipovi, tako da je danas nemoguće znati, kako su izgledali njihovi početni oblici. Ono što se danas govori o Nordijcima, Mediterancima i Eurazijcima kod Bijelaca, a o drugim opet fizičkim tipovima kod Crnaca i Mongola, samo su noviji proizvodi različitih kombinacija ranijih fizičkih skupina ljudi. Isto tako za tri današnje fizičke skupine ljudi, za Mongole, Crnce i Bijelce, nitko nije utvrdio, da su one od početka ljudskog života bile takove, nego je naprotiv očigledno, da su i to samo novije kombinacije ranijih križanja.

Sve su to poteškoće koje nastaju, kad želimo utvrditi fizičke tipove ljudi i kad govorimo o nasljeđivanju. Psihičke su osobine mnogo više pod utjecajem prilika sredine, nego što su to fizičke osobine. Utvrđena je činjenica u modernoj psihologiji, da se mentalitet i karakter svakog čovjeka oblikuju u najranijem djetinjstvu i da su duševne osobine u velikoj zavisnosti o sredini u kojoj se dijete kreće od prilike do svoje sedme godine. Ali

11) Op. cit. str. 266—267.

razumije se, da i kasniji utjecaji sredine imadu veliko značenje za razvijanje duševnih svojstava čovjekovih.

Nitko ne niječe mogućnost nasljeđivanja izvjesnih duševnih svojstava, ali je potrebno kraj toga uvijek istaći, da samo nasljedstvo nekog duševnog svojstva još ništa ne znači. Potrebna je još mogućnost realizacije toga svojstva i mogućnost njegove kultivacije, a to sve opet zavisi o prilikama sredine i o shvaćanju same sredine. Što vrijedi matematički talenat u nekoj sredini, koja nije tehnički razvijena, ili što vrijedi muzički talenat, koji je netko naslijedio, a ne može da se odgaja i školuje?

Postoji osim toga u ljudskom društvu i problem vrijednosti. Vrijednosti su relativne, jer zavise o shvaćanju sredine. U nekoj ratničkoj sredini ubijanje protivnika, otimanje i pljačka »neprijateljskih« dobara smatraju se za junaštvo, dok se te iste osobine u nekoj miroljubivoj sredini smatraju kao društveno škodljive i opasne.

Ali od svega navedenog, što se tiče nasljeđivanja duševnih osobina, najvažnije je, da još nitko nije našao sredstvo, ni metodu, ni neki kriterij, po kojem bi se moglo utvrditi, što je kod duševnih osobina nasljedivo, a što je nastalo pod utjecajem prilika sredine. Čak u najekstremnijim slučajevima, kod duševnih oboljenja i slaboumnosti, razilaze se još uvijek mišljenja, koliko su ti slučajevi, koji se općenito smatraju kao škodljivi društvu, nastali pod utjecajem naslijeđenih gena, a koliko pod utjecajem prilika sredine.

IV.

Kod nas je došla do osobite važnosti teorija o superiornosti Dinaraca, koju je naročito obradio Jovan Cvijić. Dinarski tip ili kako ga neki zovu Ilirski tip, pripada, prema klasifikaciji Sergi-a, Eurazijskoj skupini Bijelaca, kojoj još pripadaju i Alpinci, Iranci i Armenoidi. Taj tip je opisan kao: mršav, visok, duga lica, široke brahicefalne glave, ravna zatiljka, tamne kose, zagasite boje kože, i naročito duga, uska i konveksna nosa sa visokim mostom, a može se naći na obje obale Sjevernog Jadrana, u Dinarsko-Ilirskim gorama, u južnoj Poljskoj, u nekim dijelovima Njemačke i u Šleskoj.

Cvijić je naročito isticao društvenu i ekonomsku organizaciju ovog tipa, koji da je organiziran u patrijarhalnim porodicama i plemenima. Zatim je Cvijić isticao uzajamnu naklonost i međusobno ekonomsko pomaganje Dinaraca; osobito štovanje predaka, a naročito običaj krsne slave. Cvijić je isticao njihovu nacionalnu svijest i nacionalnu zadaću i konačno njihove intelektualne sposobnosti, koje su naročito razvijene samo kod istaknutih pojedinaca. Sve što je i kod Hrvata i kod Srba i kod Slovenaca »najbolje«, po mišljenju Cvijićevu je dinarski tip. Tako Cvijić u dinarski tip ubraja Karađorđa, Miloša Obrenovića, Vuka Karadžića, Njegoša, Račkoga, Kopitara, Mažuranića, Miklošića i Prešerna.[12])

Neki sljedbenici Cvijićevi idu još i dalje pa tvrde, da su »neki od najviših genija čovječanstva imali jake i znatne dinarske primjese ili su bili čisti

[12]) Jovan Cvijić, Balkansko Poluostrvo, Beograd, 1931.

Dinarci« pa kažu da se »primjeri Goethea, Beethovena, Petöffija, Hegela, i mnogih drugih mogu navesti u potvrdu toga«.[13]) Ali od naročita je interesa, da su mnogi pokušali iskoristiti Cvijićevu teoriju u političke svrhe. Htjeli su naime upotrijebiti Cvijićevu teoriju kao opravdanje centralističkog uređenja države i hegemonije jednog dijela južnih Slavena nad ostalima; jer ako je Dinarski tip zaista superioran, onda tom tipu pripada i kulturno i političko vodstvo na Balkanu.

Tako na pr. Sv. Stefanović tvrdi ovo: »posle razbijanja turske i austrijske imperije, Jugosloven-ski narodi nalaze se pred jednom velikom historijskom misijom sa čijim ispunjenjem imaju da se afirmiraju u kulturnoj historiji čovečanstva. Ta misija u nacionalnom pogledu znači slaviziranje ovih krajeva Evrope, u rasnom pogledu znači afirmiranje u kulturi Evrope jednog boljeg, višeg, herojskog i humanog u isti mah, dinarskog tipa čoveka... Mora doista izgledati značajno, da baš oni krajevi Jugoslavije pokazuju najviši krvni indeks, gde su državotvorne sile, kao u prošlosti, tako i u novim dobima sve do sadašnjih dana, najvidnije dejstvovale i dejstvuju...«[14])

Kao svi drugi rasni teoretičari, tako su i Cvijić i njegovi nasljednici napravili osnovnu pogrješku u tome, što su pokušali da psihičke osobine povežu sa fizičkim tipom ljudi i da ih tako utvrde kao nasljedive i nepromjenljive. Međutim sve ono, što se

13) Sv. Stefanović, O rasnom pitanju kao kulturnom i nacionalnom problemu u Jugoslaviji, Letopis Matice Srpske, Jan.—Febr. 1936.

14) Op. cit.

govori o psihičkim osobinama t. zv. Dinaraca, nije drugo nego kultura stočara i ratnika u Dinarskim krajevima. Uz tu kulturu stočara i ratnika usko je povezana njihova porodična, njihova društvena i njihova ekonomska organizacija, a isto tako i njihovi osjećaji, njihove sklonosti, njihova shvaćanja, mišljenja i vjerovanja i načini ponašanja. Čim se mijenjaju prilike sredine, t. j. čim ti krajevi prelaze iz stočarskog i ratničkog života na poljodjelski rad i u sklop čvrste državne organizacije, mijenja se njihova kultura i mijenjaju se njihove psihičke osobine, a rasne teorije, zasnovane na idealiziranim tipovima, ostaju samo onima, kojima su potrebne, da opravdaju svoju vlast i svoj povlašćeni položaj.

V.

Ako govorimo o kulturi, ili o civilizaciji kao o jednom od oblika razvijene kulture, treba da prije svega utvrdimo, koji su to najveći koraci u napretku suvremene civilizacije i da li su ti napreci povezani uz određeni fizički tip ljudi. Općenito se smatra, da su najveći koraci u razvitku suvremene civilizacije ovi: oranje, koje je omogućeno udomaćivanjem životinja i bilja, i izum pluga. Oranje je od osobite važnosti zato, što je omogućilo ishranu ljudi i gustoću stanovništva, a i relativnu ustaljenost bivših nomadskih skupina. Drugi važni korak u razvitku kulture i civilizacije jest izum pisma. To je bilo sredstvo, da se čuvaju umnožena iskustva, koja se lako gube, kada se zasnivaju samo na usmenoj predaji. Kamene građevine omogućile su također trajnost i kontinuitet kultura i postanak gradova, gdje

je na vrlo uskom području bio omogućen stalni i uži doticaj velikog broja ljudi, a to je naročito poticalo napredak nauke, ali i omogućilo političku dominaciju manjih skupina nad širim slojevima. Uz te velike korake čovječanstva dolazi i izum kola: na njemu se zasniva čitava tehnika, kojom se diči suvremena industrijska civilizacija. Međutim se čini, da su svi ti koraci u napretku čovječanstva napravljeni najprije na bliskom Istoku, u koliko se to odnosi na evropski i azijski kontinenat, i da su kod toga sudjelovali najrazličitiji fizički skupovi ljudi.

Ako se govori o zapadno-evropskoj civilizaciji kao o nekom naročitom proizvodu Nordijaca (a to je omiljena teza nordijskih rasnih teorija), onda treba ipak imati na umu, da je zapadno-evropska civilizacija zasnovana na grčkoj kulturi, a ova je nastavak malo-azijske, egipatske, indijske i kineske civilizacije. Dalje je zapadno-evropska civilizacija zasnovana na kršćanstvu, a ono je puno semitskih i grčkih utjecaja. Zapadno-evropska kultura je i trgovačka, pa tako ona ima korijen u trgovačkoj kulturi staroga Rima. Čak su i američki Indijanci dali svoj prinos zapadno-evropskoj civilizaciji — omogućili su joj, da hrani svoje gladne mase krumpirom i kukuruzom i dali su toj neurotički nastrojenoj civilizaciji blago narkotično sredstvo — duhan. Treba imati na umu i to, da zapadno-evropska civilizacija, pored svojih pozitivnih osobina (sa gledišta naših današnjih shvaćanja) ima i mnoge negativne osobine. Prije svega zapadno-evropska civilizacija dala je kapitalistički sistem sa velikom nejednakošću u podjeli dobara, sistem zasnovan na

načelu iskorišćavanja ekonomski slabijih. U vezi s tim kapitalističkim sistemom pojavio se i nacionalni imperijalizam, koji je agresivan, nečovječan i silovit i koji prema tome daje prednost ne onima, koji su jači s moralne i duhovne strane, nego onima, koji su jači u tehnici ubijanja.

Zapadno-evropska civilizacija razvila je objektivnu naučnu analizu i eksperimentalne nauke. U vezi s time nastali su mnogi tehnički izumi i tehnički napredak te civilizacije, ali treba imati na umu, da su kod tih izuma i kod napretka eksperimentalnih nauka sudjelovali najrazličitiji fizički tipovi i da i u tom pogledu zapadna Evropa duguje mnogo svojim prethodnicima u Kini, Indiji i u Africi.

Treba osim toga istaći, da je za napredak nauke potrebna mogućnost kulturnog doticaja, zatim brojno stanovništvo sa svrhom selekcije najsposobnijih; onda ekonomski razvitak radi materijalnih sredstava, koja su potrebna pojedincima da se školuju i koja daju mogućnost eksperimentalnog rada.

U vezi s time od naročite važnosti bila bi baš ekonomska demokracija, jer bi ona omogućila svim talentiranim pojedincima, bez obzira kojem sloju ili tipu pripadaju, da razviju svoje sposobnosti. Isto je tako od naročite važnosti, s obzirom na razvitak kulture, sloboda nauke i naučavanja, što je usko vezano sa političkom demokracijom. Međutim baš predstavnici rasnih teorija odlučni su protivnici i političke i ekonomske demokracije, pa njihov smišljeni sistem daje samo povlašćenim slojevima mogućnost da razvijaju svoje sposobnosti, ali i to opet samo u jednostranom pravcu.

RASA I NAROD[1])

Ne zna se točno za podrijetlo riječi r a s a, niti se svi slažu u tome, što taj izraz baš znači. Najvjerojatnije izgleda, da taj izraz potiče od arapske riječi r a s, a to znači u tom jeziku isto što i glava, izvor, podrijetlo; otuda valjda i abesinski naziv ras za njihove plemenske glavare.

Izraz rasa kod mnogih pisaca znači isto što i narod i time se samo pravi zabuna, jer su to dva različita pojma. Kod modernih rasista međutim sve više prevladava pojam rase, koji označuje skup ljudi sa posebnim, točno utvrđenim, tjelesnim izgledom i sa nekim naročitim vrlinama ili manama, koje da su urođene i da se nasljeđuju zajedno sa tjelesnim izgledom. U tom smislu se danas govori o »nordijskoj« rasi, o »dinarskoj« rasi, o »židovskoj« rasi itd.

Ni jedan današnji narod nije sastavljen od ljudi, koji svi imaju isti ili sličan tjelesni izgled. Ni oni koji u Njemačkoj primjenjuju u praksi rasne teorije i koji su uvjereni u osobite vrline i u duševnu nadmoć »nordijske« rase, ne posjeduju gotovo ni jednu od onih tjelesnih osobina, koje se pripisuju toj rasi, a to su: valovita žućkasto-bijela kosa, crvenkasto-bijela prozirna koža, visoki stas (iznad 1,70 m), plave ili sive oči, dugoljasta glava, dugo i usko lice, pravilan, uzak i istaknut nos i konačno jaka i razvijena brada.

---

1) Štampano u »Hrvatskom Dnevniku«, 4. VI. 1936.

Uslijed toga što je očito, da se svaki narod sastoji iz različitih fizičkih tipova, rasisti se nalaze u neprilici, kako da dovedu u sklad pojam rase sa pojmom naroda. Većina njih misli, da veličinu nekoga naroda treba prosuđivati i cijeniti po tome, koliko u tom narodu ima onih pojedinaca koji su podrijetlom od neke »više« ili »bolje« rase. Oni kažu, da su ove više ili superiorne rase stvarale kulturu i civilizaciju, da su samo ove rase osnivale države i da samo ovim rasama, odnosno njihovim predstavnicima u pojedinim narodima, i danas pripada vodstvo naroda i vodstvo svijeta. Sve ostale rase, koje se smatraju za niže, za inferiorne, treba da su u svemu podložne višim, superiornim rasama. Državna politika sa gledišta tih teorija treba da ide za tim, da u svojoj sredini daje u svemu prednost onima, koji pokazuju najviše tjelesnih i duševnih odlika neke superiorne rase, a da zapostavlja ili po mogućnosti potpuno isključi iz svoje sredine sve one, koji pripadaju nižim, dakle inferiornim rasama.

Poteškoća je ovih teorija među ostalim i u tome, što svaki rasista smatra za skupinu, kojoj on lično ne pripada, da je inferiorna, pa kad čitamo opise raznih »rasa« možemo sa velikom sigurnošću pogoditi, kako izgleda onaj, koji je te »rase« opisao. Nema te »rase« čiji rasisti ne bi smatrali, da je baš njihova rasa »superiorna«.

Cvijić i njegovi sljedbenici izradili su teoriju o t. zv. »dinarskoj rasi«. Oni su stali na stanovište, da sve ono što je najbolje kod Srba i kod Hrvata u prošlosti i sadašnjosti, da su to bili »dinarci«. Cvijić je uz to tvrdio, da su tri četvrtine »dina-

raca« Srbi, a samo jedna četvrtina tih naročitih ljudi da se nalazi među Hrvatima. Dalje je on tvrdio, da su najbolji među najboljima, to jest da su najbolji od svih »dinaraca« Šumadinci i da njima prema tome pripada kulturno i političko vodstvo. Šuflaj je naprotiv tvrdio, da je taj »dinarski tip« neka »tamna, pastirska krv«, a da je Hrvate međutim satkala »čudesna i svijetla slavenska krv«. S druge strane opet pristaše gotske teorije tvrde, da je sve ono, što je bilo državotvorno kod Hrvata, bilo gotskog podrijetla; iz toga bi slijedilo da bi samo ovom »gospodskom sloju« pripadalo političko i kulturno vodstvo među Hrvatima.

Prirodna je posljedica svih rasnih teorija, da stvaraju izvjesnu podvojenost unutar jednog istog naroda, da dijele jedan isti narod na one, koji su u tom narodu »viši«, »bolji«, »superiorni«, i na one, koji su u tom narodu »niži«, »tuđi« i »inferiorni«. Tako bi sa gledišta Cvijića t. j. sa gledišta rasnih teorija među Hrvatima bilo jednih, koji su već po svojoj krvi, po rođenju i nasljedstvu bolji od drugih, koji nikad ne mogu biti slični prvima, jer imaju »inferiornu krv«.

Pojam naroda međutim nema nikakove veze sa pojmom rase; narod je kulturna skupina, to jest skupina ljudi, koji ne moraju biti istoga podrijetla, ali su međusobno povezani osjećajima o zajedničkoj pripadnosti i sviješću o zajedničkim težnjama. Nije točno, da se ti osjećaji i ta svijest nalaze u krvi, nego se, bez obzira na krvni sastav, i osjećaji o zajedničkoj pripadnosti i svijest o zajedničkim težnjama razvijaju kroz zajedničko iskustvo i putem odgoja.

Zajednička se iskustva prošlih generacija putem odgoja predaju nastupajućim generacijama, koje ih prihvaćaju i svijesno i osjećajno i koje surađuju na njihovom daljnjem izgrađivanju i usavršavanju. Svi su narodi već u svom začetku bili sastavljeni od raznorodnih sastojina sa gledišta duševnih i tjelesnih osobina. Međutim putem zajedničkog života i međusobnih utjecaja, ove su se razne skupine izjednačavale u navikama, običajima, društvenoj organizaciji, umjetničkim stvaranjima, pravnim shvaćanjima, moralnim odlikama, jeziku i vjerovanjima, u gospodarstvu i tehničkom napretku, itd. U toku razvitka, kulturnoj skupini, koja se je tako formirala, stalno su pridolazili novi sastavni dijelovi također različitog podrijetla, različitog izgleda i različite kulture, ali što je sve njih spajalo u jednu zajednicu i dovodilo do međusobnog izjednačavanja, to je baš to zajedničko iskustvo, zajednički interesi, zajedničke težnje i zajednički osjećaji.

Kod stvaranja svih naroda od osobitog je značenja, da se pod pritiskom raznih okolnosti razvija i jača unutrašnja povezanost i izvjesna privrženost među članovima zajednice. Tim putem se članovi narodne zajednice osjećaju jedinstveni prema vani i sve ono što ne spada u njihovu skupinu smatraju za strano i za tuđe.

Ovo jedinstvo prema vani je simbolički izraženo u zajedničkom imenu, koje kao simbol zajedničkih osjećaja, težnja i interesa, veže sve pripadnike nekog naroda, bez obzira na njihova lokalna unutrašnja razlikovanja. Otuda je borba protiv naroda često uperena baš protiv njegovog imena, jer bi napuštanje zajedničkog imena moglo da dovede i do

napuštanja zajedničkih težnja, do slabljenja unutrašnje povezanosti, do razbijanja osjećaja o zajedničkoj pripadnosti, kao i do slabljenja svijesti o zajedničkim interesima.

Održanje je svakog naroda uslovljeno prema tome snaženjem osjećaja zajedničke pripadnosti među članovima narodne zajednice, kao i izgrađivanjem zajedničkih težnja; i jedno i drugo se danas može postići jedino tako, ako se zadovolje potrebe i zaštite interesi najširih slojeva. U interesu je dakle svakog naroda, da se bori protiv svega onoga što ruši njegovu unutrašnju koheziju i što sprječava postizavanje kolektivnih težnja širokih narodnih slojeva. Tome će najviše doprinijeti vlada puka u interesu puka.

IDEJA O SUPERIORNOSTI NORDIJACA I HRVATSKO RADNIŠTVO U AMERICI[1])

I.

Slom feudalnog sistema, individualizacija vlasništva, vladavina novčane ekonomije, kontakt s industrijskom civilizacijom i privlačivost nadnica, plaćenih u gotovom novcu, znatno su stimulirali emigraciju iz južne i istočne Evrope. Ovaj je pokret masa započeo sa sezonskom emigracijom u obližnje krajeve i bliža gradska središta, a uz ekonomski i kulturni razvitak doveo je do migracija u velike industrijske centre zapadne Evrope i Amerike.

Svrha je ovog seljenja bila, da se dođe što prije do gotovog novca, pa da se iseljenik vrati kući s ciljem da poboljša svoje ekonomsko stanje, a s tim da poboljša svoj lični prestiž, kao i ugled svoje porodice u seoskoj zajednici. U skladu s tim ova se emigracija ističe činjenicom da se nije seoski proletarijat, već da su se radije manji posjednici selili u daleke krajeve preko Oceana, dok su siromašniji seljaci i pauperi išli na sezonski rad u krajeve, kamo su mogli da stignu pješke, ili su dolazili u obližnje gradove, gdje je mlada trgovina i industrija trebala jeftinu i nekvalificiranu radnu snagu.

Priljubljenost uz mali komad zemlje kod kuće, težnja za poboljšanjem i za podizanjem vlastitog

1) Štampano u »Arhivu za pravne i društvene nauke«, Beograd, 1935.

ekonomskog i društvenog položaja u selu djelomično objašnjava, zašto su južni Slaveni najradije išli u velika središta američkih osnovnih industrija, gdje su nudili svoju radnu snagu za jeftine nadnice; oko 70% ovih useljenika naselilo se u gradskim industrijskim središtima, drugi su se naselili u industrijskim središtima izvan gradova, a samo ih se 7% naselilo u poljoprivrednim predjelima (U. S. Census, 1930).

Ali osim navedenih razloga, koji su utjecali na seljenje ovih iseljenika u industrijske krajeve, možda su oni izbjegavali poljoprivredu i zato, što je jedan znatan dio ovih iseljenika dolazio iz stočarskih krajeva i iz krajeva ekstenzivne poljoprivrede, a tek neznatan dio iz krajeva intenzivne poljoprivrede. Neznatan procenat onih, koji su se ipak i u Americi htjeli baviti poljoprivredom, bili su vinogradari i voćari iz Dalmacije i jedan dio seljaka iz Slovenije, gdje su poljoprivreda i stočarstvo na istom stupnju kao i kod seljaka zapadne Evrope.

II.

Emigracija u Ameriku iz istočne i južne Evrope dostigla je svoju najvišu točku baš u vrijeme, kad su Sjedinjene države već bile postigle visoki stupanj industrijalizacije i izvjesnu stabilnost u ekonomskom poretku. S druge strane ovi novi useljenici došli su iz krajeva i predjela, koji su uglavnom još uvijek bili u početnom stanju svoga poljoprivrednog razvitka, ali koji su isto tako prolazili kroz brze društvene promjene, koje smo u početku naveli.

Ove su promjene uvjetovale, da se formira emigracija iz ovih zemalja, koju smo gore označili kao emigraciju seljaka pretežno stočarske kulture i kao emigraciju ekonomskog i privremenog karaktera.

Ta je emigracija, uz ovakav sastav i prirodu, predstavljala uglavnom dvije opasnosti utvrđenom poretku u novoj sredini: prvo opasnost za ekonomski standard života domaćeg radništva, koje je bilo ugroženo uslijed pritjecanja jeftine i nestručne radne snage, uvezene u velikim masama, i drugo, opasnost za postojeći društveni moral i običaje u američkim industrijskim sredinama. Ta se je opasnost ogledala u izvjesnim navikama, načinima ponašanja, ceremonijama i običajima, koji su se, preneseni iz stočarskih, a često i polunomadskih sredina, znatno razlikovali od onih, koji su odgovarali industrijskom stupnju razvitka. Ako bi ova nova imigracija, snažna brojem i vrlo različita u navikama i idejama, trebala da postane trajna, ona bi mogla isto tako i da predstavlja opasnost za društveni poredak i raspodjelu vlasti, formiranu u kapitalističko-industrijskoj sredini Novog Svijeta.

Najprije je napravljena sa strane američkog javnog mišljenja oštra razlika između »stare« i »nove« imigracije, tako da je antagonizam, koji je ranije bio upravljen protiv »stare«, sada prenesen samo na »novu« imigraciju. Taj se je antagonizam najprije ispoljavao u izvjesnima stigmatizirajućim i zastrašujućim oznakama. Ova je situacija bila također osnažena i predrasudama, koje su bile posuđene iz sukoba međunarodnog karaktera, kao što ćemo kasnije vidjeti. Slaveni uopće, a Balkanski Slaveni posebno, jer su sačinjavali jedan dio, i to zna-

tan dio ove »nove« imigracije, dijelili su s ostalima neprijateljske osjećaje nove sredine.

Osjećajna i mentalna reakcija protiv došljaka sa strane američkog življa bila je vrlo ekstenzivna i obuhvaćala je ne samo široke mase, nego i neke »liberalne duhove«, pa čak i pojedine predstavnike »objektivne nauke«; studije su ovih »naučnih radnika« služile, da stimuliraju društveni ostracizam i da opravdaju razne protektivne mjere protiv ovih neželjenih useljenika. Lako je predvidjeti da je ovakva reakcija morala dovesti do fizičke, društvene i moralne izolacije useljenika iz istočne i južne Evrope i da je konačno morala dovesti i do njihovog legalnog isključenja iz Amerike.

Važno je napomenuti prije svega, da je strah od slavenskih useljenika i mržnja na njih bila u prvom redu prikazivana kao neraspoloženje prema njihovim društvenim navikama, a ne kao strah od njihove ekonomske, a eventualno i političke kompeticije:

»... u neznanju i u nepismenosti, u praznovjerju i obožavanju svećenstva, u strogosti crkve i države, u služničkim odnosima običnog naroda prema gornjim slojevima, u niskom položaju žene, u potpunoj zavisnosti djece od roditelja, u surovosti načina općenja i govora, kao i u niskom standardu čistoće i udobnosti, veliki dio slavenskog svijeta ostao je na onom stupnju, na kojem su naši engleski pradjedovi bili u danima Henrika VIII.« (E. A. Ross, The old World in the New, str. 123).

Ali ipak ovo naglašavanje kulturnih osobina slovenskih, kao različitih od američkih, ne znači da je opozicija protiv njih nastala u prvom redu uslijed kulturnih razlika; naprotiv, čini se, da je antagonizam nastao tek onda, kad su se osjetile mogućnosti ekonomske kompetencije useljenika iz istočne i južne Evrope. Ovaj je osjećaj opasnosti bio onda prikazan i preveden izrazima, koji su ukazivali na opasnost za postojeće običaje i moralna shvaćanja, valjda zato, što se animozitet ovakove prirode može lakše opravdati i što je efektivniji.

III.

Da vidimo, kakovi su to bili načini ponašanja, a posebno oni južnoslavenskih useljenika, koji su bili tako violentno, tako često i tako općenito napadani sa strane američkog življa. Društvene navike, psihičke osobine, i razlike u načinima ponašanja, u koliko postoje, mogu se svesti na razlike u različitim kulturama. Ali postoje također i varijacije unutar pojedinih kultura, a ove odgovaraju raznim ekonomskim, političkim, prosvjetnim i drugim prilikama sredine. U dodiru između dviju kultura, od kojih jedna ugrožava postojeću ravnotežu u drugoj, mehanizam putem kojega antagonizam ugrožene kulture operira, sastoji se u izbiranju »nižih« ili »inferiornih« vrijednosti protivne kulture i uspoređivanju ovih s »višim« ili »superiornim« vrijednostima ugrožene kulture. Ovim putem se ukazuje na mogućnost kulturne »degeneracije« i istovremeno se organizira izvjesno superiorno držanje, kao obrambena mjera

protiv svega onoga, što je »tuđe«. Kad ne bi bilo osjećaja ekonomske i političke opasnosti, vrlo je vjerojatno da razlike u kulturi i »standardima« ne bi svratile na sebe nikakovu naročitu pažnju, a ukoliko bi bile uočene, na njih bi se gledalo blagonaklono.

Ali čim je jednom utvrđena »inferiornost« kulturnih osobina ugrožavajuće skupine, istovremeno slijedi i racionalizacija neprijateljskog držanja ugrožene skupine. »Inferiorne vrijednosti« useljenika pripisivane su njihovim urođenim psihološkim i biološkim svojstvima. Pošto su ove osobine, dakle, »urođene« i prema tome »nasljedne« i »nepopravljive«, one su prikazivane kao »trajna opasnost«. Iz tih razloga svi su novi useljenici pronađeni, kao da su »neinteligentni, neznalice, nemoralni, brutalni, asocijalni i kriminalni«, a što se tiče Slavena, za njih je osim toga pronađeno još i to, da su »impregnirani azijskom, mongolskom i turskom krvi«:

»... Mnoge od ovih mješavina vrlo različitih rasa nastale su u relativno skoro doba, i prema tome su još i nestabilne... Slavenski narodi koji su zaposjeli veći dio istočne Evrope impregnirani su azijskom, mongolskom i turskom krvi i to se odnosi ne samo na Ruse nego i na ostale Slavene od Poljske do Balkana. Istočna Evropa prema tome predstavlja divlju složenost rasa, vjerovanja i kultura, a ta podivljalost nalazi svoj vrhunac na Balkanu, tom nesretnom gnijezdu nemirnih i donekle polubarbarskih naroda... i dok god Balkan ostaje nemiran i nazadan, on će nužno biti rojište useljenika najnepoželjenijeg karaktera.« (M. Grant and Ch. St. Davison, The Alien in our Midst, New-York, 1930, str. 221.)

IV.

Ovaj antagonizam prema useljenicima iz istočne i južne Evrope, koji je bio prihvaćen sa strane općega američkog javnog mišljenja, bio je prihvaćen također i sa strane nekih sociologa, psihologa, novinara i drugih javnih radnika i odrazio se u njihovim raspravama, od kojih su nam neke dale i razna »objektivna mjerenja«, koja su trebala da pruže znanstvenu osnovu postojećem javnom mišljenju. U tu je svrhu izvrsno upotrebljen takozvani test inteligencije (intelligence test). Baš u doba, kad je problem imigracije u Americi bio u središtu opće pažnje, razni su mentalni testovi bivali uvođeni u američke posvjetne ustanove i prirodno je da je primjena ovih testova na ovo vitalno pitanje bila potrebna, da dokaže i samu praktičnu korist testova i njihovu vrijednost. Dokaz »inferiornosti« nove imigracije, postignut putem mentalnih testova i drugih mjerenja, bio je izvrstan materijal za sve one, koji su advocirali »nepoželjnost« imigracije bilo iz kojih razloga. Ovakvi su »dokumenti« na pr. kada su bili primijenjeni na useljenike iz istočne i južne Evrope, za koju se smatra da je naseljena uglavnom alpinskom i mediteranskom rasom, trebali da »dokažu« inferiornost ovih naroda u odnosu prema narodima sjeverne i sjeverozapadne Evrope, za koju se smatra da je naseljena u glavnom narodima nordijske rase:

Uporedni stupanj inteligencije nacionalnih skupina u Americi prema cenzusu od 1920. i prema Who is Who od 1922.—23. god.

Ime nacionalne skupine:	rang:
Engleska	1
Njemačka	7
Holandija	9
Švedska	10
Danska	12
Austrougarska	15
Rusija	16
Italija	17
Poljska	18
Grčka	19

(S. Kirkpatrick, Intelligence and Immigration, 1925, str. 43).

Potrebno je da se naglasi ovdje, da su ovi mentalni i drugi testovi izrađeni u pojmovima određene kulture jedne određene sredine, pa se prema tome ne mogu logički primijeniti u svrhu mjerenja mentaliteta i inteligencije osoba, koje pripadaju nekoj drugoj kulturi i nekoj drugoj sredini. Ako hoćemo da mjerimo inteligenciju određene skupine, potrebno je da izradimo posebne testove, koji će odgovarati shvaćanjima kulture i sredine, kojoj ova skupina pripada. Vrlo je dvojbeno, da bi se i u tom slučaju rezultati ovih testova mogli upotrijebiti u svrhu uporeďivanja zato, što prevođenje testova jedne kulture u pojmove i shvaćanja druge kulture predstavlja velike teškoće. Ali s druge strane nema dvojbe, da treba odlučno otkloniti primjenjivanje testova jedne kulture s ciljem, da se dokaže »inferiornost«

ili »superiornost« neke druge, sasvim različite kulture zato, što su ovakova mjerenja i uporeďivanja nužno pod utjecajem predrasuda.

V.

Kada su južni Slaveni s Balkana upali na američko tržište rada, bilo je ne samo onih domaćih elemenata, koji su se osjetili ugroženi ekonomski, nego je bilo i onih, koji su pozdravili novostvorenu situaciju i pokazivali prijateljske sklonosti prema useljenicima iz južne i istočne Evrope, ali kao što ćemo odmah vidjeti, to je bilo potpuno u skladu s njihovim osobnim računima i osobnim aspiracijama. Ova skupina, koja je pokazivala blagonaklono držanje prema slavenskoj imigraciji, sastojala se uglavnom od onih, koji su propovijedali potrebu američke ekonomske ekspanzije i koji su ukazivali na prilike ekonomske kompeticije na međunarodnom tržištu:

»... Ne postoje nikakove pouzdane informacije, da predstoji takva jedna neposredna poplava useljenika, koja bi ugrozila ekonomski položaj naše zemlje... Mi smo naprotiv izišli iz rata s tri i po miliona manje nekvalificiranih radnika i njihovo se pomanjkanje snažno osjeća i usporava naš ekonomski razvitak. S time se slažu najpouzdaniji izvori i autoriteti...« (Digest of statement of Mr James A. Emery, general counsel, National association of manufacturers, U. S. Congress, Commitee on Immigration and Naturalisation (1th Congress, first session).

Među onima, koji su pokazivali izvjesno naklono držanje prema useljenicima iz južne i istočne Evrope, bili su osim predstavnika velike industrije i oni, koji su se direktno bavili useljenicima i upotrebljavali ih u svrhu sitnog iskorišćavanja ili u svrhu humanih akcija i političke propagande. Neki su od ovih ipak bili pod utjecajem vladajućih ideja o intelektualnim i moralnim osobinama Slavena, koje su se širile u vezi s njihovim useljavanjem tako, da su i ove pojedine osobe, koje su inače bile naklone Slavenima, priznavale »nezgode« slavenske imigracije, ali su opravdavale svoje tolerantno držanje na taj način, što su tvrdile, da će osobine američke kulture uskoro izbrisati slavenske kulturne osobine i da je američka sredina toliko jaka, da se može lako obraniti od infiltracije inferiornih vrijednosti:

»... Nema sumnje da među njima (Slavenima) nema smisla za zakonitost, da su nepismeni i da su divlji, ali naša je građanska dužnost, da te njihove poroke shvatimo i da nastojimo, da ih oni prebrode . . .« (Slav in America, Charities, 1904, Vol. XIII. str. 190).

Važno je, da se ovdje naglasi, da je bojazan od eventualne ekonomske kompeticije na domaćem tržištu bila rjeđe i ne tako snažno naglašavana, iako je to, čini se, bio glavni motiv, na osnovi kojega je i izgrađen antagonizam prema useljenicima iz istočne i južne Evrope. Ova bi se pojava mogla pripisati činjenici, da razlozi ekonomske kompeticije nisu bili lako prihvatljivi kao »dobri argumenti«, nisu bili očigledni, nisu mogli da se mjere i nisu

izazivali onako općenitu, intenzivnu i neposrednu reakciju, kao što su bili argumenti, da slavenske kulturne osobine ugrožavaju postojeći moral i navike. Opasnost za postojeća pravila ponašanja mogla je da se osjeti sa strane čitave zajednice, dok je ekonomska kompeticija sa strane ove »nove« imigracije, koja se sastojala uglavnom od nekvalificiranoga i polukvalificiranog američkoga domaćeg radništva, ugrožavala samo jedan dio zajednice t. j. dio američkog domaćeg radništva. Osim toga napadati nekoga radi ekonomske kompeticije nije bilo u skladu s gospodarskim »liberalizmom«, koji je vladao u to vrijeme.

Ali postoji osim toga i težnja naše egoistične ličnosti da prihvati koprenu »viših vrijednosti« kad treba da štiti svoje osobne interese, i tako su osjećaji opasnosti, temeljeni na ekonomskim motivima, često kamuflirani osjećajima opasnosti, koji, tobože, proizlaze iz priznatih viših motiva, kao što su moralne ideje. Uza sve to strah od ekonomske kompeticije ipak se je dovoljno često i jasno izražavao tako, da ga je bilo lako naći neprikrivenog u izvorima, koji su upotrebljeni za ovu raspravu:

»... Morrison je kazao, da je Federacija Rada sklona zabrani useljavanja za dvije godine i bez ikakvih rezervacija. Ovaj je problem bio raspravljan u prošlosti, kazao je g. Morrison, sa strane onih, koji žele da održe postojeći ekonomski standard života, a bio je raspravljan s druge strane i od onih, kojima je u interesu uvoz jeftine radne snage.« (Digest of statement of Mr. F. Morrison, secretary of the American Federation of Labor, U. S. Congress, op. cit.).

VI.

Bilo je i političkih motiva, koji su bili usko povezani s ovim ekonomskim motivima i na kojima su se također zasnivala gledišta onih, koji su u novoj imigraciji vidjeli ugroženje postojeće vlasti u lokalnoj i nacionalnoj politici:

»... Lokalna je samouprava razbijena... Nepismene, nečiste, moralno i fizički inferiorne, neameričke, kriminalno sklone, niske klase stranaca sačinjavaju vrlo opasni dio stanovnika naših općina i postaju opasnost našim institucijama... narodnosti, koje doprinose veći procenat pauperskom elementu u ovim i drugim gradovima, to su baš oni, koji dolaze od ovih skupina najmanje poželjnih iseljenika, a najmanje dvije trećine od tog elementa dolazi baš iz istočne i južne Evrope...« (Statement of Rev. MO. Lichliter, Harrisburgh, Pa., op. cit.)

Prikazivanje imigracije iz istočne i južne Evrope u ovakovom političkom svijetlu bilo je uvedeno zato, da se uzdrma gledište onih, koji su se uvelike koristili iskorišćavanjem uvezene jeftine i nestručne radne snage, ali istovremeno tu su bili baš oni, u rukama kojih je bila i politička vlast, a ta je mogla da bude ugrožena izbornim glasovima useljeničkih masa. Ipak su i takvi motivi relativno rjeđe izražavani i to valjda iz onih istih razloga, koji su držali u pozadini i manifestaciju ekonomskih interesa kao glavnog uvjeta za postojeći antagonizam.

Borbe o ravnotežu sila u međunarodnoj politici dolaze također u obzir kao važan činilac, koji je

doprinio snaženju američkoga antagonizma protiv Slavena. Ideje, koje su uvedene u američku literaturu iz međunarodnog područja, bile su samo odrazi rusko-britanske kompetencije i slavensko-germanskih sukoba u sferama ekonomske i kulturne ekspanzije. Iz tih okolnosti proizašla su neka specijalna shvaćanja o historijsko-političkom razvitku Slavena, koja su se onda prenijela na balkanske Slavene i od ovih na ostale balkanske narode. Mnoge od tih predrasuda bile su namjerno širene kao sredstva u borbi međunarodnih i narodnih političkih interesa. Ove su ideje lako bile rasprostranjene među širokim masama putem raznih načina publiciteta i propagande i održale su se sve do u najnovije doba:

»... Članovi su ove skupine »idealisti«, a za Balkan to u našem jeziku znači »teroristi«... Politika na Balkanu nije zasnovana na principima bratske ljubavi nego je naprotiv ona proračunata serija međusobnih mržnja...« (J. Gunther, The Balkans Swing to Fascism, The Nation, July, 1934.)

VII.

Neprijateljsko držanje prema Slavenima, koje je postojalo kod Amerikanaca, ogledalo se i manifestiralo također i usmeno putem diskriminirajućih i stigmatizirajućih imena, koja su išla za tim, da izdvoje Slavene i društveno i fizički. Ove razne oznake, uperene protiv useljenika iz istočne i južne Evrope, neki put su pravile razliku između raznih

grupa i narodnosti, a neki su put bile primijenjene bez ikakve diskriminacije. Podrugljiva imena su bila upotrebljavana uopće protiv svih useljenika iz istočne i južne Evrope, koji su se naselili u određenom geografskom i industrijskom rejonu, i izraz, koji je u početku bio primijenjen na jednu skupinu, proširio se i na druge skupine, koje su se kasnije uselile.

Najobičniji i opći diskriminirajući izraz bio je »foreigner« (tuđin) kao kontrast izrazu »white« (bijelac); »white« je imao da označi useljenika iz sjeverne i sjeverozapadne Evrope kao i domaći američki živalj isključivši crnce i žute rase. Riječi »Hunkies« i »Bohunks« bile su vrlo proširene i upotrebljavane kao insultirajuća imena, čak i izvan useljeničkih skupina. One su nastale iz izraza »Hungarians« i »Bohemians« i bile su u glavnom upotrebljavane u istočnim dijelovima Sjedinjenih Država, naročito u Pensilvaniji u cilju da se stigmatiziraju useljenici iz Austrougarske, koji su bili velikim dijelom Slaveni. U Pensilvaniji su, uslijed zajedničkih naseobina s Talijanima, Slaveni često bili nazivani i »Wops« i »Guinies«, a to su imena, koja su se inače u prvom redu upotrebljavala, da označe Talijane. U državi Ohio, a naročito u Clevelandu izraz »Griners« bio je općenito upotrebljen u cilju diskriminacije protiv Slovenaca. Clevelandski Slovenci su bili većinom doseljenici iz Kranjske i nazivali su sebe »kranjci« ili »krainers« i iz ovoga izraza nastao je izraz »Griners«. U naseobinama, koje su bile naseljene Poljacima, izraz »Polack«, uperen uglavnom protiv poljskih useljenika, služio je u svrhu diskriminacije isto tako i protiv drugih

Slavena. Tako isto i izraz »Slabs« i »Slovacco« čiji je izvor talijanskog podrijetla i Talijani su ga upotrebljavali u svrhe njihove lokalne diskriminacije protiv Slavena. Ovaj je posljednji izraz upotrebljavan u Kaliforniji gdje Hrvati iz Dalmacije konkuriraju Talijanima u restoraterskim poduzećima. Osim navedenih porugljivih imena može se naći i drugih u pojedinim predjelima, tako na pr. »Modgies« što znači narod s »velikom i glupom glavom« i »Strams«, što znači narod s »uskim čakširama«. Ovi se izrazi mogu naći u hrvatskim i srpskim naseobinama u Chicagu. Prvi izraz sugerira fizičke razlike u formi i u obujmu glave između starijih i novijih useljenika, a drugi sugerira narodne nošnje iz nekih krajeva Balkana.

Nema sumnje da u drugim područjima ima i drugih stigmatizirajućih imena, koja se upotrebljavaju sa svrhom diskriminacije i društvenog ostracizma useljenika iz istočne i južne Evrope, ukoliko oni predstavljaju ekonomsku opasnost domaćem življu u ovim posebnim područjima. Ali može se i to desiti, da neka imigrantska grupa u određenom kraju pojača svoj ekonomski položaj, a time i svoj opći standard i prestiž i istakne se u odnosu prema drugim useljeničkim skupinama. U tom slučaju ovakva useljenička skupina može biti prihvaćena od amerikanske sredine kao »superiorna« drugim useljeničkim skupinama, ali ipak nikad kao ravnopravna domaćem življu; to je na primjer vrlo čest slučaj s Česima.

Već smo ranije naglasili, da je posljedica upotrebe ovih stigmatizirajućih imena bila sekluzija useljenika. U ranijim vremenima ovaj je društveni

ostracizam, postizavan u glavnom putem verbalnih napadaja i podrugljivih imena, često doveo i do fizičkih napadaja, koji su time davali suroviji izraz antagonizmu sa strane domaćeg življa:

»... Naši useljenici nisu mogli izlaziti na ulicu zato, što bi rulja starijih i mlađih ljudi bacala na njih kamenje i tjerala ih natrag u njihove trošne i prezrene kolibe...« (D. Krmpotić, Povjesne crtice, Kansas City, Kansas, 1925 str. 1).

Na taj način ovakav razvitak doveo je do fizičke sekluzije, što se ispoljilo u formiranju izoliranih, stigmatiziranih i difamiranih naseobina, u formiranju slavenskog ghetta, gdje su slavenski useljenici, zajedno s ostalim useljenicima iz istočne i južne Evrope, bili primoravani da žive:

»... Tu leži otprilike oko 200 ovakovih kuća u neposrednoj blizini tvornice i ova je skupina kuća dobila porugljivo ime »Hunkytown« (Hrvatski list, New York, Siječanj 22, 1922, Uvodnik).

VIII.

Najzad su ove obrambene mjere, uperene protiv useljenika iz istočne i južne Evrope, bile odražene i u zakonodavstvu Sjedinjenih država; i tako su zakoni bili posljednje i najjače sredstvo represije u toj borbi dviju kultura. Takozvana restriktivna imigraciona politika, koja je za Slavene i ostale »nove« useljenike značila isto što i prohibicija useljavanja,

bio je posljednji stupanj u razvitku obrambene reakcije američke sredine s ciljem zaštite postojećega društvenog poretka. U ovom novom zakonodavstvu, koje se odnosi na imigraciju, jasno se može zapaziti kristalizacija svih onih bojazni, da bi mogle nastati izvjesne promjene u postojećoj raspodjeli ekonomskih, političkih i moralnih vrijednosti, bojazan, koja se najprije manifestirala u osjećajima superiornosti domaćega življa nad useljenicima iz južne i istočne Evrope i koja je konačno legalizirana u formi zakona o imigraciji, koji su zaustavili useljavanje iz tih krajeva.

Uz to, što je gore navedeno, treba navesti još i to: dok su se ti procesi agresivne reakcije protiv »stranaca« razvijali u Americi, došlo je u istočnoj Evropi do socijalnih revolucija, čije je središte bila jedna slavenska zemlja kao centralna točka rasprostiranja revolucionarnih simbola. Ova je nova situacija dodala još novi poriv argumentima onih, koji su gledali u imigraciji iz slavenskih zemalja stalnu opasnost ne samo za svoje prihode, nego također i za svoje socijalne i političke privilegije. Konačni rezultat te psihološke, sociološke i historijske pozadine je zakon o imigraciji iz godine 1921. i njegove kasnije revizije s pojačanim restrikcijama. Ovdje su, u tom zakonu, više negoli i u jednom drugom, legalizirana mišljenja i predrasude, koje su proistekle iz općeg antagonizma, a istovremeno su u taj zakon uneseni i neki novi izrazi i pojmovi, koji sugeriraju i ukazuju na novostvorenu međunarodnu situaciju, koja je nastala poslije ruske revolucije.

Ovo su dakle bili motivi za legalno isključenje takozvane »nove« imigracije od pristupa u Sjedi-

njene države; ovo su dakle bili motivi, koji su dali opravdanje i smisao određivanju takozvane »kvote« za useljenike iz istočne i južne Evrope, koja je određivana u sve značajnijem nerazmjeru prema broju useljenika »nordijske rase«. Rezultat novog zakodavstva o imigraciji je bio, da se je procenat useljenika iz južne i istočne Evrope snizio na 10.8% u 1925. god. od 74.4% u 1901., dok se je obratno procenat useljenika iz »nordijskih« zemalja povisio od 21.9% u 1907. god. na 75.7% u 1925.

Procenat useljenika od ukupnog broja useljenika

Fiskalna godina	iz sjeverne i zapadne Evrope	iz južne i istočne Evrope
1907	21.9	74.4
1921	25.7	66.7
1923	52.5	31.1
1925	75.7	10.8

KRITIKA RASNOG TUMAČENJA POLITIČKE POVIJESTI HRVATA I SRBA[1])

Teorija o gotskom podrijetlu Hrvata.

I.

Svaka rasna teorija može sadržavati u sebi izvjesnu historijsko-teoretsku vrijednost, ali može prikrivati i određenu političku svrhu. Historijsko-teoretsko značenje rasnih teorija je u tome, što one ispituju, koliko su pojedine fizičke skupine ljudi sa određenom kulturom doprinijele u stvaranju modernih država i u formiranju zapadno-evropske civilizacije. Ove su teorije historijski povezane sa seobom naroda, kada su pojedine skupine ljudi bile i etnički i fizički mnogo više diferencirane međusobno, nego što su to danas. Te iste teorije međutim poprimaju političku boju čim ističu rasu kao primarnu društvenu vrijednost i onda kada hoće da povijest pojedinih naroda i sav kulturni i politički razvitak protumače isključivo na osnovu rasnih, dakle urođenih osobina.

Teorija o rasnoj čistoći kao sredstvo u političkoj borbi nije nova. Već se je sistem kasta u Indiji opravdavao sa strane indijske filozofije kao neophodno potreban, da bi se održala tobože krvna čistoća vladajućih kasta i njihovo superiorno podrijetlo. Te su ideje preuzete kasnije od službene grčke

---

[1]) Štampano u »Spomenici« Dolencu, Kreku, Kušeju i Škerlju, Ljubljana, 1937.

filozofije i to kao obrana gornjih slojeva protiv stranih elemenata, koji su prodirali iz Male Azije, Afrike i sa Balkanskih gora i ugrožavali postojeći poredak u tim malim i teritorijalno ograničenim državama staroga svijeta.

Krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća ove su teorije pobudile naročiti interes, kada su Sjedinjene države upotrijebile teoriju o superiornosti nordijskih naroda kao »znanstveno« opravdanje pokreta, koji se je borio protiv rasne mješavine, jer da je ta pojava ugrožavala američki moral, njihove intelektualne sposobnosti i njihove političke ustanove. U stvari prava je svrha toga pokreta bila da zaštiti domaće radništvo od konkurencije, koja mu je prijetila sa strane seljaka iz južne i istočne Evrope, koji su upravo onda počeli da se u većim masama sele u Ameriku i nuđali američkom tržištu rada svoju jeftinu radnu snagu. Tada su doneseni poznati zakoni o imigraciji, koji su, među ostalima, potpuno onemogućili i hrvatskom seljaštvu, da šalje suvišak svoje radne snage na američko tržište.

Dolaskom nacionalnog socijalizma na vlast u Njemačkoj, ponovno su rasne teorije postale aktuelne. Nacionalni socijalizam je naime potpuno usvojio načelo rasne interpretacije historije, usvojio ideju o rasnoj superiornosti nordijskih naroda i poslužio se ovim teorijama kao sredstvom u borbi protiv radničke klase. Radnička je klasa naime u svojoj težnji za ekonomskom i političkom emancipacijom bila više sklona načelima klasne borbe i ideji o ekonomskoj interpretaciji kulturnog i političkog razvitka, nego ideji o rasnim razlikama.

II.

Jedna od varijanata nordijske teorije, to je teorija o gotskom podrijetlu Hrvata. Ako su naime Hrvati podrijetlom Goti, onda i oni pripadaju nordijskoj rasi. I ova teorija, kao i sve druge rasne teorije, ima izvjesno historijsko-teoretsko značenje, ali može da ima i određenu političku pozadinu.

Historijsko-teoretsko značenje teorije o gotskom podrijetlu Hrvata je u vezi sa problemom dolaska Slavena i drugih etničkih skupina u Podunavlje i na Balkan, i povezano je i sa teorijama o postanku hrvatske sredovječne države.

Čini se da je i historijski i sociološki utvrđeno, da su postojala dva različita tipa seoba onih etničkih skupina, koje su formirale hrvatsku sredovječnu državu: jedno su bili poljodjelci zadružno organizirani, koji su etnički i ekonomski osvajali ove krajeve, a drugo su bili pretežno stočari sitne stoke, organizirani u malim plemenima i manjim ratničkim skupinama. Jedni s drugima su formirali političke zajednice, koje su bile etnički pretežno slavenske i to ne samo u narodnim masama, nego i u vladajućim slojevima, što se najbolje vidi po imenima hrvatskih vladara.

Ne bi se moglo tvrditi, da su to bili »čisti« Slaveni. Slaveni naime nisu nikakova posebna »rasa«, a nisu niti u svojoj pradomovini bili sasvim homogena etnička skupina. Međutim bez obzira na njihov etnički i biološki sastav uslijed sličnosti jezika nastalo je kulturno izjednačavanje, održavala se predaja o zajedničkom podrijetlu i razvijali su se osjećaji zajedničke pripadnosti.

Teško je utvrditi, koji se je sve etnički elemenat u ovim krajevima pomiješao sa slavenskim i u kojemu omjeru. Tu je bilo i starosjedilaca, a i raznolikih došljaka. Jedno je sigurno, a to je, da je slavenski elemenat morao biti brojčano jači, a kulturno dorastao ostalim skupinama, jer su mnoge slavenske etničke osobine u toj mješavini konačno prevladale i održale se sve do danas.

Od raznih etničkih skupina, koje su se na ovom teritoriju pomiješale sa slavenskim (romanizirani Kelti i Iliri, Huni, Goti, Avari, Gepidi itd.), čini se, da su baš Goti ostavili relativno slabe tragove, što je i razumljivo, kad se zna, da je njihova vladavina u ovim krajevima trajala svega oko šezdeset godina.

Tvrdi se, da su gotske »državotvorne« sposobnosti bile usađene u krvi onih Hrvata, koji su posjedovali najveći postotak »gotske krvi«, jer da su baš Goti bili oni, koji su osnovali i prvu hrvatsku državu. Međutim ako usporedimo unutrašnji sastav hrvatske sredovječne države sa gotskom državom, doći ćemo do obratnog zaključka. Hrvatska je sredovječna država bila sastavljena od više manjih plemena, a ova opet od više rodova. I plemena međusobno, kao i rodovi unutar pojedinih plemena, stalno su se borili o prevlast. To je priječilo unutrašnju konsolidaciju hrvatske države, onemogućilo ostvarenje njenih ekspanzivnih težnja i dovelo konačno do njene propasti.

Gotska nam država međutim pruža sasvim drugu sliku. Tu naime nalazimo snažnu i centraliziranu vlast malobrojne vojničke skupine, koja se je nametnula postojećoj rimskoj administraciji. Ta je skupina bila sposobna za uspješnu i brzu ekspanziju,

jer nisu tu postojale one unutrašnje borbe između pojedinih rodova i plemena, koje su rastakale hrvatsku državnu snagu. I ta je gotska država međutim bila ipak nestabilna i kratkotrajna, ali ne uslijed unutrašnjih borba, nego uslijed odviše brze ekspanzije. Ova nagla, ali kratkotrajna ekspanzija Gota u vezi je sa njihovom kulturom. To je kultura konjičkih nomada, koji su u stanju da naglo osvajaju velike prostore. Ali ako su te skupine malobrojne, one se brzo izgube na prostranom teritoriju koji su zauzele.

III.

Gotska teorija dobiva svoje naročito političko značenje onda, ako je dovedemo u vezu sa teorijom o superiornosti nordijske rase. Za nas je od osobitog interesa u nordijskoj teoriji ideja o superiornosti grada u odnosu prema selu. Sa gledišta nekih rasnih ideologa, nordijski elementi u selu, kao superiorniji, sele u grad. Prema tome, uslijed takovog seljenja, na selu ostaje uvijek slabiji, inferiorniji elemenat.[2])

Isti se proces, sa gledišta tih ideologa, dešava i u gradu: slabiji, inferiorniji elementi, ostaju među donjim slojevima, u radničkoj klasi, a sposobniji,

---

[2]) Lapouge, Les sélections sociales, Paris, 1896.

Ammon, Die natürliche Auslese beim Menschen, Jena 1893.

Sorokin, Contemporary sociological theories, New York, 1928.

superiorniji, t. j. nordijski elementi, prodiru među više slojeve, među vladajuću skupinu. Radi toga su, sa gledišta tih teorija, ne samo razumljive, nego čak i potrebne i opravdane postojeće razlike između sela i grada, između viših i nižih slojeva, između onih koji vladaju i onih koji su vladani.[3])

Ovakove rasne teorije ne mogu da izdrže znanstvenu kritiku i mogu se samo umjetno održavati u obliku mitosa o rasnoj superiornosti i rasnoj inferiornosti. Međutim za održavanje mitosa, koji su u protivnosti sa objektivnom istinom, potrebna je potpuna kontrola javnog mišljenja i potpuna kontrola znanstvenog rada sa strane vladajućeg sloja. To znači, da svaka rasna teorija, bila ta nordijska, dinarska ili gotska, u svojim krajnjim konsekvencijama neminovno vodi do autokratskih režima.

Hrvatsko seljaštvo prema svojim osnovnim kulturnim shvaćanjima zasniva društvene vrijednosti prvenstveno na radu. Ono naime cijeni pojedince prema njihovom djelanju i prema njihovim ličnim sposobnostima. Rasne teorije, koje zasnivaju društvene vrijednosti u prvom redu na imaginarnoj rasnoj čistoći i na ideji o inferiornim i o superiornim rasama, u potpunoj su oprečnosti i sa kulturnim shvaćanjima i sa ekonomskim interesima i sa političkim težnjama hrvatskog seljaštva. Uslijed toga uvađanje rasnih teorija u hrvatski politički život samo će doprinijeti zaoštravanju opreka između pretstavnika građanskih i pretstavnika seljačkih političkih ideologija.

---

[3]) Ammon, Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen, Jena, 1900. Sorokin, op. cit.

Teorija o rasnoj ekspanziji Srba.

I.

U »Jugoslavenskom istoriskom časopisu«[1]) iznio je prof. St. Stanojević svoje poglede o podjeli historijskih perioda i to naročitim obzirom na podjelu »jugoslovenske historije«. Prof. Stanojević smatra, da je zastarjelo ono mišljenje, koje polazi sa pretpostavke, da se povijest ne može dijeliti na osnovu točno određenih datuma; prof. Stanojević naprotiv tvrdi, da se pojedina razdoblja povijesti nekoga naroda mogu točno fiksirati čak i danima. Tako on misli, da se historija Srba može podijeliti na dva osnovna razdoblja; prvo teče do 1. prosinca 1918. god., a drugo od tog dana dalje. Njemu je naime Jugoslavija neposredni rezultat srpskog ustanka od 1804. god. i prvi prosinac od 1918. nije drugo nego konačna točka onoga vjekovnog napora i puta, kojim se je središnje srpsko pleme iz svoje početne jezgre u Raškoj postepeno širilo i osvajalo Balkan. Po mišljenju prof. Stanojevića naime momenti, koji odlučuju u određivanju povijesnih razdoblja, to su oni događaji, »koji su bili presudni i odlučni bar za onaj deo naroda, koji je tokom vremena u svom razvitku došao u položaj, da bude nosilac i pretstavnik celoga naroda ili narodnog ili državnog života«[2]).

Teško bi bilo u pravom svijetlu ocijeniti ova shvaćanja, kad ih ne bismo povezali sa onim što je

---

[1]) Jugoslavenski istoriski časopis, sv. 3.—4., Beograd, 1936., str. 328—335.
[2]) Ib., str. 328.

prof. Stanojević do sada pisao i kad ne bismo bili upućeni u metodu i u polazna gledišta, kojima se prof. Stanojević služi, kad nam tumači i objašnjava povijesni i kulturni razvitak Srba. Ta je svoja gledišta prof. Stanojević najbolje precizirao u svojoj radnji o »Postanku srpskog naroda[3]), koju je napisao pred nekoliko godina. Bit će od interesa, da se ovom prilikom osvrnemo na tu radnju u vezi sa spomenutom najnovijom raspravom.

Po mišljenju prof. Stanojevića, kad su se južni Slaveni doselili na Balkan, ta je slavenska masa bila sastavljena od mnogo plemena; ova su se plemena međusobno razlikovala ne samo po brojčanoj snazi, nego su te razlike bile naročito naglašene u njihovim fizičkim, moralnim i intelektualnim osobinama.

Srpsko pleme se je nastanilo u slivu rijeka Tare, Pive, Lima, gornjega toka Drine i gornjeg Ibra. Ti su krajevi bili sa svih strana okruženi visokim, nepristupačnim brdima i bili su kao neka prirodna tvrđava za one stočare-gorštake, koji su silazili u pljačku u svim pravcima i brzo se vraćali u svoju prirodnu tvrđavu, kamo je neprijatelj vrlo teško prodirao.

To je bila materijalna podloga, fizička i ekonomska sredina u kojoj se je zateklo srpsko središnje pleme u VII. vijeku. Međutim prof. Stanojević ne pridaje toliku važnost samoj sredini. Glavna podloga njegovog tumačenja daljnjeg razvitka Srba, to su rasne osobine ove početne jezgre, to su moralne i intelektualne osobine ovoga plemena, koje

[3]) St. Stanojević, Postanak srpskog naroda, Beograd, 1934.

se je, po mišljenju prof. Stanojevića, već onda izdvajalo svojim naročitim sposobnostima od ostalih etničkih skupina južnih Slavena; to se je pleme »svojim fizičkim i moralnim sposobnostima, svojom fizičkom i moralnom snagom istaklo u prve redove. To središno srpsko pleme postalo je još u to doba pretstavnik srpske rase i nosilac i propagator svih srpskih rasnih osobina«[4]).

Za nas je od osobitog interesa da znamo, koje su te »rasne« osobine, i prof. Stanojević ih podrobno nabraja. To su: odlučnost u čuvanju i obrani slobode, mnogo smisla za organizaciju i opće interese, velika snaga asimilacije, jaki patrijarhalni moral i konačno, a to je najvažnije, neobična sposobnost za stvaranje države. Iz toga je naime kraja, po mišljenju prof. Stanojevića, »stalno strujala državotvorna snaga u sve srpske oblasti, tu je bio veliki rezervoar državne i nacionalne snage srpskog naroda«[5]).

Ako prelistamo bilo koji udžbenik rasne ideologije od Gobineau-a, pa preko Gumplowicza do Cvijića i konačno do naše domaće teorije o gotskom podrijetlu Hrvata, naći ćemo, da svi rasni ideolozi prisvajaju za svoju rasu baš one osobine, koje je naveo prof. Stanojević, a još prije njega Cvijić, za Srbe. To su dakle: sloboda, kulturno i političko vodstvo, borbenost, intelektualna i moralna superiornost. Drugim riječima, to su ekspanzivne i imperijalističke težnje, koje nalaze svoje opravdanje u ideji, da su neki narodi »superiorni«, a drugi »in-

[4]) Op. cit. str. 2.
[5]) Ib.

feriorni« i da ovi superiorni narodi imadu pravo i dužnost, da svoje superiorne odlike nametnu pokorenim narodima i da njima vladaju, jer je sa gledišta tih teorija sloboda privilegij samo superiornih rasa, samo gospodujućih skupina.

Daljnja je misao vodilja prof. Stanojevića, da je etničko osvajanje sa strane Srba prethodilo političkom osvajanju i da je način etničkog i državnog širenja srpskog plemena bio u svim slučajevima sličan: »Prvo su stočari silazili sa svojih planina i potiskivali su staro stanovništvo iz njihovih staništa, sa planina i iz župnih predela, pa su ih onda oni zauzimali. Sa njima, ili odmah za njima, dolazilo je ratarsko stanovništvo, ali su se, uz to, sami stočari vremenom, bar delimice pretvarali u ratare, te krčili šumu i počeli obrađivati zemlju. Kad je na taj način etnički, naravno nesvesno, spremljen teren, dolazila je državna ofenziva da utvrdi i tako reći da ozakoni ono što je dotle već bilo učinjeno: posedanje nove teritorije srpskim življem«[6]).

Prof. Stanojević priznaje, da je za vrijeme tih osvajanja bilo i kulturnog miješanja, ali ako je srpsko pleme posjedovalo superiorne osobine, onda je sasvim logički opravdano, kad prof. Stanojević tvrdi, da je kod tog miješanja »srpsko pleme u krajevima koje je zauzelo, starincima, koje je tamo zateklo, mnogo više dalo i naturilo svojih osobina, nego što ih je od njih primilo«[7]). Prof. Stanojević tu misao naročito naglašava kad govori o srpskom prodiranju sredinom XII. vijeka u Vardarsku dolinu: »Ta ofanziva izvođena je sa takvom silinom, i etničkom i vojnom, da je... proces etničke nivelacije na jugu brže i snažnije izvođen nego ma gde drugdje«[8]).

Isto je tako, po mišljenju prof. Stanojevića, etničko osvajanje prethodilo vojničkom u pravcu Podunavlja i Mačve i konačno je taj isti proces nastavljen »u srednjem Podunavlju i u Posavini. Docnije, u tursko doba, migracijama iz Srbije i iz Bosne i Hercegovine prodro je srpski živalj u severo-zapadni kraj Balkanskog poluostrva, u Bosansku Krajinu, Liku i Krbavu, u severnu Dalmaciju i dalje«[9]).

Ne mogu da se složim sa mišljenjem prof. Stanojevića, da je uvijek etničko osvajanje kod Srba prethodilo političkom osvajanju, niti da je političko osvajanje značilo etničko izjednačavanje, u kojem da su konačno prevladale osobine srpskog središnjeg plemena. Sam prof. Stanojević nam kaže, da se je to središnje srpsko pleme sastojalo od stočara, koji su osim od stočarstva živjeli još i na račun okolnog stanovništva, koga su najprije pljačkali, zahvaljujući svojem strateškom položaju, a onda su tek uspijevali i da mu se definitivno nametnu. Nije međutim ni najmanje vjerojatno, da su ta osvajanja nastajala uslijed »rasnih« osobina; ova je ekspanzija naprotiv nastala uslijed mnogostrukih i vanjskih i unutrašnjih okolnosti o kojima ćemo odmah govoriti.

---

6) Ib. str. 5.
7) Ib. str. 3.
8) Ib. str. 7.
9) Ib. str. 5.

II.

Ako hoćemo da proučavamo stvaranje država, onda moramo posvetiti naročitu pažnju prije svega unutrašnjem sastavu stanovništva, iz kojega se je formirala država, i onda vanjskim okolnostima, koje su omogućile određenu političku formaciju. Treba naime imati u vidu, da država nastaje onda kada se, uslijed izvjesnog procesa diferencijacije, izdvoji jedna skupina u zajednici i kada je ta izdvojena skupina u stanju i u mogućnosti, da ostaloj zajednici trajno nameće svoju vlast. Taj proces diferencijacije i zahvatanja vlasti može da nastane na razne načine i uzrokovan različitim okolnostima, bez obzira na »rasne« odlike stanovništva, među kojim se je taj proces izvršio. U koliko to unutrašnje razlikovanje nije izvršeno i u koliko vlast nije usredotočena u rukama jedne izdvojene skupine, ne možemo uopće govoriti o »državi«.

Radi toga se ne bih mogao složiti sa prof. Stanojevićem, kad on o središnjem srpskom plemenu u slivu rijeka Tare, Pive i Lima govori kao o gotovoj državnoj formaciji. Izgleda vjerojatnije, da je to bila obična plemenska zajednica, gdje su se pojedini rodovi otimali o prvenstvo, ali još nije došlo do definitivnog prisvajanja vlasti sa strane jednog roda, koji bi bio u stanju da tu vlast trajno nameće ostalima.

Što se tiče države Nemanjića, ova je politička formacija imala sasvim drukčiji unutrašnji sastav i njen je postanak potpuno drukčiji, nego što je bio unutrašnji sastav i postanak plemenske zajednice u slivu rijeka Tare, Pive i Lima. Dvije su skupine

činilaca uzrokovale postanak Nemanjićke države. Tu su bile s jedne strane pljačkaške družine, koje su upadale u krajeve, kojima je išao glavni put od Zapada prema Istoku, a s druge strane opet su se za ove krajeve otimali i Rim i Bizant. Djelomično uz pomoć Rima, a djelomično uz pomoć Bizanta od pljačkaških družina stočara formirao se je vladajući sloj, koji se je u obliku svećeničke i vlastelinske hierarhije trajno nametnuo starosjedilačkom poljodjelskom stanovništvu.

Sam postanak nemanjićke države sličan je, donekle samo, postanku hrvatske sredovječne države, koja je nastala dva stoljeća ranije, i čiju su podlogu pripremile gusarske čete, koje su došle do političkog ugleda, jer su ugrožavanjem trgovačkih brodova, dalmatinskih gradova i otoka, ometale promet na Jadranu. Vladajuće skupine, koje su se ovdje formirale, oslanjale su se također što na Bizant, što na Rim. Međutim unutrašnji sastav ovih dviju država bio je, čini se, različit. Hrvatska sredovječna država se je formirala na istom području, gdje je postojalo istovremeno i rodovsko-plemensko društveno uređenje; tako da kadgod je slabila centralna vlast vladara, jačala je vlast pojedinih rodovskih i plemenskih glavara, a s tim i njihovi međusobni sukobi i gloženja. Uslijed ovih unutrašnjih trvenja bilo je nemoguće trajno učvrstiti centralnu vlast i to je vodilo do slabljenja unutrašnje kohezije i konačno do propasti.

Nemanjićka država je međutim imala sasvim drukčiji sastav. Donji slojevi su se sastojali iz poljodjelskog slavenskog stanovništva, čija je kulturna i ekonomska organizacija bila zadružnog tipa. Ovaj

je oblik društvene organizacije bio iskorišćavan od vladajućih staleža, koji su se formirali iz ratničko-stočarskog elementa. Taj je elemenat predstavljao čini se drukčije kulturne osobine od onih, kojima su se odlikovali zadrugari i tu nije dolazilo do naročitog etničkog izjednačavanja baš zato, što su osvajači u obliku staleške organizacije iskorišćavali poljoprivrednike, a da nisu trebali da diraju u njihovu kulturu i u njihovo unutrašnje društveno uređenje. U koliko je dolazilo do nekog etničkog izjednačavanja, to je bilo u slučaju, kada su manastiri i svjetovna vlastela silom naseljavali stočare nomade i privikivali ih na zemljoradnju. Ali ti stočari nomadi nisu namećali svoje osobine zadrugarima starosjediocima, nego je proces bio obratan. To je sasvim razumljivo. Došljaci su naime morali od starosjedilaca da uče ratarstvo i sjedilački način života; tih stočara-nomada, koji su prisilno naseljavani, bilo je relativno manje od poljodjelaca, i bili su raštrkani unutar nepomične i otporne starosjedilačke mase.

Isti se je proces odigrao, kad je na mjesto nemanjićke staleške države došao turski vojnički feudalizam. I taj je iskoristio zadružnu ekonomsku organizaciju starosjedilaca, ali nije dirao niti u njihovu društvenu organizaciju niti u njihovu kulturu, jer mu to nije bilo ni potrebno. I turski feudalni sistem je nestao, a poljodjelci su u ovim krajevima još do danas održali mnoge osobine svoje prakulture.

III.

Prof. Stanojević naročito podvlači »državotvorne« osobine središnjeg srpskog plemena, koje da su se zadržale u potomcima ovoga plemena, gdjegod su se oni našli, bilo uslijed osvajanja ili uslijed seljenja. Iz samog prikaza prof. Stanojevića dobiva se međutim sasvim drukčiji utisak. Od devetog pa do petnaestog vijeka stalno se mijenja središte srpskog političkog života. Političke formacije sa jačom ili slabijom zavisnošću nastaju na jednom kraju, da onda odjednom nestanu, a pojave se na sasvim drugom području: u devetom vijeku to je porječje Tare, Pive i Lima; u desetom vijeku to je Primorje; u jedanaestom vijeku Zeta; u dvanaestom vijeku Kopaonik; u četrnaestom vijeku težište je u Metohiji, a u petnaestom vijeku to je Podunavlje. S time su se ujedno mijenjali i politički odnosi u svim mogućim oblicima od relativno nezavisne zajednice do običnih vazalnih odnosa.

Sama Dušanova država, koja se često ističe kao primjer neobično snažne, velike i ekspanzivne države, bila je u stvari sazidana na vrlo slabim temeljima. Proširenje teritorija ne mora naime još biti nikakav dokaz političke snage i državotvornih osobina; i to zavisi od raznih unutrašnjih i vanjskih okolnosti. Dušan je proširio svoju državu bez ikakovih napora jednostavno zato, što je Bizantinsko carstvo bilo u raspadanju i što je među rivalima unutar tog carstva bijesnio građanski rat. Usprkos te teritorijalne ekspanzije, Dušanova država nije pokazala nikakovu jaču stabilnost. To se vidi najbolje po tome, što se je ova Dušanova tvorevina raspala neposredno

poslije njegove smrti, tako da ovi razbijeni komadići nekadašnjeg »Dušanovog carstva« nisu mogli da dadu baš nikakav otpor, kada je turska vojska provalila na Balkan.

Nisu to dakle bile »rasne osobine« središnjeg srpskog plemena, koje su određivale njegovu ekspanziju, stvaranje država i fomiranje srpskoga naroda; to su bili naprotiv mnogobrojni činioci materijalne i psihičke prirode u samoj sredini, gdje su se formirale kulturne i političke zajednice, i izvan te sredine. Ti su činioci utjecali ne samo na postanak političkih zajednica, nego i na stepen njihove stabilnosti i njihove zavisnosti, i konačno na njihov pad.

SADRŽAJ:

Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva ulica br. 18